

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDIK OG HISTORIE

Albert Fabritius in memoriam

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS HÅNDBØGER

KNUD PRANGE

HERALDIK OG HISTORIE

2. UDVIDEDE UDGAVE

KØBENHAVN 1977

Håndbogsserien, der redigeres af Herluf Nielsen, omfatter endvidere:
Herluf Nielsen: Kronologi
Povl Eller: Historisk ikonografi
Georg Galster: Mønt
Ib Kejbo: Historisk kartografi
Lørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning
Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie
Poul Rasmussen: Mål og vægt
Anders Bæksted: Danske indskrifter
Johan Jørgensen: Skifter og testamenter
Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik
Helge Klint: Militærhistorie
Kristian Hald: Personnavne i Danmark I. Oldtiden
Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik
A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver
Sven Tito Achen: Identifikation af anonyme våbenskjolde
Hans H. Worsøe: Slægtshistorie – en vejledning
Kristian Hald: Personnavne i Danmark II. Middelalderen
Erling Olsen: Statistik for historikere

Uden for serien, men om beslægtede emner:
R. W. Bauer: Calender for årene 601–2200 e. Kr.
(fototeknisk optryk)
H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie
H. Hjelholt: Skriftprøver
E. Kroman: Skriftens historie i Danmark

Bogen er sat med Garamond 10 punkt og trykt hos Aktieselskabet Fr. Martin, Christiansfeld
Klicheer: Middelboe
Papir: Tryk E, 100 g. De forenede Papirfabrikker
Oplag: 1600 eksemplarer
Bindets forside: kalkmalet våbenfrise i Aarhus Vor Frue kirke, ca. 1375, tegnet af forfatteren
Bagsiden: Bo Bojesens tegning: Tre løver fra Politiken den 4. januar 1959
I stedet for rigsvåbenets 3 løver ses 3 af »trekantregeringens« ministre:
H. C. Hansen, Jørgen Jørgensen og Viggo Starcke
Teksten lyder: Et udvalg arbejder med en tiltrængt fornyelse af det danske rigsvåben
Gengivet med tegnerens tilladelse. Fot. Henrik Prange.

Enhver form for fotokopiering af denne bog, helt eller delvis, i ét eller flere eksemplarer, til pædagogisk, merkantilt eller andet formål forbydes.

© DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING 1977
ISBN 87-7423-060-3

INDHOLDSFORTEGNELSE

	side		
Forord	6	Halmstad) 49, symbolindhold i nyere våbener 51, talende våbener 52, Shakespeare-forskning 54.	
Hvad er heraldik?	7		
Oprindelse 7, metaller og farver 8, fagudtryk 9, segl 12, retsbeskyttelse 13, fra kendetegn til symbol 14, skjoldholder, devise og værdighedstegn 16, moderne heraldik 18.		Våbenet som ejermærke	55
Datering, ægthed og fortolkning	21	Våbennøgler (dåbsfadet i Nim kirke) 55, datering af breve efter segl 56, identifikation af personer (Krabbe, Bildt og Spend) 57, bygherrer (herskabsstald og kirkehvælv) 58, alliancevåbener (sukkerbøsse og Riber Kærgaard) 58, brukister? 60, anevåbener 61, våbenanetavler (Kirsten Bølles gravsten) 62, heraldik og genealogi (Abraham Brodersen og Trollarnes silfverkar) 63.	
Datering 21, ændring af våbenudsmkning (prinsessens altertavle) 22, genbrug (Egeskov-æskan og gravstenen i Aal) 23, falsum? (Iver Grøns kiste) 26, manuskriptet på Det kgl. Bibliotek 27, billeder samt tegninger af segl (Iver Munks gravsten og Bonde af Thy) 27, farveændringer og courtoisie 31.		Perspektiver	65
Individualitet og fællesskab	32	Heraldisk litteratur	66
Våbenmærkernes arvelighed 32, våbenskift 33, bitegn og brisyryer 35, sammensatte våbener 37, similarisering 38, vasalvåbener 39.		Bibliografier 66, heraldik i almindelighed 66, heraldiske kilder 67, heraldiske nøgler og herolder m.m. 68, specialafhandlinger 69.	
Billede og symbol	44	Illustrationsfortegnelse	72
Billedindhold 44, symbolik 45, bomærker og våbener (Fasti-ætten) 47, byvåbener (Aarhus og		Noter	74

FORORD

Denne bog er en stærkt udvidet og næsten totalt ændret udgave af Heraldik og Historie, der udkom 1962, andet oplag s.å. Af den nu foreliggende text er ca. tre fjerdedele skrevet fra nyt, resten er bearbejdet, og billedmaterialet er blevet mere end fordoblet. Studiet af dansk heraldik har i de seneste år været inde i en blomstringsperiode, præget af grundige undersøgelser og inddragelse af nye synspunkter. En blot a jour-ført udsendelse af den forlængst udsolgte bog ville derfor ikke være rimelig. Samtidig har jeg i højere grad end tidligere kunnet bygge på mine egne heraldiske og adels-historiske undersøgelser. Jeg retter derfor en oprigtig tak til Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Carlsen-Langes Legatstiftelse, som har understøttet disse studier.

Bogens sigte er imidlertid stadig det samme. Den skulle gerne kunne læses som en kort og let introduktion til læren om våbenskjoldene, men den er først og fremmest tænkt som en hjælp til alle der arbejder med historie. Den søger at vise, hvorfor og på hvilken måde, heraldikken kan være en nyttig historisk hjælpevidenskab, og den demonstrerer hvad våbenskjoldene i praxis kan betyde for en historikers arbejde. De følgende sider rummer derfor en lang række eksempler, fra så mange af historiens arbejdsområder som muligt. Mangt og meget er hentet fra andres arbejder, og jeg bringer hermed en tak til de forskere jeg har kunnet bygge på. Fælles for de mange forskellige eksempler er, at de viser hvordan viden om, og arbejde med heraldik, har kunnet kaste nyt lys over et historisk problem.

Knud Prange

HVAD ER HERALDIK?

Oprindelse

Fra urgamme tid har krigere brugt at udsmykke deres skjolde og hjelme med farver og figurer. Man kender skjoldprydelser fra den græske oldtid og romerske regimentsmærker på både fane og skjold fra det 4. århundrede. Veksø-hjelmen fra den danske bronzealder er udstyret med, hvad en heraldiker ville kalde vesselhorn, og samme udstyr har en af de krigere, man ser på Gundestrupkarret. Beowulf, vel fra 800-tallet, omtaler ligefrem hjelme »bræmmet med vildsvinebilleder rundt, så sværd ej bed på det blanke malm«. Også heraldiske symboler som den tyske kejserørn og de franske kongers liljer er kendt flere hundrede år før den egentlige heraldik opstod.

Figurer og symboler som de nævnte kunne være praktiske som skelnemærker i kamp, de kunne måske – som amuletter – give ejeren held og styrke, og de var desuden et festligt og farverigt element i udrustningen. Selv om der altså er gået en udvikling forud, daterer de fleste forskere imidlertid selve heraldikkens opståen til korstogstiden. Da skete nemlig det nye, at brugen af mærker – først på krigsskjoldet og hjelmen, siden på signeter og inventar af næsten enhver art – blev almindelig udbredt blandt adelen i hele Vesteuropa. Våbenmærkerne var i reglen ikke blot personlige, men de blev nedarvet i familierne, og de var stort set opbygget efter et ensartet system med hensyn til symbolverden og brug af farver.

I 1097 kom deltagerne i det første korstog til kejserbyen Byzans. I en senere beskrivelse – fra hen mod 1144 – skildrer prinsesse Anna Komnena riddernes udrustning. Det hedder her, at deres skjolde på den udvendige side var glatte og blanke. Under det andet kors-

tog omkring 1150 havde imidlertid både fyrster og ridere individuelle våbenmærker malet på deres skjolde; og skikken – eller moden – var snart almindelig udbredt.

Man har ment at denne udvikling hang sammen med indførelsen af den lukkede hjelm, der så at sige gjorde den fuldt rustede kriger anonym. Helt så enkel er sammenhængen nok ikke. Man har tidligere kendt til lukkede hjelme, uden at det dog medførte en almindelig anvendelse af våbenmærker. Under det andet korstog var hjelmtyperne endnu åbne. Først omkring 1180 tog man igen en lukket hjelm i brug, og anvendelsen af den blev almindelig i begyndelsen af 1200-tallet.¹ Men da stod heraldikken allerede i fuld blomst.

Skal man pege på en enkelt faktor, der kan have haft stor betydning for anvendelsen af våbenskjolde, vil det være naturligt at nævne turneringerne. De blev opfattet som det fornemste udtryk for den krigeriske side af det middelalderlige ridderliv. Netop ved kampen mellem to krigere ville det være en indlysende hjælp for tilskuerne, om deltagerens skjolde var udstyret med klare og tydelige mærker. Det er nøjagtig det samme der ligger til grund for, at fodboldspillere, cykel- og væddeløbsryttere i dag bærer stærktfarvede, ternede eller stribede bluser. De praktiske hensyn smeltede så sammen med æstetiske og kunne bygge videre på existensen af personlige symboler eller ejermærker. Set på denne baggrund må korstogene have befordret heraldikkens udvikling. Her samledes adelige fra hele kristenheden, og kundskaben om de nye skjolde kunne derfor spredes hurtigt og effektivt. Også i selve felttoget kunne skjoldmærkerne være nyttige som samlingsstegn og som middel til at skelne mellem de forskellige lensherrers vasaller. Det var der-

for almindeligt at vasallen malede lensherrens mærke på sit skjold. Eventuelt med en lille ændring der kunne tilfredsstille vasallens ønske om trods alt at få sit eget specielle mærke, til forskel fra de andre vasaller under samme overherre.

Man brugte også at bemale hjelmen med figurer. Efterhånden gik man endda over til at fremstille disse figurer af træ, læder eller lignende og anbringe dem oven på hjelmen. Dermed var det såkaldte hjelmtegn skabt. Tit var det en gentagelse af skjoldmærket eller af en del deraf. En kriger der førte en ørn i sit skjold, kunne for eksempel have en ørn, et ørnehoved eller et par vinger på hjelmen.

Hjelmtegnet havde ikke helt den samme karakter af arvelighed, som mærket i skjoldet. Den enkelte person eller slægt har ofte vekslet mellem forskellige hjelmtegn, men en slægt kunne også gennem århundreder holde fast ved ét hjemtegn. Ved de mange adlinger kongerne foretog fra 1400-årene og fremefter, blev både skjoldmærket og hjelmtegnet i reglen beskrevet og malet i adelsbrevet. For disse brevelsslægter var hjelmtegnene altså arvelige.

Det var varmt for en kriger at bære hjelm, og man lagde derfor et stykke klæde over hjelmen for at beskytte sig mod solen. Dette hjelmklæde blev holdt fast, som regel af en flettet krans, der tillige kunne dække overgangen mellem hjelm og hjelmtegn. Man har moderne paralleller hertil i det klæde der hænger ned fra fremmedlegionærens kepi og i det arabiske hovedklæde, der holdes fast af snore. I gengivelser af våbener fra 1700- og 1800-årene ser man ofte, at hjelmklædet helt mister sin karakter af stof. Det kan udvikle sig til arbeskagtige slyngninger, ja undertiden til guirlander og kranse, der ikke har spor forbindelse med hjelmen.

Da våbenet skulle tjene til identifikation måtte det først og fremmest være enkelt og tydeligt. Det fik den største betydning for udformningen og farvelægningen

af skjoldmærkerne. Man siger, at et skjold kan forsynes med enten almindelige eller heraldiske figurer. Den første gruppe omfatter levende væsener og ting af næsten enhver art: mennesker, dyr, planter, himmelgæmmer, »kunstige« genstande som våben, værktøj, redskaber samt fantasivæsener som havfruer, griffe og enhjørninge. Figurerne blev stileret sådan at de mest karakteristiske dele blev fremhævet – hos løven således manke, tunge, kløer og hale – og man tog ikke hensyn til perspektivet. Klarheden i tegningen gik frem for alt. (Illustration 1. Se endvidere s. 44).

Ill. 1. Til venstre et klart tegnet våben, todimensionalt og tydeligt. Til højre naturalistiske og slatne våbendyr. En farvegengivelse ville endnu tydeligere have vist, at våbenet til venstre er det nemmest genkendelige på afstand.

Skjoldet kunne også udsmykkes rent abstrakt, således at det blev bemalet med forskellige farver der var afgrænset ved rette eller krumme linjer, trukket fra skjoldrand til skjoldrand. Sådanne inddelinger af skjoldet kaldes heraldiske figurer, og flere af dem har deres eget specielle navn i det heraldiske fagsprog. (Se iøvrigt s. 10 f.). Endelig kan man kombinere de almindelige og de heraldiske figurer.

Metaller og farver

Ved bemalingen benyttede man sig dels af metallerne: guld og sølv (ofte gengivet som gult og hvidt), dels af farverne: rødt, blå, sort og grønt – undertiden, men sjældent, tillige af purpur og orange. En genstand kan

også have »naturfarve«, det vil sige den farve, den har i virkeligheden, for eksempel en kødfarvet arm. Endelig kan et skjold være belagt med en ret geometrisk udformet gengivelse af »pelsværk«, mest hermelin eller gråværk. Det spiller dog ikke nogen særlig rolle i dansk heraldik. Hovedgrupperne er metallerne og farverne, under ét kaldet tinkturer. En af de heraldiske regler går ud på at metal og farve altid skal veksle i et våben. Et skjold må for eksempel ikke være delt af guld og sølv eller af blåt og rødt, men gerne af guld og rødt eller guld og blåt. Ligeledes skal en farve sættes på metal eller omvendt. En guld løve anbringes således ikke på sølv bund, men på blåt, rødt eller en anden farve.

Årsagen til disse regler er simpel nok. En figur bemalt med en farve er langt mere tydelig på baggrund af de lyse metaller end på baggrund af en anden farve. Man vil heller ikke i dag lave en plakat med blå bogstaver på rød eller grøn bund, hvis det er meningen den skal kunne ses på nogen afstand. Ser man hvilke farver danske fodboldhold benytter på deres trøjer, vil man opdage at også her er disse heraldiske farveregler stort set overholdt.

De nævnte – og andre – regler var altså affødt af det praktiske liv og forholdene under turnering og på krigstogt. De dannede mode og prægede udviklingen af den ældste heraldik. Så længe våbenmærkerne først og fremmest var et middel til at identificere krigere på en vis afstand, var reglerne naturlige og praktiske. I de følgende århundreder skete der imidlertid en ændring i anvendelsen af våbenmærkerne, og kravene til enkelhed og klarhed var derfor ikke mere selvfølgelig. Der er også grund til at understrege, at allerede i den ældste heraldik er der mange undtagelser fra de nævnte farveregler. Flere typer af våbenmærker kan ligefrem ikke bringes i overensstemmelse med reglen om at farve ikke må støde op til farve eller metal til metal. Det gælder for eksempel alle skjolde med skaktavlede figurer, de der har

kryds- eller korslagte figurer, eller figurer lagt over delinger af skjoldet, samt alle våbener der på en eller anden måde er delt og hvor et af felterne yderligere er forsynet med heraldiske figurer. Mange af de nævnte våbener er meget enkle og gamle, så det er urimeligt at karakterisere dem som uheraldiske eller som udtryk for »forfalds-heraldik«, fordi de ikke stemmer med farvereglerne.

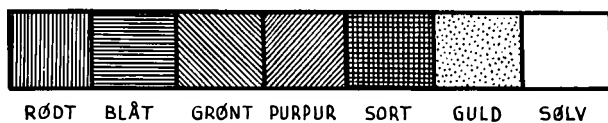
Heraldikken har aldrig været et stift og lukket system, men har gennem århundreder været en levende del af menneskers tilværelse. Derfor har brugen af skjold og hjelm været underkastet personlige luner og skiftende retninger i stil og smag. Hvilket selvfølgelig ikke forhindrer at hver enkelt i dag kan have sin personlige mening om, hvad der er god eller dårlig smag. Det gør det blot meget vanskeligt at give en præcis definition af, hvad et våben er. Den norske heraldiker Hans Krag har givet en fortrinlig sammenfatning af problemet: »Man står her overfor en gjenstand med en århunderergammel og meget varieret historie, hvorfor den til enhver tid må sees på baggrund av den omgivende virkelighet.«²

Fagudtryk

Videnskaben om våbenmærkerne er næsten lige så gammel som mærkerne selv. Kampene ved turneringerne blev ledet af en herold – på latin heraldus. Han skulle kontrollere at ridderne havde ret til at bruge det våben de førte, og han skulle – af hensyn til tilskuerne – råbe riddersnes navne op og beskrive deres våbener, efterhånden som deltagerne red ind på kampbanen. Derfor måtte herolden have et grundigt kendskab til våbenmærker og han måtte mestre et fagsprog, der kort og præcist kunne blasonere, det vil sige beskrive et skjold. Ud fra betegnelsen heroldskunst – på latin: ars heraldica – dannedes så ordet heraldik. Det bruges i dag både om studiet – og den praktiske anvendelse af våbenskjolde.

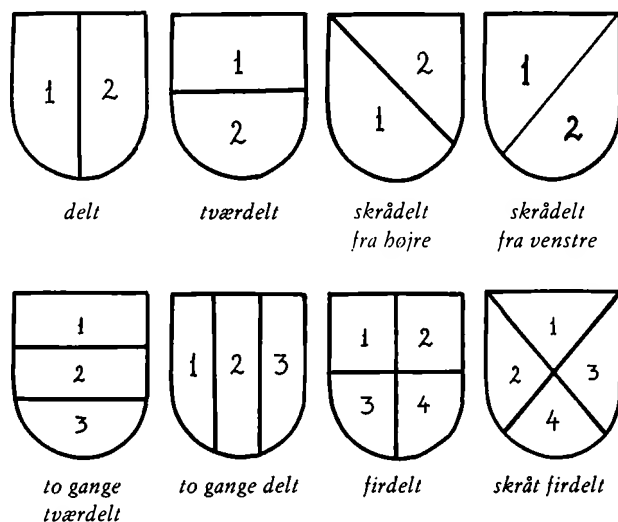
I våbenbeskrivelsen – blasoneringen – benyttes en

række fagudtryk, der ikke er umiddelbart forståelige uden for fagfolkernes kreds. Der kan derfor være grund til at nævne nogle af de almindeligste. Som betegnelse for de heraldiske tinkturer bruges en række forkortelser: h. (sølv, hvidt), g. (guld, gult), b. (blåt), r. (rødt), s. (sort), gr. (grønt) og n. (naturligfarvet). I ufarvede fremstillinger kan man angive farver ved skraveringer (illustration 2).

III. 2. I heraldikken kan farverne angives ved skravering.

En ejendommelighed ved heraldikkens sprog er, at man med højre og venstre mener det, der er højre og venstre for skjoldets bærer, som jo står bag skjoldet. Det vil altså sige henholdsvis venstre og højre for den

III. 3. Nummerering af felter.

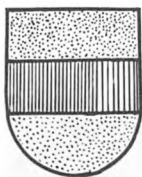
der ser på skjoldet. For at undgå forvekslinger, bruger mange heraldikere derfor betegnelserne dexter (= heraldisk højre) og sinister (= heraldisk venstre).

Et skjold kan inddeles i felter. Som forkortelse for ordet felt bruges: °; 1° betyder altså første felt. Felterne nummereres som vist i illustration 3, idet man går fra højre (heraldisk højre) til venstre og derefter fra oven og nedad. I våbenbeskrivelser opregnes de enkelte felter i samme rækkefølge.

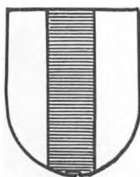
Som nævnt opstår en heraldisk figur, hvis et skjold eller et felt belægges med forskellige farver, der er afgrænset ved rette eller krumme linjer, trukket fra skjoldrand til skjoldrand eller fra skjoldrand til delingslinje. Foruden inddelingerne i felter kan nævnes bjælken (skjoldet er to gange tværdelt, og øverste og nederste felt har samme farve, illustration 4), pælen (skjoldet er to gange delt, og yderfelterne har samme farve, illustration 5), skråbjælken (skjoldet er to gange skrådelt, øverste og nederste felt har samme farve, illustration 6a og b) og sparren (hvor skjoldet er delt ved to sparsnit, øverste og nederste felt har samme farve, illustration 7). Hvis et våben ikke er gengivet i farver (eller har farveskravering), kan man altså ikke se forskel på en bjælke og et to gange tværdelt skjold, en pæl og et to gange delt skjold, og så videre.

Andre vigtige figurer er: skjoldfod og -hoved (illustration 8 og 9), spids (illustration 10a-d), bølge (illustration 11), tinde (illustration 12) og trappegavl (illustration 13). Skjoldet kan endelig være delt, tværdelt eller skrådelt ved hjælp af tindesnit (illustration 14a-c) og trappesnit (illustration 15a og b). Drilagtigt nok er den heraldiske lilje (illustration 16) ikke en heraldisk, men en almindelig figur.

Disse heraldiske figurer kan kombineres med almindelige figurer, for eksempel således at den heraldiske figur belægges med en eller flere almindelige figurer eller ledsages af dem. En figur, som forekommer sjæl-

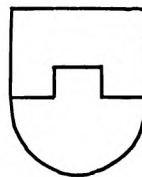
III. 4. En r. bjælke i g.

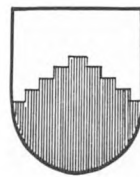
III. 5. En b. pæl i h.

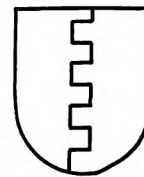
III. 6 a. En b. skråbjælke (fra højre) i b.

III. 12. En tinde.

III. 13. En r. trappegavl i b.

III. 14 a. Delt ved et $3\frac{1}{2}$ -tindet tindesnit.

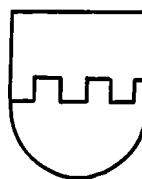
III. 6 b. En b. skråbjælke fra venstre i b.

III. 7. En b. sparre i b.

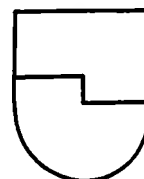
III. 8. Et b. felt, derunder en r. skjoldfod.

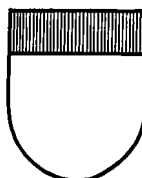
III. 14 b. Tværdelt ved et $2\frac{1}{2}$ -tindet tindesnit.

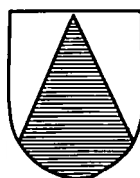
III. 14 c. Skrådelt fra venstre ved et 2-tindet tindesnit.

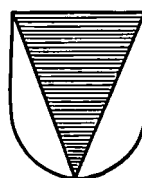
III. 15 a. Tværdelt ved et enkelt højre trappesnit.

III. 9. Et r. skjoldhoved over et b. felt.

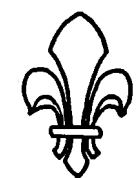
III. 10 a. En b. spids i b.

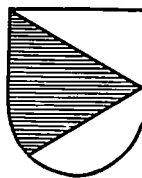
III. 10 b. En nedadvent b. spids i b.

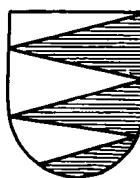
III. 15 b. Skrådelt (fra højre) ved et enkelt højre trappesnit.

III. 16. En heraldisk lilje.

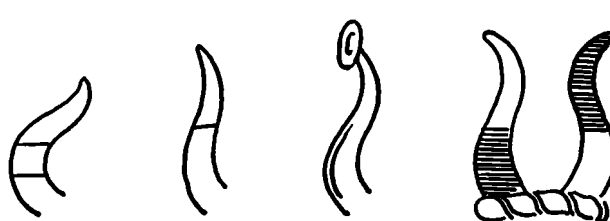
III. 10 c. En liggende venstre b. spids i b.

III. 10 d. To halv liggende højre b. spids i b.

III. 11. En r. bølge i b.

III. 17. Forskellige typer vesselhorn, det første belagt med en bjælke, det andet delt og det sidste par vekselvis delt af b. og b.

dent i skjoldet, men desto hyppigere på hjelmen, er vesselhornet (illustration 17).

Segl

Når brugen af våbenskjolde er spillevende i dag, skyldes det at heraldikken ikke blot var praktisk i turnering og krig. Der var adskilligt flere anvendelsesmuligheder for denne kunstart. Fra ældgammel tid har man brugt bomærker til at angive ejerforhold til kvæg, tømmer eller indbo. For den person, der havde taget et våbenmærke, måtte det derfor være naturligt at bruge våbenet til at mærke sine ejendele. Størst betydning fik det dog, at våbenskjoldene trængte ind på seglenes område.

Ill. 18. Grev Johan af Holsten efter segl fra 1345.

Billederne på denne side viser, hvor nødvendige våbenmærkerne var, for at man kunne genkende den rustede kriger. Læg mærke til, at våbenet er gentaget på hestens skaberak.

Ill. 19.

Grev Gerhard af Holsten i fuld krigsudrustning, gengivet efter segl fra 1321.

På denne tid var det almindeligt, at et dokument ikke var forsynet med underskrift, men med et segl. Det var i reglen en voxklump, hvori man med en seglstampe havde trykt et mærke, der så at sige repræsenterede dokumentets udsteder. For fyrsternes vedkommende viste seglet ofte et billede af dets ejer. Valgte han nu at lade sig afbilde i krigsudrustning – se illustration 18 og 19 – ja, så kom skjold og måske også hjelm med på seglaftrykket. Seglene kunne imidlertid gøres mindre, billigere og nok så prægnante, hvis man erstattede totalbilledet med den mest karakteristiske del af det, nemlig våbenet. Det var jo tilstrækkeligt til at markere hvem brevetts udsteder var. En sammenligning mellem illustrationerne 18, 19 og 20, 21 demonstrerer dette forhold og viser tillige, at seglet – eller våbenet – som det fremtræder med skjold, hjelm og hjelmtegn er et temmelig nøjagtigt billede af de væsentligste træk ved den krigsklædte adelsmand.

Brugen af bestemte våbenmærker har måske oprindeligt været rent personlig. Det var imidlertid naturligt, at en mand overtog det mærke hans far havde gjort

Ill. 20.
Gerbard af Holstens segl 1340.

kendt i turnering eller krig. De adelige våbener blev i hvert fald arvelige i løbet af meget kort tid. Det skete så hurtigt, at man i Danmark kun har få og usikre spor af en mere personlig brug af våbenskjolde. Noget andet er, at man af forskellige grunde kunne ændre eller variere sit våben – disse forhold er behandlet i kapitlet: Individualitet og fællesskab.

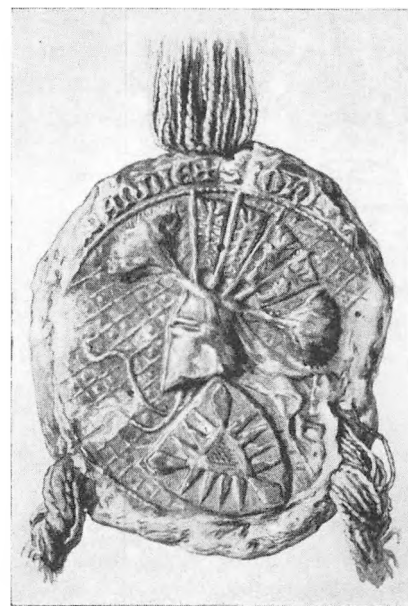
Oprindeligt var fyrster og adelige alene om brugen af våbenskjolde, de var jo de eneste, der optrådte i rustning og hjelm og derfor havde behov for dette identifikationsstegn. Men da skjoldmærkerne vandt indpas som seglbilleder, antoges våbener også af andre der var vant til at besegle dokumenter. Dette gjaldt ikke blot adelens kvinder og gejstligheden (hvis øverste lag jo ofte selv var adelige), men tillige borgere og bønder. Også institutioner m.m. som for eksempel byer og herreder førte tit et våben i seglet. Nogen adelig eneret på at føre våbenskjold har aldrig eksisteret i Danmark. Der er allerede fra 1200- og 1300-tallet bevaret borgerlige segl, som viser at borgere og bønder har ført våbenskjolde, der både i form og indhold er af ganske samme karakter som adelens. Et morsomt eksempel er 4 forskellige segl fra Hviding herred fra 1380-erne og 1390-erne. De har alle et skjold med det samme våben: en halv enhjørning. De 4 ejere var henholdsvis: ridder, væbner, sognepræst og bonde.³

Omvendt kender man en del tilfælde hvor adelige

har anvendt bomærker i deres segl – se side 33 og 47 f. Forholdet er udtrykt særdeles rammende af adelshistorikeren Anders Thiset: Det er manden der adler våbenet, ikke omvendt. Vi kender da også betydeligt flere borgerlige end adelige våbener i Danmark – måske ca. 8–10.000 mod omkring 2.000.

Retsbeskyttelse

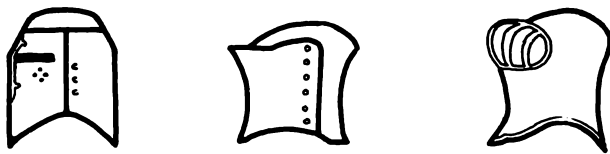
Med hensyn til retsbeskyttelsen af slægtsvåbener er man meget dårligt stillet her i landet. I de kongelige adelsbreve står kun, at ingen må hindre den pågældende slægt i at bruge det våben, den har fået tildelt. Der nævnes ikke noget forbud mod at andre bruger det. Den eneste måde hvorpå man kan hindre et sådant misbrug er formentlig at lade sit våben indregistrere i foreningsregistret – som varemærke for en slægtsforening. Ganske oplysende er en strid, der omkring år 1500 førtes mellem Lunde-ærkebispnen Birger Gunnerson, der

Ill. 21.
Johan af Holstens segl 1330. Seglene på denne side viser det fuldstændige våben – skjold, hjelm og hjelmtegn. Ved sammenligning med forrige side ser man, at våbenet er en naturtro gengivelse af hovedtrækkene af den væbnede kriger.

var en uadelig degnesøn og adelsmanden Henrik Krummedige. Hr. Henrik klagede til kongen over at ærkebispemærket førte samme våben som han, nemlig et lindetræ. Ærkebispemærket kunne imidlertid svare for sig og redegjorde for den symbolske betydning af hvert eneste blad og blomst på sit træ. Han endte med at spørge Henrik Krummedige om hvilken betydning hans træ havde. Ærkebispemærket fik lov at beholde sit lindetræ.

Seglens våbengengivelser er den vigtigste kilde til vor viden om de danske middelalderlige våbeners udseende. Da seglene som nævnt var en realistisk gengivelse af den jernklædte krigers skjold og hjelm medførte det, at seglene – og andre heraldiske afbildninger – skiftede udseende i takt med ændringerne i krigerens udrustning. De forskellige perioders skjoldformer afløste hinanden, og den oprindelige tøndehjelm blev omkring 1400 erstattet af stikhjelmen, som ikke mindst var almindelig i borgerlige våbener. I løbet af 1400-tallet kom trallehjelmen til; den havde navn efter de traller eller bøjler der beskyttede ansigtet. (Se illustration 22). Ud fra de forskellige typer er det muligt at foretage en omtrentlig datering af våbener, se kapitlet: Datering, ægthed og fortolkning.

Ill. 22.
Forskellige hjelmtyper (tøndehjelm, stikhjelm og trallehjelm).

På renaissancetiden ophørte skjold og hjelm med at være virkelige krigsvåben, der blev brugt i felten. Hermed var det oprindelige grundlag for at bruge våbenmærker faldet bort, men heraldikken levede videre, både i seglene og som ejermærke. Man bibeholdt også den middelalderlige ramme – skjold og hjelm – ganske

simpelt fordi den var praktisk. Der er ganske vist våbenmærker der kan stå alene uden at være anbragt i et skjold, de 3 danske løver for eksempel. Andre kan imidlertid ikke. Anders Thiset har meget rigtigt gjort opmærksom på, at et skjold der er delt af sølv og rødt er slægten Rantzaus våben, men et plankeværk der er delt af sølv og rødt, er og bliver et plankeværk.⁴

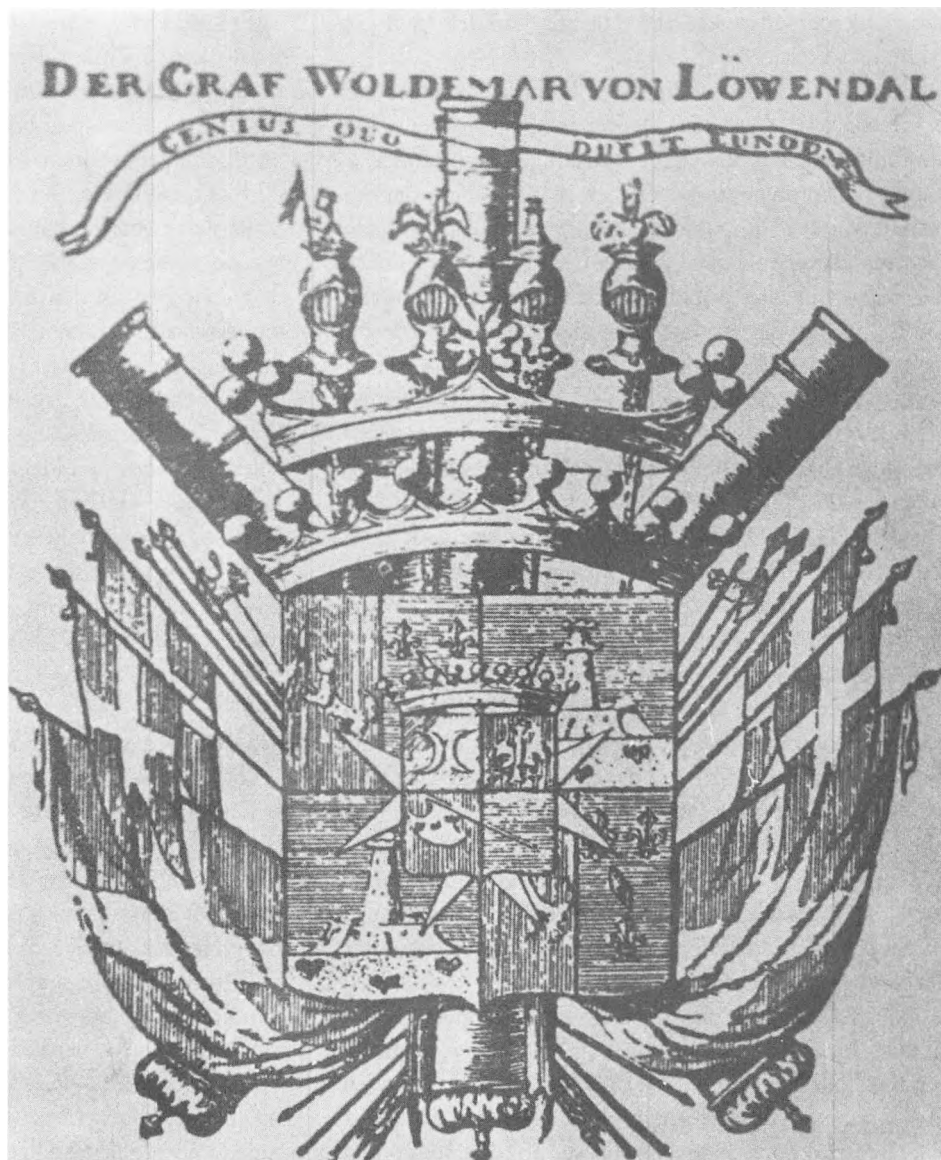
Fra kendetegn til symbol

Tidligere havde våbenmærkerne først og fremmest været kendetegn, der skulle kunne ses på afstand. Nu blev de i højere grad symboler, der kunne iagttages på nært hold. Det fik på flere måder betydning for såvel heraldikkens indhold, som dens form. I mange tilfælde gik således dens oprindelige enkelhed tabt. På dette område gik fyrsterne forrest i udviklingen – ændringerne i det danske rigsvåben er et godt eksempel herpå.

Alle kongerne af Valdemarernes mandslinje førte det samme våben: 3 løver (leoparder) i et skjold strøet med søblade (hjerter). Våbenet kendes fra Knud 6.'s segl ca. 1190, men har måske allerede været ført af hans far, Valdemar den Store.⁵ Da mandslinjen uddøde, overtog Oluf som dansk konge våbenet efter sin mor, dronning Margrete. Når han benyttede sit mødrene våben i stedet for sit fædrene, må det betyde at man har betragtet løverne som Danmarks mærke. Olufs efterfølger som konge, Erik af Pommern, dannede i 1398 vores første sammensatte rigsvåben ved at dele skjoldet i 4 felter og yderligere lægge et hjerteskjold ovenpå. Herved kombineredes mærkerne for Norge, Danmark, Sverige og unionen med hans fædrene våben, den pommerske grif. Senere konger har møbleret om på dette våben, alt efter hvilken slægt de tilhørte, og hvilke landområder de regerede over. Efterhånden kom rigsvåbenet til at bestå af ikke mindre end 14 mærker fordelt på 3 skjolde lagt oven på hinanden. En tiltrængt sanering fandt sted i 1972, da dronning Margrethe 2.'s

III. 23.

Ulrik Frederik Gyldenløves efterkommere havde – også i heraldisk henseende – en omtumlet tilværelse. En af dem førte ikke mindre end 4 skjolde lagt på hinanden. I Woldemar v. Löwendals våben er der dog kun to skjolde, men de rummer et betydeligt antal mærker, der fortæller om slægtens oprindelse og ejerens karriere. Leoparden med fanen er afledt af den norske løve og minder om at slægten nedstammer fra Frederik 3. Stammoderen, Margrethe Pape, skal have ført de 3 hjerter. Woldemar var både i sachsisk, polsk og russisk tjeneste, herom vidner dobbelttårnen og halvmånerne; og han døde som marskal af Frankrig – derfor også de fransk liljer i skjoldet. Hjerteskjoldet hviler på et kors som hentyder til at han var Johanniterridder, hvis det da ikke er Helligåndsordenens stjerne. Dertil kommer så alle udenværkerne: faner, lanser og kanoner, passende for en kriger. Der mangler egentlig kun skjoldholdere. Det rådede sønnen bod på. Hans våben blev holdt af en elefant og en løve.

våben fik det udseende vi i dag bl.a. kender fra 1- og 5-kronestykkerne.⁶

Skikken at danne stadig mere komplicerede våbener bredte sig også til adelen. Og kunne adelsmændene ikke kombinere våbenmærker for forskellige landområder, så kunne de kombinere anevåbener. I 1671 blev der oprettet en greve- og friherrestand, og denne nye højadel fik i reglen våbener med 4 eller flere felter. Ofte måtte der lægges et hjerteskjold ovenpå det firdelte hovedskjold, for at der kunne blive plads til tilstrækkeligt mange af anernes mærker – og eventuelt også til nyskabte mærker af rent symbolsk indhold. Undertiden blev der endda anbragt flere våbenmærker i hjerteskjoldet, og i enkelte tilfælde blev 3 skjolde lagt på hinanden: hovedskjold, midterskjold og hjerteskjold. (Se illustration 23). Nærmere kunne man ikke godt komme kongefamiliens eksempel.⁷ Det såkaldte »Berners kartotek« på Rigsarkivet i København indeholder analyser af godt 300 således sammensatte våbener.⁸

For også at kunne få de oprindelige våbeners hjelmtegn repræsenteret, forsynedes man et sådant sammenstykket våben med for eksempel 2, 3 eller 4 hjelme med hver sit mærke. Hermed havde man klart markeret afstanden til det der var heraldikkens oprindelige mening. Nu var det slægtssammenhæng og slægtsstolthed, der blev udtrykt gennem våbenet. Det er samme tankegang der ligger bag, når der blev dannet et sammensat våben for at spindelinen kunne videreføre et våben der var uddødt på mandslinjen, se s. 37 f.

Netop fordi den nævnte skik kom fra oven i samfundet, kunne det blive noget af en honnet ambition for nyadlede borgere at få et stærkt sammensat våben. Det kunne antyde en fornem oprindelse, og i mangel af anevåbener kunne man udfylde de enkelte felter med forskellige mærker der symboliserede ens liv og karriere eller illustrerede slægtsnavnet, enten det nu var nedarvet eller nyskabt.

Fra middelalderens slutning og et par århundreder frem blev våbenskjoldene et område hvor symbolikken blomstrede. Det vrimler med Fortunaer og andre lykkesymboler i købstadborgeres våbener, ligesom timeglas og dødningshoveder træffes hos gejstligheden, pegasus og lyre hos digtere.

På dette område kunne den gamle adel med sine nedarvede våbener dårligt følge trop. Til gengæld kunne den – og her fik den følgeskab af den unge enevældens embedsmænd – forsyne våbenet med forskellige værdighedstegn og attributter. Efter indførelsen af højadelen i 1671 tegnedes der ligefrem specielle greve- og friherrekroner, siden også »almindelige« adelskroner. De kunne anbringes over skjoldet i stedet for en hjelm, så man kunne se, hvor højt på rangstigen våbenets ejer var. Man søgte også at udtrykke rangen gennem selve hjelmens udseende. Grevernes og friherrernes hjelme skulle have henholdsvis 11 og 7 traller, mens den gemene adel måtte nøjes med 5. Disse regler blev nu langtfra altid overholdt, selv ikke i regeringens egne adelspatenter.

Skjoldholder, devise og værdighedstegn

I enevældens adelspatenter og patenter for grever og friherrer blev der ofte foreskrevet brug af bestemte skjoldholdere. Skikken at lade et våbenskjold bære eller støtte af et eller flere levende væsener kendes allerede fra 1200-årene. Som skjoldholdere kunne man anvende både mennesker, dyr og fantasivæsener, og anvendelsen af dem er nok i reglen uden dybere mening. Skikken er karakteriseret som et udslag af »tidens muntre fabuleringsglede og for verdien i det overflødige«.⁹ Brugen af bestemte skjoldholdere var derfor oprindelig ikke arvelig. Den enkelte person kunne også efter lyst og anledning anvende forskellige skjoldholdere, se illustration 24 og 33.

Undertiden blev våbener – især militærpersoners – lagt på krydslagte faner, kanoner eller sværd, og rid-

Ill. 24. I 1580 traf Christen Holck i Strassbourg Tyge Brabes yngre broder Knud. Denne lod sit våben male i Holcks stambog, men med to utraditionelle skjoldholdere. Knud Brabe befandt sig i en slags landflygtighed, og jægeren og jomfruen antyder hvorfor. Nogle år før havde han hos en slægting truffet en adelig jomfru, men en skønne dag måtte jomfruen rede til barsel, og hendes slægt prøvede forgæves at gennemtvinge et ægteskab. Stambogsbladet viser skandalen i heraldisk klædebon. Læg mærke til, at hjelmklenodiet (smykket), der plejer at hænge om hjelmens hals, her er anbragt om jomfruens.

dere kunne anbringe våbenet ovenpå ordensstjernen, sådan at spidserne stak frem bag skjoldet. Elefantridderne og riddere af dannebrogsgordenens storkors skulle føre de pågældende ordener hængende i kæder eller bånd under skjoldet. Også andre ordenskæder blev anvendt på samme måde. (Se illustration 23).

Til de heraldiske udenværker hører også devisen. Det var oprindeligt en eller anden figur i forbindelse med nogle ord. Efterhånden blev betegnelsen devise

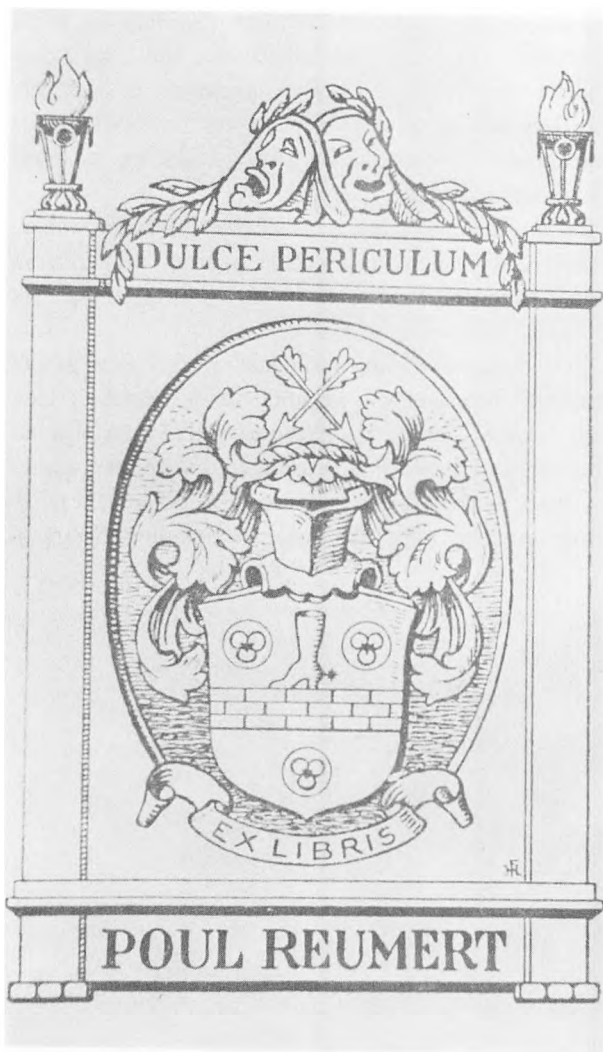
dog ensbetydende med ordene, der udviklede sig til en sentens, et valgsprog. Også det kunne anbringes i forbindelse med våbenet, i reglen skrevet på et bånd under eller omkring skjoldet. Elefant- og storkorsriddernes våbenskjolde i Frederiksborg Slotskirke er udstyret med sådanne deviser.

Til de mere sjældne værdighedstegn hører våbenkappen eller våbenteltet, det vil sige et draperi som danner baggrund for våbenet. Det er navnlig kendt fra lidt ældre gengivelser af rigsvåbenet.

Hele denne udvikling rummede en risiko for at det egentlige i heraldikken – våbenet som ejermærke – blev kvalt i mere eller mindre fortænkte tilføjelser. Endnu i barokken, og tildels i rokokoen, kunne der tegnes smukke våbener i Danmark, men i 1800-årene var niveauet sørgeligt ringe, set med vor tids øjne. Sammen-

Ill. 25. Rokokoens heraldik har i almindelighed ikke noget godt ry. Denne gengivelse af Tycho de Hofmans våben fra 1750 mangler imidlertid hverken charme eller kunstnerisk nerve. Stikket findes i: Kort afhandling om tiende – en af de mange smukke bøger Hofman selv udgav.

III. 26. I begyndelsen af dette århundrede blev der tegnet mange glimrende exlibris med heraldiske motiver. Skuespilleren Poul Reumerts er et fint eksempel herpå. Såvel slægten som våbenet menes at være af spansk oprindelse.

lign for eksempel illustration 25 med 23 og 51. Selv ikke den officielle heraldik bar vidnesbyrd om stor viden eller kunnen. Anders Thiset beretter således, at han engang fik forelagt en tegning af det danske rigsvåben i en udformning hvormed man havde tænkt sig at udsmykke en offentlig bygning. »Hjerteskjoldet var af middelalderlig form, midterskjoldet var i renaissance og hovedskjoldet endelig var en aldeles moderne tilværelse, nærmest en stilfuld kakkelovnsskærm«. Det var ikke uden grund, at Ernst v. d. Recke i Salmonsens Leksikon kunne skrive at Danmark blev sat ned på Ruslands standpunkt, »alle Tysklands værste unoder ikke blot optages, men karikeres til vanvid«.

Moderne heraldik

Da dette blev skrevet i 1921 havde udviklingen imidlertid vendt. Et afgørende grundlag for studiet af heraldikken blev lagt med Thisets studier over adelens genealogi og heraldik og hans monumentale udgaver af de ældre heraldiske segl. Som forsker og som udgiver af adskillige seglværker trådte P. B. Grandjean i hans fodspor. Der er navnlig grund til at nævne hans indholds-mættede hovedværk: Dansk Heraldik fra 1919. Kunstnere som H. Storck og Frederik Britze (illustration 50 og 38) fik stor betydning. Den første gennem Dansk Våbenbog med over 1700 glimrende tegninger af adelsvåbener, den sidste i kraft af sit virke som ordenskapitlets våbenmaler og skaber af en lang række fortrinlige heraldiske exlibris. Her skal ikke nævnes nulevende, men det bør noteres at Heraldisk Selskab, der blev oprettet i 1959, gennem sin udgivelse af Heraldisk Tidsskrift har skabt et forum for studiet af nordisk heraldik.

Moderne heraldikere søger bort fra de foregående generationers overlæssede form og detaljeret naturalistiske indhold. Man har i stigende grad fundet sine forbilleder i den ældste heraldiks enkelhed og klarhed,

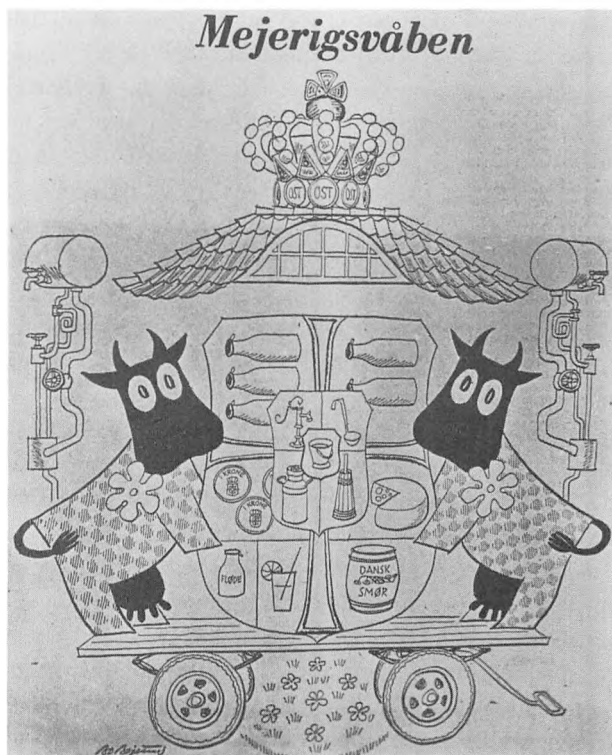
Ill. 27. Dette exlibris i træsnit virker klart og stærkt. Det er da også skabt af ingen ringere end Le Corbusier. Her har den traditionelle arkitekt med held gjort et traditionelt tema levende.

dens evne til at stilisere og dens glæde ved de rene farveflader. Våbenet skulle igen være et markant og tyde-

ligt symbol. I den henseende har man nok været påvirket af tendenser i nyere malerkunst.¹⁰ Se for eksempel illustration 26, 27, 39 og 52. Man har imidlertid også kunnet støtte sig til en tendens der har fået en stigende udbredelse i de sidste årtier: lysten til at få et »mærke«. Nyoprettede stater i Afrika anskaffer sig et rigsvåben, danske kommuner og amter får våbener og det samme gælder flådens skibe og flyvevåbnets afdelinger (illustration 43 og 44). Vi møder heraldiske mærker mange steder i hverdagen, i annoncer for store firmaer, i poststempler, på et utal af varer og på en mængde bilmærker.

Et morsomt vidnesbyrd om heraldikkens genvundne aktualitet er, at ikke så helt få vittighedstegnere anvender heraldiske motiver og hentydninger. Se illustration 28 og denne bogs bagside.

Den misforståelse, at der skulle være en forbindelse mellem snobberi og heraldik er heldigvis på retur. Et moderne menneske kan godt være interesseret i heraldik, og megen moderne forskning kan slet ikke undvære heraldikken som hjælpevidenskab. Det skulle de følgende sider være et vidnesbyrd om.

Ill. 28. Der er stadig blikfang i heraldik, og det forstår mange vittighedstegnere at udnytte. Bo Bojesens tegning fra Politiken var forsynet med denne text: »En læser i Viborg er bekymret, fordi udstillingsbannere med koen Karoline er ved at fortrænge Dannebrogssflaget fra gadebilledet. Vi kan forurolige ham med, at det sikkert bliver meget værre, når den påtænkte sammenlutning af landets mejerier bliver en realitet.« Især en heraldiker kan glæde sig over enkeltheder, som for eksempel at unionens 3 kongekroner her er erstattet af 3 enkroner.

DATERING, ÆGTHED OG FORTOLKNING

Ligesom andre historiske kilder må også våbenskjolde underkastes en kritisk vurdering før man kan bygge på det, de synes at fortælle. Forskerens umiddelbare mål er i reglen at henføre det våben, han arbejder med, til en bestemt slægt og helst også en bestemt person. Det kræver i reglen at man kan se hvad våbenet forestiller – hvilket ikke altid er så let som det lyder. I modsat fald vil det ofte være vanskeligt at identificere det via de heraldiske nøgler, der findes. De problemer, der knytter sig specielt hertil, er behandlet i kapitlet: Våbenet som ejermærke, se endvidere litteraturlistens oversigt over heraldiske nøgler, s. 68 f.

Datering

Sideløbende med identificeringen går arbejdet med at datere våbenet, og de to spørgsmål vil i praksis ofte gribe ind i hinanden. Det er navnlig ved dateringsproblemet, at den historiske kritik skal sættes ind. Et våben har langtfra altid den alder, det umiddelbart synes at have – eller som det giver sig ud for at have. Der er først og fremmest 3 forhold man må tage stilling til: er våbenet forfalsket, er det på en eller anden måde forvansket, eller er der tale om en sekundær anvendelse, således at våbenet først har været brugt i én sammenhæng og siden i en anden?

Ofte vil man prøve en typologisk datering. Selve skjoldmærkets stilmæssige udformning kan godt være en hjælp ved dateringen, men man vil i reglen hæfte sig mere ved hjelmtypen og især skjoldformen. Her kan man i store træk opstille en udviklingsrække over de skjoldtyper, der har været anvendt fra omkring år 1200 og frem til vore dage. Ved sammenligning kan man så finde ved hvilket punkt af udviklingen, et bestemt vå-

ben synes at passe ind. Sådanne skjoldtypologier er opstillet af Jan Raneke og Hallvard Trættemberg,¹¹ men det kan også anbefales at bruge Henry Petersens og Anders Thisets store segludgaver til sammenligning. Man må imidlertid være meget forsigtig ved sådanne typologiske dateringer. Jan Raneke gør selv opmærksom på, at skjoldformer kan variere stærkt i én og samme periode, og at visse former kan bevare deres livskraft gennem længere perioder. Langt fra alle malere, signetstikkere og træskærere har været lige meget med på moden, og visse landsdele har måske også været mere konservative i smagsmæssig henseende end andre. Hvad specielt de heraldiske segl angår, må man regne med at signeterne tit har været brugt over en meget lang årrække. Undertiden er de endog gået i arv fra far til søn. Selv om man har dateret seglaftrykket, har man således ikke dateret selve signetet eller våbenet. I uheldigste fald kan en 70-årig mand have besejlet et dokument 1410 med et signet, som han 50 år tidligere har arvet efter sin far, der måske har fået det fremstillet i sin ungdom omkring 1320–40 – eventuelt efter et ældre forbillede! I dette tilfælde vil en typologisk tidsbestemmelse nok kunne afsløre forholdet, men mange gange er det umuligt at afgøre hvor meget et våben er ældre end det segl, det første gang optræder i.

Undertiden kan en sådan datering dog fastslås. Under det dokument der blev udstedt i forbindelse med kongehydningen 1648 findes en lang række danske herredssegel. I mange tilfælde ved man at herrederne tidligere har haft segl af et andet udseende, og da herredssegel ikke hørte til de meget brugte, vil det være rimeligt at slutte at de nye signeter netop er stukket til brug ved hydningen 1648. På samme måde kan andre

herredssegl dateres til de foregående hyldninger 1584 og 1610.

Pudsigt nok findes der en helt moderne parallel her til. Fremtidens historikere vil kunne iagttage at en lang række amtskommunale våbener optræder første gang i årene efter 1959. Og de er vitterligt skabt i 1959 og 1960 til en speciel lejlighed. 1960 kunne kong Frederik 9. og dronning Ingrid nemlig fejre sølvbryllup, og amtskommunerne ønskede at deres fælles gave skulle prydes af de amtskommunale våbener. Da kun halvdelen af dem havde et våben, måtte resten altså lade et forfærdige til lejligheden.

Endvidere vil man ofte kunne tidsfæste et våben omtrentligt ud fra den sammenhæng det forekommer i, enten det nu er under et dokument, på et møbel, et maleri eller lignende. Genstanden i sig selv vil hyppigt kunne dateres med større eller mindre sikkerhed. Sammenholder man derpå denne datering med heraldikens viden om hvilken slægt eller person, der har ført et våben magen til det foreliggende, vil man i reglen nå frem til en ret nøje tidsfæstelse. Her må man dog tage de tidligere nævnte forbehold med hensyn til forfalskning, forvanskning og genbrug.

Hvis der foreligger en direkte forfalskning, kan man måske påvise den ad teknisk vej. Der kan for eksempel være tale om at foretage en kemisk analyse af det vox, et segl er fremstillet af, eller de farver, et våben er malet med. Forfalskninger vil dog i reglen være sjældne. Risikoen er formentlig størst vedrørende segl, der jo gav retsmyndighed til dokumenter. Et segl kan således være flyttet fra et ægte til et falsk dokument. I så fald vil en nærmere undersøgelse nok afsløre, at seglet er anbragt på en ureglementeret måde. Det er strax værre hvis et ægte dokument er forsynet med et falsk segl. Især hvis dette er nogenlunde samtidigt med dokumentet – og det kendes der faktisk eksempler på.

Hvis det drejer sig om datering af våbener der findes

på indbogenstande, epitafier, gravstene eller er malet på en kirkevæg, er forvanskningerne det største problem. Det er ikke helt sjældent at den slags våbenudsmykninger er blevet »fornyet«. Det vil for eksempel sige malet op, så de oprindelige farver er blevet forandret eller i større eller mindre grad omformet efter en senere tids smag eller stil. Allerværst er det hvis fornyelsen er foretaget af et historisk interesseret menneske, der har haft sin egen mening om hvordan de pågældende våbener burde se ud – og har korrigeret dem derefter. Ved analyse af malingen kan man måske datere opmalingen, og der kan muligvis afdækkes rester af den oprindelige maling, men det vil sjældent være nok til at rekonstruere det oprindelige våben. Et sørgeligt eksempel herpå er den berømte skjoldefrise i Sorø, som – bevaret i sin oprindelige skikkelse – ville have været et enestående heraldisk monument. Som den står i dag, er den en ruin.

Ændring af våbenudsmykning

Det er imidlertid ikke blot fejlagtige opmalinger man skal være på vagt overfor, der findes adskillige andre fejlmuligheder.

I Sønder Kirkeby kirke på Falster er altertavlen fra omkring 1638. Den prydes foroven af tre våbener, og i standardværket Danmarks Kirker kan man læse at det midterste er det mecklenborgske våben, henvisende til den udvalgte prins Christians gemalinde, Magdalena Sibylla, mens de to andre skjolde indeholder misforståede, malede mærker. Det er rigtigt, at det største våben henviser til Magdalena Sibylla, men mecklenborgsk er det ikke – hun var datter af kurfyrsten af Sachsen, og sachsisk er det nu heller ikke. Et af våbenets felter henviser til Sachsen, men de 7 andre er hentet fra det danske kongevåben (Slesvig, Oldenburg, Norge o.s.v.), så skjoldet må karakteriseres som Magdalena Sibyllas personlige våben som dansk prinsesse.

På hver sin side af dette kongelige våben er to mindre og bemalede skjolde med hjelm og hjelmtegn. Man ved at skjoldene i 1755 var uden våbenmærker, men at de altså siden er blevet opmalet. Efter placeringen må man vente at der er tale om våbener fra et ægtepar, der i 1638 havde en eller anden forbindelse med Magdalena Sibylla. Det heraldisk venstre våben – der burde være hustruens – viser tydeligt slægten Rosenkrantz' hjelmtegn, men der er ikke fundet nogen kvindelig Rosenkrantz der passer ind i den givne sammenhæng. Derimod viser det sig, at i 1638 var Palle Rosenkrantz lensmand på Nykøbing Slot hvor Magdalena Sibylla residerede, og hans kone var af slægten Dyre, der netop førte det hjelmtegn vi finder over det heraldisk højre skjold. Efter dette kan der ikke være tvivl om, at de to våbener, som er løst anbragt på altertavlens gesims, er blevet ombyttet, og vi kan nu tilmed rekonstruere den oprindelige bemaling på de to skjolde: Rosenkrantz og Dyre.¹² Et tilsvarende eksempel på en – dog mere bevidst – ændring af en våbenudsmykning er omtalt s. 64.

Genbrug

Undertiden er det arbejdet med at identificere våbenet, der giver problemer med dateringen og stiller spørgsmålet: forvanskning eller genbrug? Illustration 29 viser en oval æske af elfenben, den findes på Egeskov, og det oplyses at den er »gammel på stedet«. Æsker af denne type og med lignende ornamentaler dateres alle til sidste – eller til nød første – halvdel af 1600-tallet. Denne oplysning er svær at forlige med våbenernes vidnesbyrd. Man vil umiddelbart vente at de henviser til et ægtepar, hvor hustruen er af slægten Bille (det er våbenet til heraldisk venstre), og manden af en slægt der har en hjort i sit våben. Ifølge de gængse opslagsværker giver det kun mulighederne: Tinhuus eller Staverskov. Desværre ud-

døde disse slægter henholdsvis ca. 1556 og 1554 – hvilket jo ikke passer med æskens datering.

Kombinationen af Bille-våbenet og hjortevåbenet kan kun referere til ét ægtepar: Hilleborg Bille gift før 1510 med Laurids Skinkel (af slægten Tinhuus), død 1533. Ægteparret ejede Egeskov, så her passer altså både våbener og lokalitet.

Man kunne nu forestille sig at æsken var lavet til et barn af dette ægtepar. Den heraldiske udsmykning skulle så ikke være alliancevåben, men to anevåbener. Det er ikke sandsynligt, og det kan heller ikke hjælpe over den kronologiske vanskelighed. Ægteparret havde 5 børn – ingen af børnene er nævnt senere end 1575. Det er imidlertid stadig ca. 100 år for tidligt.

Skjoldenes form er ret speciel med den »tredelte« underkant. De nærmeste paralleller, jeg har kunnet finde i seglmaterialet, stammer fra 1533 og 1532.¹³ Man må derfor fastholde Laurids Skinkel og Hilleborg Bille til Egeskov som ejere, og dateringen må være mellem ca. 1510 og 1536, formentlig i den sidste del af perioden.

Imidlertid er pladen med de to våbenskjolde løs og kan fjernes. Man kan derfor forestille sig at den og våbenerne er lavet til ét formål i begyndelsen af 1500-tallet, men derefter – 100 til 150 år senere genanvendt i låget af en ny æske. Der er imidlertid to forhold der taler imod dette. Dels at æskens bund har en tilsvarende løs plade, og dels at Egeskovs ejere i 1600-årene tilhørte andre slægter. Hvorfor skulle de få lavet en æske, hvor man i bunden indsatte en udekoreret plade og i låget en anden løs plade med to våbener der var helt anderledes end deres egne? Men hvis der ikke er tale om genbrug, må æsken – og formentlig andre af samme type – omdateres betragteligt.

Det er imidlertid ikke muligt hver gang at klare problemerne ved en simpel ombytning eller omflytning af et par våbener. Illustration 30 viser en gravsten der

Ill. 29. Elfenbensæske på Egeskov. Både ud- og indvendig er der en dekoration med blade og blomster, som skulle datere æsken til 1600-tallet. Våbenerne: Tinbuus og Bille, holdt af Bille-slægtens vildmand, synes imidlertid at fortælle noget andet.

Ill. 30. Denne gravsten i Aal kirke rummer et kronologisk problem. Den latinske indskrift er dateret 1494, men våbenerne må efter stilen at domme være adskilligt yngre. Tegningen er en af de ca. 900 afbildninger af gravsten, som arkivtegneren Søren Abildgaard udførte på sine mange rejser rundt i landet 1756–77. Foruden tegningerne efterlod han sig en række rejsedagbøger med optegnelser om og skitser af heraldik på nu forsvundet kirkeinventar, portrætter og segl.

findes i Aal kirke ved Ribe. Ifølge den latinske indskrift er stenen lagt over borgmesteren i Køge, Albertus Johannis (Bertel Hansen) og hans kone Gunde. Dødsåret er angivet til 1494, hvad der stemmer udmærket med indskriftens bogstavtyper, men det passer til gengæld ikke så godt med de fire adelsvåbener der er indhugget midt på stenen. De er stilmæssigt langt yngre. Selv om man kan forestille sig en adelig borgmester i Køge, virker fire våbener på hans gravsten dog overvældende, og hvorfor skulle en Køgeborgmester blive gravlagt i Vestjylland? De fire våbener – Juel, Glob, Dyre og Rosenkrantz henviser da også til den lokale herremand på Hesselmed, Jens Juel (død ca. 1553) og hans kone Vibeke Lunge (Dyre). Måske har borgmesteren været begravet i Gammel Køge kirke, som stod forladt efter reformationen indtil den i 1571 blev nedrevet. Jens Juel eller hans enke har så købt gravstenen og fået indhugget deres anevåbener, men mærkeligt nok ladet den oprindelige indskrift stå urørt. Iøvrigt var Vibeke Lunge ifølge adelsårbogen født i faderens andet ægteskab med Anne Friis, mens hendes mor ifølge gravstenen skulle være faderens første kone, Karen Rosenkrantz. Formentlig har gravstenen ret – det passer også bedre med de kronologiske forhold i familien.

Falsum?

Genbrug af denne art kan volde vanskeligheder for forskeren, og et endnu mere indviklet problem frembyder kisten på illustration 31. På midterstykket er udskåret nogle skjolde med bomærker og initialer samt årstallet 1635 – men de to sidestykker rummer hver to udskårne våbener som stilmæssigt nærmest hører hjemme i sidste halvdel af 1500-tallet. Nu er dateringer ud fra stil og typologi som nævnt ikke særlig sikre, men sammensætningen: bomærker og adelsvåben kan nok give anledning til at man tager kisten og dens problemer op til en nærmere vurdering.

Det vil være naturligt at opfatte våbenerne som anevåbener. De tre af dem – samt de initialer der findes under to af dem – viser da også uden nogen tvivl hen til Iver Grøn, hans kone Berette Munk og hendes mor Anne Kruse. Det sidste våben, nr. 3 set fra beskueren, kan enten stamme fra slægten Lunov eller Bagge IV. Da Iver Grøns mor hed Berette Bagge Johansdatter, skulle identifikationsproblemet således være løst. Det viser sig imidlertid, at Johan Bagge ifølge adelsårbogens stamtavle hører til »de jyske Bagger«, og denne slægt førte et helt andet våben. De samtidige kilder røber imidlertid at Johan Bagge er blevet fejlplaceret i

adelsårbogen. Hans våben var faktisk det samme som findes på kisten her, og i Nyt dansk Adelslexikon er han da også blevet anbragt som – det eneste kendte – medlem af slægten Bagge IV. Heller ikke det er imidlertid rigtigt. Denne »slægt« har aldrig eksisteret. Johan Bagge var en Lunov, og den fortsatte undersøgelse giver anledning til nogle rokeringer i stamtavlen over denne slægt.

Man kan altså konstatere at kisten må have tilhørt Iver Grøn og hans kone Berette, og at den må være fra tiden mellem 1560, da Berettes første mand døde, og 1591, da Iver Grøn døde. Men nu midterstykket med årstallet 1635? Den oprindelige, adelige kiste er sandsynligvis i 1591 overtaget af Iver Grøns arvinger, der ikke selv var adelige. Efter nogle årtiers forløb har de »bygget« kisten om. Pladerne med de 4 våbener er i let beskåret stand sat ind i en ny ramme, og der er tilføjet et midterstykke med de nye ejeres monogrammer og årstallet for ændringen: 1635. Kisten er altså ikke et falsum, som man umiddelbart kunne frygte. Den har virkelig en kildeværdi, men det krævede altså en nøjere undersøgelse at påvise det og at opdage hvad våbenerne faktisk kunne fortælle. Til gengæld gav arbejdet – som netop vist – en række biresultater.¹⁴

Ill. 31. Denne kiste på Esbjerg Museum er prydet med 4 adelige våbener, der efter stilen at domme stammer fra 1500-tallet. Men den er også forsynet med bomærker og årstallet 1635. Hvordan kan disse ting passe sammen?

Manuskriptet på Det kgl. Bibliotek

I fortsættelse af hvad der her er sagt om nødvendigheden af at være kritisk overfor kilderne, må det tilføjes at også videnskabelige værker og egentlige kildepublikationer skal benyttes med fornøden varsomhed.

Det kongelige Bibliotek har en række spændende heraldiske håndskrifter, og der findes fortegnelser herover i nogle udmærkede, trykte kataloger. Oplysningerne heri er dog ikke altid fuldt tilstrækkelige i heraldisk henseende. Om et af håndskrifterne oplyser Behrends katalog således at det skulle rumme: »Theus Rosengaards fædrene og mødrene våben, 7 våben stammer fra Ringsted, 6 fra Sorø kirke og 8 fra Aal kirke.«

Det er ikke ganske præcist. Theus Rosengaards to anevåbener findes ganske rigtigt; desuden er der i blandet rækkefølge henholdsvis 7 og 8 sider med våbener, der tydeligvis gengiver de kendte friser i Ringsted og Sorø. Til rest er der 4 sider, de 3 hver med 16 våbener, det fjerde med 6. Manuskriptet oplyser ikke selv hvor våbenerne stammer fra. Bag i manuskriptet er imidlertid indklæbet et brev, som forklarer hvorfra Behrends har sin viden om Aal kirke. Brevet er fra Nationalmuseets direktør, M. Mackeprang, til bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, Ellen Jørgensen. Heri oplyses, »at våbenerne bl. 8 f.o. (de 8) er fra Aal kirke ved Varde«.

Hvor har nu Mackeprang denne oplysning fra? Våbenerne findes ikke i kirken i dag, og opslag i alle gængse håndbøger – herunder også Pontoppidans Danske Atlas – har været uden resultat. I Nationalmuseets arkiv findes adskillige udførlige indberetninger om, og beskrivelser af, Aal kirke, foruden tegninger og optegningsbøger. Intetsteds er de 8 våbener nævnt.

Under våbenerne i Det kongelige Biblioteks manuskript står imidlertid: Fesents (d.v.s. Vincents) Juels til Hesselmed otte anner. Denne oplysning er rigtig, og Hesselmed ligger også i Aal sogn, men det er vanske-

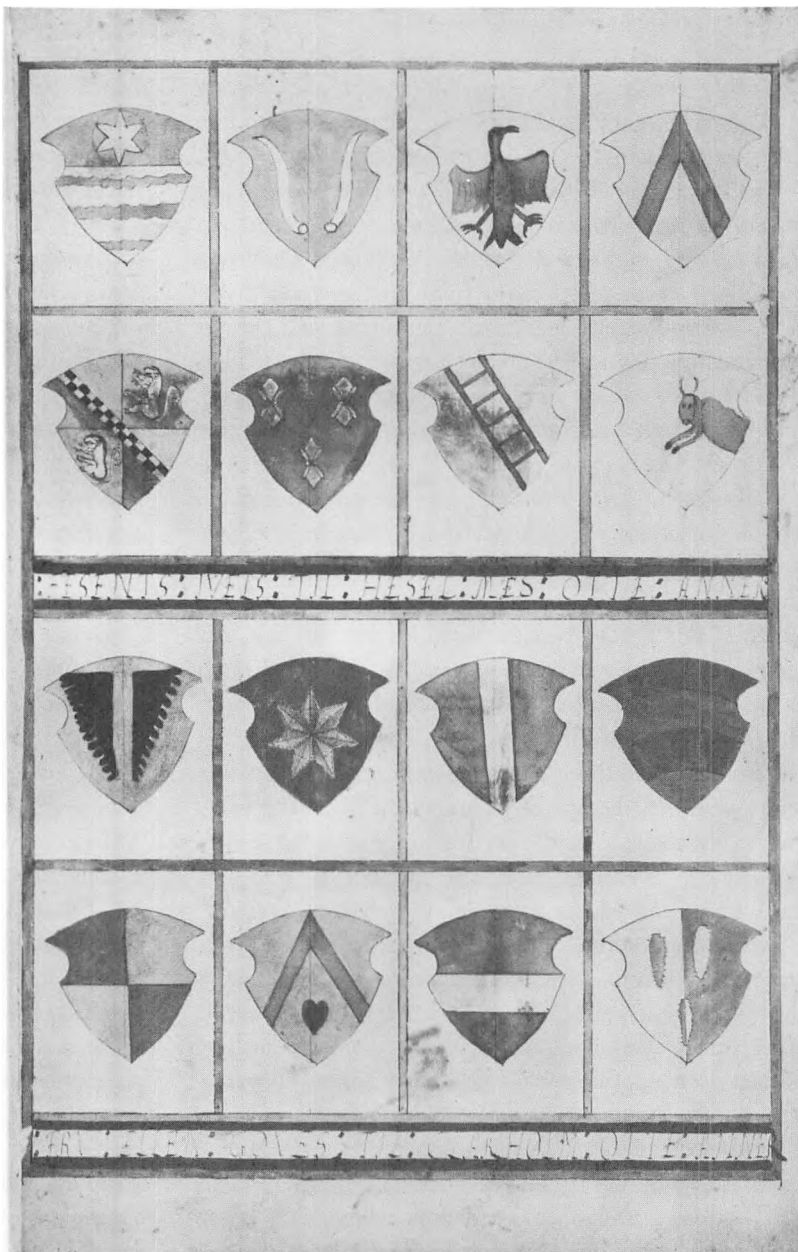
ligt at forestille sig at Mackeprang på dette grundlag – og ganske uden forbehold – ville erklære, at de 8 våbener var fra Aal kirke. Det er så meget mærkeligere, som der på samme side er malet andre 8 våbener, som Mackeprang ikke udtaler sig om. De to hold våbener hører ellers ganske tydeligt sammen. (Illustration 32). De er nemlig omgivet af en fælles ramme og udstyret med samme karakteristiske skjoldform, som kun optræder på dette ene blad i hele manuskriptet. Under det sidste hold våbener står tilmed »Fru Ellen Gøyes til Clausholm otte anner« – og fru Ellen var netop gift med Vincents Juel. Det skulle jo netop have bestyrket Mackeprang i hans antagelse, hvis han blot havde regnet med at her var »nok« anerækkerne for den lokale herregårds ejere anbragt i sognekirken. Men når Mackeprang netop kun nævner halvdelen af de 16 sammenhørende våbener, har hans udgangspunkt formentlig været et andet.

Denne gåde er endnu uløst. Lader man sig imidlertid ikke narre af håndskriftkatalogets ufuldstændige oplysninger, viser det sig altså, at originalmanuskriptet indeholder adskilligt mere – og måske også noget andet – end lovet.¹⁵

Billeder samt tegninger af segl

Heller ikke afbildninger af våbener kan man altid stole på. En tegning baseret på Resens berømte atlas viser våbenerne på biskop Iver Munks gravsten i Ribe Domkirke. Her ligger de to skjoldholdere nærmest hen over våbenerne og rækker hinanden hånden. Engle der er anbragt sådan på en gravsten kunne man naturligt tolke som symboler på kristne dyder, tro og håb eller andet kønt. Nu er selve gravstenen heldigvis bevaret, og som man kan se af illustration 33, er englenes placering en ganske anden. Dermed må også tolkningen ændres. De to engle synes nemlig at være i vildt klammeri, og den ene har et solidt greb i den andens skæg!

Ill. 32. Under de øverste 8 skjolde i denne våbenbog står: »Fesents Juels til Hesselmed otte anner«. Det er om disse våbener Mackeprang siger, at de stammer fra Aal kirke. Under de nederste våbener står: »Fru Ellen Gøyes til Clausholm otte anner«. Fru Ellen var gift med Vincents Juel, men hendes anevåbener er dette nu ikke. Det er derimod hendes første mand, Mourids Krognos'. Denne forvexling er kun ét af de problemer der knytter sig til våbenbogen.

Ill. 33. At man ikke tog heraldikken for højtideligt viste illustration 24. Denne viser tillige, at man selv på en gravsten kan tillade sig lidt heraldisk skæmt. De to våbener er den sidste katolske ribebisp, Iver Munks, fædrene og mødrene og findes på hans gravsten i Ribe Domkirke. Skjoldene holdes af to uenige engle, den ene rykker den anden i skægget. Det skal måske illustrere, at når selv engle kan komme til at opføre sig alt for menneskeligt, så må der også kunne findes tilgivelse for en biskop. Iver Munk fik i sin bispetid to børn uden for ægteskab.

Så grelle tilfælde kommer man vel sjældent ud for, men der er grund til at gøre opmærksom på, at en række af de danske segludgaver – således de to bind hvori de adelige segl før år 1700 er gengivet – er baseret på tegninger af seglene. Selvom tegningerne gennemgående er fremragende – en af tegnerne gik i den grad op i arbejdet, at han næsten satte synet til – så er der dog kun tale om, hvordan en enkelt person har opfattet dette eller hint segl. Hvis tegneren mente at et våben indeholdt en løve, ja så tegnede han en løve. Tvivl og utydeligheder blev på den måde trængt til side. Omvendt blev de våbenfigurer, som tegneren ikke kunne tyde, ofte mere utydelige end i originalen. For når man ikke kan se hvad en ting forestiller, hvad skal man da tegne? Dette forhold må man hele tiden have in mente når man arbejder med segludgaverne (se endvidere s. 35), og man må derfor heller ikke glemme den gruppe der afslutter Thisets udgave af adelssegl: de ubestemmelige segl.

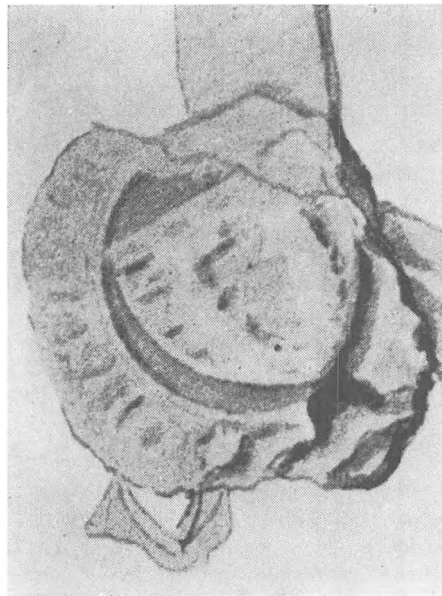
Man må iøvrigt stærkt ønske, at disse udgaver snart vil blive afløst af fotografiske gengivelser. Sagen har nogen hast, da seglene i hvert fald ikke bliver mere tydelige med årene.

Til belysning af disse problemer kan nævnes brødrene Esge og Bord Jensens segl. Esge Jensen (hans slægt omtales i litteraturen under navnet: Bonde af Thy) blev adlet i 1430 og fik tildelt et våben som viser to spurvehøge på et ris. Der er kun bevaret et eksemplar af hans segl (illustration 34), men selv om det ikke er ganske tydeligt, er der ikke mindste tvivl om at det faktisk viser to fugle. Tidligere var man ikke klar over at Bord var broder til Esge, og da Bord Jensens eneste bevarede segl er meget slidt, har Thiset anbragt det blandt de ubestemmelige våbenmærker. Helt tilfredsstillende er Thisets tegning (illustration 35) imidlertid ikke. Han har formentlig anset skjoldets to figurer for at være symmetriske og har derfor misopfattet dem. Sammenligner man med den fotografiske gengivelse på illustration 36, vil man kunne se resterne af to fugle, altså samme våben som broderen.¹⁶

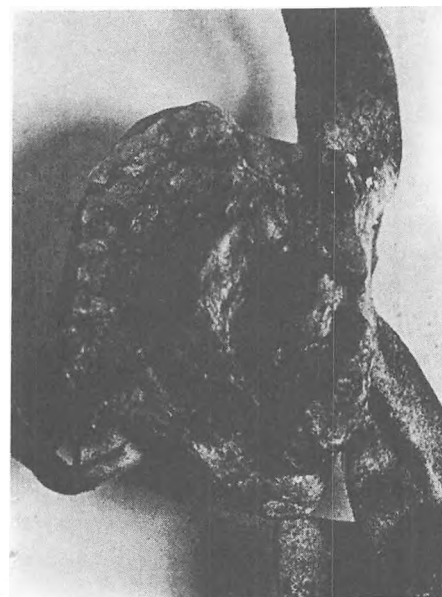
Endelig må man også være forberedt på at megen historisk litteratur, herunder navnlig opslagsværker og kildeudgaver, ikke altid kan leve op til heraldikerens specielle ønsker. Ikke alle forfattere eller udgivere har interesseret sig for de heraldiske aspekter i deres arbejde, og i mange tilfælde mestrer de heller ikke det heraldiske fagsprog. Man vil derfor ofte gøre klogt i selv at gå til de originale kilder. Et eksempel – blandt et utal af mulige – kan demonstrere vanskelighederne. Under et dokument fra 1. maj 1503 hænger Thomas Skadelandh's segl. Ifølge Danmarks Breve fra Middelalderen («Repertoriets») viser det et skjold med en bjælke. Det er ikke rigtigt. Adelsårbogen oplyser at slægten Skadeland førte en skaktavlet bjælke, uden at nævne at Thomas' våben i 1503 faktisk var: en skaktavlet *skrå*-bjælke fra venstre. Man burde have kunnet opklare

Ill. 34.

Ill. 35.

Ill. 36.

Ill. 34–36. Esge Jensens segl (ill. 34) viser det våben han i 1430 fik tildelt af Erik af Pommern: 2 spurvehøge på et ris. Esge havde en broder Bord Jensen, som kun har efterladt sig ét segl. Det er meget dårligt bevaret, og Thiset har ikke kunnet se hvad det forestillede. Hans tegning i Danske adelige sigiller er derfor ikke meget oplysende (ill. 35). Fotograferer man imidlertid seglet i sidelys (ill. 36) og sammenligner med broderens segl, kan man godt genkende slægtens 2 fugle.

sagen ved et opslag i Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede – men her findes seglet slet ikke!

Farveændringer og courtoisie

Støder man under sit kritiske arbejde på et våben, der med hensyn til farver, skjoldmærkets udformning eller andet har et udseende, der afviger fra hvad man kunne vente, så er dette ikke nødvendigvis et tegn på forfalskning eller senere opmaling. For eksempel forandrer farver sig under påvirkning af luft og lys. Rødt bliver sort, gult bliver sort eller rødt, sølv bliver sort eller blå, og blå bliver grønt, som drilagtigt nok selv forandres til blå. Dertil kommer at mange af de kunstnere, der har arbejdet med heraldisk udsmykning, ikke har besiddet synderlige heraldiske kundskaber og derved har misforstået eller rent forvansket de våbener, de gengav. Viborgs byvåben med to rådmænd (tingmænd) i en portal var en overgang, på grund af ren ukyndighed, forvandlet til Adam og Eva under kundskabens træ. Denne gengivelse kendes blandt andet fra flere guldmedestempler.

En hyppig – og for signetstikkere yderst forståelig – fejl er, at våbenet afbildes spejlvendt. En spejlvending af et våbenskjold kan iøvrigt også skyldes den specielle heraldiske form for høflighed, *courtoisie*. Anbringes mands og kones våbener ved siden af hinanden – alliancevåben – vendes eventuelle figurer i mandens våben, så de ærbødigt gør front mod hustruens våben.

Hvor nydelig denne skik end er, bør den dog ikke overdrives. Ved våbener med mange figurer bliver resultatet nemlig ikke heldigt. Thiset har berettet, at en gang i sidste århundrede skulle ordenskapitlets våbenmaler tegne et alliancevåben for Christian 9. og dennes dronning. Ordensmaleren kendte ikke meget til heraldik, men havde prisværdigt nok søgt at sætte sig ind i emnet og havde da netop tilegnet sig reglen om cour-

toisie. Altså spejlvendte han – hvad Thiset kalder – rigsvåbenets hele heraldiske menageri: de 3 løver, de 2 løver, vædderen, isbjørnen, den ene løve, lindormen, svanen, hesten med rytter og hestehovedet. Man forstår at det vakte betænkelighed på »allerhøjeste sted«.17

Det har altid været svært for historikerne at give en egentlig forklaring på heraldikkens pludselige opståen: fra næsten intet til et fuldt udbygget system, udbredt over hele Vesteuropa. For dog at fremtrylle en slags – omend kortvarig – udvikling, har flere været inde på den tanke, at våbenmærkerne i starten var rent personlige, men at de ret hurtigt er blevet arvelige. Hvad specielt Danmark angår har den almindelige opfattelse indtil de sidste år været den, Thiset formulerede i 1898 »Sigillerne lære, at i hovedsagen vare de heraldiske mærker fra den tidligste tid arvelige slægtsmærker«. ¹⁸ Thiset nævner dog selv en række undtagelser. Der er dels mange betydningsløse variationer – slægter der snart fører en hel, snart en halv enhjørning i skjoldet, våbener der er blevet spejlvendt o.s.v. – dels variationer der kan hænge sammen med at den der førte våbenet indtog en stilling i samfundet balancerende mellem adel og uadel. Tilbage bliver nogle få eksempler, som Thiset må opgive at forklare. Konklusionen blev altså, at våbenet var et arveligt slægtsmærke, og her må det understreges, at slægt er ensbetydende med mandslinjerne. Det betød for Thiset at »som bekjendt er det ikke navnet, men våbnet, der yder den sikreste vejledning ved undersøgelsen af de ældre danske adelslægters herkomst«. ¹⁹ Thiset gik imidlertid endnu et skridt videre, og sagde »man vil være tilbøjelig til at formode en fælles oprindelse for alle de slægter, som føre ens våbenmærke, selv om slægtskabsforbindelsen ikke direkte lader sig påvise«. ²⁰ På dette grundlag bygger alle Thisets stamtavler i adelsårbogen og så at sige hele vor middelalderlige adelsgenealogi. Via kildeudgaver og håndbøger som for eksempel Trap: Danmark kommer disse synspunkter til at præge det meste af den littera-

tur – bøger som afhandlinger – der beskæftiger sig med dansk middelalder. Derfor er en analyse af disse problemer meget væsentlig. I første udgave af denne bog hed det, at der vist kan spores tegn på at Thisets antagelser ikke helt holdt stik. Hvis de »må revideres i større målestok, åbner det alvorlige perspektiver for vurderingen af hans adelige stamtavler, men det giver tillige også nye og store muligheder for middelaldergenealogien«. ²¹

Allerede 3 år senere begyndte revisionen med Troels Dahlerups artikel i *Heraldisk Tidsskrift: Variationer og mutationer*. Da såvel han som jeg har rettet visse principielle indvendinger mod Thisets arbejde, vil jeg gerne tilslutte mig Dahlerups slutord i nævnte artikel. Det hedder her bl.a., at det vil »være på sin plads at erkende, at vel kan og bør vi rette i Thiset, men dermed være ikke sagt, at vi har lov til at gå i rette med ham. Thi uden hans enorme, grundlæggende indsats . . . ville bl.a. ovenstående undersøgelser ikke have været mulige«. ²²

Våbenmærkernes arvelighed

Når man skal vurdere spørgsmålet om våbenmærkernes arvelighed, må man først gøre sig klart at de bevarede heraldiske kilder fra dansk middelalder er meget beskedne i omfang. I Henry Petersen udgave af danske segl fra 1200- og 1300-årene findes i alt 1160 numre, der repræsenterer ca. 1030 personer. Antallet vil kunne forøges på forskellig vis, men giver dog et ganske godt indtryk af størrelsesordenen. Vi har kun meget vage forestillinger om, hvor mange adelsmænd der har levet i nævnte tidsrum, men der må have været tale om adskillige tusinde. Det bevarede materiale kan altså kun

fortælle os om en lille del af den da eksisterende heraldiske virkelighed. Dette indtryk bekræftes, hvis man gennemgår adelsårbogens stamtavler over middelalderens slægter. Adskillige af de personer, der omtales her, er ikke repræsenteret blandt de bevarede segl. Blader man i *Nyt dansk Adelslexikon*, ser på navnestoffet i den store udgave af breve fra middelalderen eller læser ejerlisterne i *Trap Danmarks herregårdsafsnit*, møder man også gang på gang slægter, hvis våbener er ukendte.

Endnu mere grelt bliver forholdet, hvis vi holder os til, hvad man kan kalde de 3 første slægtled af dansk heraldik. Her tænkes på perioden fra 1224 – fra hvilket år vi finder de første heraldiske adelssegel i Danmark – og ca. 90 år frem. Der er kun bevaret godt 100 forskellige segl fra denne tid. Langt størsteparten af dem er endda kun bevaret i ét exemplar. Adskillige af ejerne af disse segl kan ikke knyttes til kendte adelslægter, og en del af seglene viser våbener der kun forekommer denne ene gang.

Der er næppe bevaret tilstrækkeligt mange segl til at man kan besvare spørgsmålet om, hvorvidt våbenmærkerne i Danmark oprindeligt har været rent personlige. Til gengæld vidner seglene om, at man i hele middelalderen har haft mulighed for at forholde sig ret personligt til sin våbenføring.

Adskillige adelige har anvendt såvel segl med våben som segl med bomærke. Der kan både være tale om bomærker bestående af streger og om segl med hjerter, fugle eller andet. I de sidste tilfælde kunne figurerne for så vidt godt være våbenmærker, der var anbragt direkte i seglet uden brug af skjold. Vi ved blot, at de pågældendes »rigtige« våbenmærke var helt anderledes.²³ Der synes endda at være eksempel på, at et bomærke i 1300-tallet har været arveligt i en adelsfamilie, der brugte det i flæng med det egentlige våben.²⁴

I visse tilfælde kan man forklare udviklingen fra bo-

mærke til våben med, at den pågældende var på vej opad i samfundet. Det gælder for eksempel for *Arenfeldt-slægtens stamfar*, hvis segl blev mere og mere heraldiske i takt med hans sociale ophøjelse. Det er dog meget tvivlsomt om denne forklaring dækker alle de tilfælde der forekommer. En nærmere undersøgelse af forholdet ville være kærkommen. Når adelens brug af bomærker er så dårligt belyst skyldes det, at de pågældende segl ikke er offentliggjort. Udgaverne af adelige sigiller udelader nemlig principielt bomærke-seglene. (Se også side 47 f.).

Våbenskiift

Undertiden har man også ment at social fremgang kunne medføre ændring af et allerede eksisterende våben, selv om man egentlig ikke kan angive grunde der nødvendiggjorde en ændring. Erik Munk (af Halland) tilhørte en slægt der havde mistet sit adelskab. Han fik imidlertid et adelsbrev i 1580 og her beskrives hans våben som en sparre omgivet af 3 haner. Thiset skriver, at våbenet næppe er slægtens oprindelige, men at dette iøvrigt ikke kendes.²⁵ Det er dog siden dukket op.²⁶ Thiset har ret i at der er forskel, omend den ikke er stor: en sparre ledsaget af 2 stjerner.

I andre tilfælde er der tale om større ændringer. *Jonge Leve* førte i 1459 to krydslagte sværd, men fik i 1461 våbenbrev på et skjold med en halv løve. Her er våbenmærket måske valgt ud fra slægtsnavnet; det middelnedertyske »lewe« betyder nemlig løve. Det er strax vanskeligere at forstå, at *Gynceke* (slægten *Mule* af *Falkendal*) der i 1330-erne og 40-erne førte en skråbjælke belagt med 1 stjerne og 2 roser i 1356 har 2 krydslagte ørnelår i skjoldet. Man har sat det i forbindelse med at han i mellemtiden var blevet borgmester i Roskilde – byen har nemlig en ørn i sit våben.²⁷ På lignende måde har man villet forklare *Knud Porses* to forskellige våbener – 1326: *Porse-slægtens* 3 søblade

og 1329: en bjælke – med at han i mellemtiden var blevet hertug af Halland og Samsø.²⁸

Ikke blot enkeltpersoner, men hele slægter kan udvise vaklen i deres våbenføring. Slægten Falk førte et tredelt skjold og på hjelmen en falk. En enkelt gang ses fuglen dog i skjoldet, og det er måske endda dens oprindelige placering.²⁹ Et helt andet problem er fuglens art. Slægtens stamfar hed nemlig Eskil *Krage*. I denne

Ill. 37. Segelstampe fundet ved Tystrup sø. Ifølge omskriften har den tilhørt Auti Knudsen, der nævnes som afdød i 1318. Han var af slægten Snubbe, hvis våben var 2 drikkehorn. Her er hornene suppleret med et bæger, hvad der unægtelig understreger våbenets symbolik. Autis broder – og to andre mænd i slægten – fik iøvrigt tilnavnet Drukken. Midt på bægret er stampens metal blevet gennemslidt.

forbindelse er det også ejendommeligt at slægten Due førte en ørn i skjoldet, og at slægten Høg har et halvt vildsvin i skjold og på hjelm.

Til de mere forklarlige variationer hører at slægten Dal (i Norge) snart fører en lilje, snart en flækket lilje hvori der er anbragt en stjerne, eller at slægten Snubbe kan veksle mellem 2 drikkehorn alene eller 2 drikkehorn og et bæger.³⁰ Ikke sært at et par mænd i slægten fik tilnavnet Drukken. (Illustration 37).

Der findes eksempler på at en slægt oprindelig har ført 1 figur i sit skjold, men siden er gået over til at bruge 3 stykker af den samme figur. Det gælder for eksempel slægterne Friis og Bildt. Her mener Thiset at 3-doblingen af henholdsvis egeren og lilje skyldes, at man har villet »gøre slægtmærket skønnere« og samtidig villet adskille sig fra de slægter der førte det samme oprindelige våben.³¹ For slægten Friis' vedkommende er sagen dog måske lidt mere kompliceret. Første mand i slægten der fører 3 egeren, er Henrik Friis 1468. Dennes far Christiern førte 1396 ét egeren, og det samme gjorde hans far Niels i 1380–81. Adelsårbogen kender ikke Niels' far, men anfører en slægtbogstradition om at han skulle hedde Henrik. Traditionen er ganske rigtig. Selv om Niels Friis' segl fra 1380 ikke er helt velbevaret, kan man dog tydeligt læse efternavnet Henriksen. Derfor kan der være god grund til at tro at Friisernes stamfar er den Henrik, der omkring 1350 har fået sit våben malet i Aarhus, Vor Frue kirke. Der er blot den hage ved sagen, at dette ældste våben tydeligt viser 3 egeren!³²

Skiftende våbenbrug i andre slægter kan hænge sammen med en usikker social position og er navnlig karakteristisk for slægter, der stod på overgangen mellem adel og bonde- eller borgerstand. Slægten Gjødese, der var på vej opad, benyttede sig af 3 forskellige våbener, og det samme gjorde de sidste generationer af den fattige Grønslægt.

I visse tilfælde må der være tale om et totalt ukendskab til, hvordan slægtens våben egentlig så ud, men undertiden foreligger der sikkert rene misforståelser. I en retssag 1505 erklærede en adelsmands enke »at hendis hosbondis wabbenn vaar it affhuggit træ oc ickc en ørne klo, som hendis sønn haffuer vdgiffuit«. Thiset har iøvrigt i sit seglværk opfattet træet som et hjortevie. Denne og andre misforståelser er påvist af Troels Dahlerup. Han har således opdaget at slægten Rodsteens 3 ruder bliver til 4 trappestillede mursten og at Kongstedlund-Brun'ernes vædderhorn snart bliver til 2 blade, et vædderhoved, et delt oxehoved, et oxehoved i et delt skjold eller et helt oxehoved. »Når formælsingen står for døren« – siger Dahlerup – »spiller heraldiske problemer mindre rolle.«³³

Der kan imidlertid findes en del eksempler på våbenskifte, der ikke kan forklares på denne måde. Her skal blot anføres et enkelt. En række adelige med tilnavnet Frost er af Thiset i adelsårbogen skiftevis anbragt under slægten Bild, der havde et tværdelt våben, og slægten Lange, der førte 3 roser i skjoldet.³⁴ Thiset skriver bl.a.: »I et endnu mere gådefuldt forhold står våbenet med de 3 roser til slægten Bild, navnlig til den linje af denne, der førte navnet Frost. Denne slægts våben var som bekendt et tværdelt skjold, og således ser også skjoldet ud i marsken Anders Frosts sigil 1362 . . . men under et brev 1360 fører samme hr. Anders Frost de 3 roser i sit skjold . . . og dette er ingen tilfældighed, thi hans fader Esge Frosts sigil af 1331 viser også et skjold med 3 roser. . . . tre rose-våbenet dukker også op i en anden linje af Bild-slægten. . . . Her synes altså at foreligge et i den danske adel ret enestående tilfælde, at en slægt fører to forskellige våben i flæng, og en fyldestgørende forklaring savnes ganske. Men selv om man vil antage, at ikke det delte skjold, men de 3 roser er de Frost'ers rette våben, hvor vanskelig dette end lader sig forlige med, hvad der ellers vides

om deres slægtskabsforhold, så bliver det endda et spørgsmål: i hvilket forhold de stå til Lange'erne. Disse føre alle som én de 13 faner, [på hjelmen] medens Frost'ernes til de 3 roser svarende hjelmtegn, som ganske vist kun kendes fra et eneste sigil, viser en rose og en påfuglefjer.«

Der er stadig ikke givet nogen tilfredsstillende forklaring, men det er efterhånden svært at opfatte tilfældet som helt enestående. Lignende eksempler kendes iøvrigt også fra udlandet.³⁵

Bitegn og brisyrrer

En velkendt måde at ændre et våben på, at at forsyne det med bitegn eller brisyrrer. Man kunne differentiere eller brisere et våben, for eksempel ved at forandre dets farver, forøge eller formindske antallet af skjoldets figurer, ombytte skjoldfiguren med en anden af lignende form eller ved at tilføje nye figurer. Formålet var at udtrykke en slægtsmæssig sammenhæng. En række eksempler herpå kendes fra den danske kongeslægt.

Valdemarernes våben, de tre blå løver (leoparder) i et skjold, der var strøet med hjerter kendes fra 1190. Hertug Abel af Sønderjylland brugte i 1245, da hans ældste broder endnu levede, et segl med to leoparder omgivet af hjerter. Dette våben, der er begyndelsen til hertugdømmet Slesvigs våben, kendetegner altså, ved sin »formindskelse« af slægtsvåbenet, den yngre linje. På tilsvarende måde førte Abels sønnesøn, hertug Erik Langben af Langeland, der også var en yngre søn, én leopard i sit våben. Hans ældre broder, hertug Valdemar d. 4. af Sønderjylland, havde en uægte søn, der som våben fik et skjold, som var strøet med hjerter – altså en endnu kraftigere formindskelse af det oprindelige våben.

Også kongeslægtens forskellige uægte linjer har fået brisyrrer af det oprindelige våben. Valdemar Sejv havde to uægte sønner der blev stamfædre til henholdsvis

Skarsholm-slægten og greverne af Halland. Våbenet for begge linjer blev et tværdelt skjold, i første felt en løve, andet felt var strøet med hjerter. Det er iøvrigt dette våben der siden dukkede op i rigsvåbenet med den urmelige betegnelse »de goters«, for sluttelig at blive opfattet som Jyllands våben. Det er den sidste misforståelse der er skyld i, at det nu findes på fregatten Jyllands agterspejl. Også Løvenbalkerne, der nedstammede fra Christoffer 2., fik den kongelige løve i skjoldet, ledsaget af 2 bjælker.

Et helt kapitel for sig er våbenføringen blandt Christian 4.'s og Frederik 3.'s uægte efterkommere i slægterne Gyldenløve, baroner og grever af Løwendal, grever af Danneskiold-Samsøe, af Danneskiold-Laurvig, af Danneskiold-Løwendal og Løwensøn m.m. I deres våbener optræder i vekslede sammensætninger en række dele af det oprindelige kongevåben og det senere rigsvåben: 2 løver, 9 hjerter, den norske løve med hellebard, dannebrogskorset, løver med dannebrogxfaner samt elefantordenens elefanter. Det sidste skud på denne stamme var slægten Løwensøn: 4 uægte børn af en grev Danneskiold-Løwendal, hvis oldefar var født i et ikke anerkendt ægteskab indgået af Frederik 3.'s uægte søn, Ulrik Frederik Gyldenløve. Slægten Løwensøn blev optaget i adelen 1823, våbenet var en lidt mat brisyre af Valdemarernes våben: en løve der står på en grøn mark.³⁶ (Illustration 38 og 39, jvfr. illustration 23).

Ill. 38–39. De forskellige ægte og uægte grene af kongefamilien har anvendt en mængde varianter af det oprindelige kongevåben. Til slægten Løwensøn blev der blot en enlig løve på en grøn mark. Frederik Britzes tegning heraf fra 1937 (ill. 38) var glimrende for sin tid. Men endnu bedre er Jan Ranekes version fra 1971 af det samme motiv (ill. 39). Det sidste våben føres af direktør Løwensøn, der regner sig i familie med den uddøde slægt Løwensøn.

Ill. 38.

Ill. 39.

Den seneste adling af uægte kongeætlinge skete i 1830 med Frederik 6.'s og Bente Dannemands børn. Selv om deres våben ikke indeholder løver er det dog en brisyre: rigsvåbenets dannebrogskors på rød bund.

De foreløbig sidste anvendelser af brisyre i kongehuset har fundet sted mellem 1914 og 1971. De prinsesser, der har giftet sig borgerligt, er blevet udnævnt til grever af Rosenborg og har fået et våben, hvori man bl.a. ser en løve over 3 hjerter.

I den danske adel har uægte sønner tit brugt deres fædrene våbener uden nogen ændring, omend der kendes eksempler på anvendelsen af brisyre. Ribe-bispen Iver Munk havde med en adelsfrøken to uægte sønner, der førte tre blå kugler eller dambrikker i stedet for faderens tre røde roser, og Niels Lange havde en uægte søn, som 1572 fik tildelt et våben med kun én rose, medens faderen førte tre roser i sit skjold. Endvidere kunne uægte fødsel antydes ved, at faderens våben suppleredes med en venstre skråbjælke; det kendes fra det våben, som Hannibal Sehesteds uægte søn fik 1676. Hans efterkommere bortkastede iøvrigt snart den famøse skråbjælke.

Disse brisyre er i udlandet, ikke mindst i England og Skotland, udviklet til et helt system, således at hver mand i en slægt kunne føre stamvåbenet med en eller anden ændring, der gjorde det forskelligt fra de andre familiemedlemmers våbener. I England kunne således den ældste søn belægge våbenet med en turnerkrave, den næstældste med en halvmåne, den tredje med en stjerne o.s.v. Det er klart, at et sådant udbygget system er et fortrinligt hjælpemiddel ved studiet af middelaldergenealogi.

Sammensatte våbener

En helt speciel form for våbenændring foreligger, hvor man kombinerer to eller flere slægters mærke i ét

skjold. Det er allerede nævnt, at en mængde danske greve- og friherrevåbener er dannet ved en opdeling af skjoldet i flere felter, som hver rummer et anevåben. Det er dog nok så interessant, at en tilsvarende våbenkombination kendes allerede fra 1560. Da fik nemlig Pros Lauridsen (Hørby) kongens tilladelse til at forene sit fædrene og mødrene våben sådan, at han førte et tværdelt skjold med faderens våben i første felt, moderens i andet. Grunden til ændringen var, at hans mødrene slægt var uddød på mandssiden.

Det er lignende grunde der omtrent på samme tid fik slægten Rosenkrantz til at kombinere Ebersteinernes løve med deres egen skaktavlede skråbjælke og fik Lykke'erne til at optage den ældre Lykke-slægts møllehjul sammen med deres egen bjælke. I de to sidste tilfælde var der dog ikke tale om at videreføre et mødrene våben. Ændringen skyldtes mere eller mindre begrundede traditioner om slægtskab med forlængst uddøde slægter.

Det er muligt at fornyede studier kan påvise, at denne fremgangsmåde har været benyttet endnu tidligere end i 1500-tallet. Som et muligt eksempel herpå kan nævnes den senere ærkebisp Esger Juuls våbenføring. Han var søn af Niels Juul – af den slægt der førte en liggende lilje i skjoldet og man mener (ud fra godshistoriske argumenter), at hans mor var af slægten Kaas med sparren. Esger Juuls to segl fra 1312 og 1306 viser henholdsvis en liggende lilje og en lilje under en sparre. Altså muligvis en kombination af fædrene og mødrene våben i samme udelte skjold.³⁷ Det er i denne forbindelse værd at notere, at Esger Juuls broder synes at have haft en efterkommer, Peder Splid Esgesen, der i 1397 førte en sparre, men i 1409 en liggende lilje. Thiset kan ikke finde nogen forklaring på fænomenet,³⁸ men måske er der tale om, at Juul'erne har videreført et mødrene våben, enten i flæng med deres eget eller kombineret med det.

Det var måske på tide at undersøge, om ikke våbener kunne arves på spindesiden – også i Danmark. Det er nemlig slet ikke noget ukendt fænomen i hverken Sverige eller Norge. I Kulturhistorisk Leksikon nævner C. G. U. Scheffer og H. Trætteberg adskillige eksempler på at en adelsmand har erstattet sit fædrene våben med morfaderens.³⁹ Der kendes også tilfælde hvor adelsmanden har overtaget sin kones våben. Slægten Vasa fik således sit kendte skjoldmærke, da Nils Kettilsson overtog det fra sin svigerfars mors våben.⁴⁰ Et dansk tilfælde fra 1600-tallet, hvor en adelsmand førte sin fars mormors våben, er omtalt side 62.

Ifølge skjoldefrisen i Sorø førte Esbern Snare sin svigerfars våben. Det har man hidtil anset for et argument mod frisens troværdighed, men det er måske et vidnesbyrd om en heraldisk sædvane, som ikke hidtil er påvist i dansk middelalder.

Skikken, med at kombinere mødrene anevåbener – fra slægter der var uddøde i mandslinjerne – med ens eget våben, er velkendt i udlandet, især i England. Herfra kendes uhyrlige eksempler. En familie Lloyd havde på denne måde fået et våben der var inddelt i 323 felter.⁴¹ I reglen kombinerer man hele våbener, men man kan også sammenstille to halve våbener i ét skjold. Forskelligt kunne tyde på at denne fremgangsmåde ikke har været helt sjælden i dansk middelalder. Allerede i sin artikel fra 1883 om skjoldefrisen i Sorø kirke⁴² er Henry Petersen inde på den tanke, at et af frisens våbener (delt, en hjortevie i første og to bjælker i andet felt) er opstået ved »en ægteskabelig sammensmeltning af to familier«, der har ført henholdsvis en hjortevie og to bjælker. Det er ligeledes en nærliggende tanke, at et våben som slægten Bryskes (delt, i første felt en halv ørn, i andet en halv lilje, begge »fast på delingen«) er opstået ved en forening af to våbener med henholdsvis en hel ørn og en hel lilje som mærker, og at man da har taget halvdelen af hvert våben og sat sammen til ét delt

våben. En sådan sammensmeltning af våbener kender man fra visse sønderjyske hertugvåbener. Hertug Valdemar og hertug Erik førte i henholdsvis 1286 og 1309 delte våbener, hvis første felt indeholder 2 halve leoparder – altså halvdelen af det sønderjyske våben – og hvis andet felt indeholder deres mødrene våben, nemlig henholdsvis Rygens og Sachsens mærker.⁴³

Præcis den samme opbygning går igen i to byvåbener, Ribes fra 1295 og Flensborgs fra 1386. Begge er lodret delt, og i andet felt finder man gengivelser af henholdsvis byens domkirke og et tårn. I første felt ser man halvdelen af de respektive landsherrers våbener: kongen af Danmarks 3 leoparder og hertugen af Slesvigs 2 leoparder. (Illustration 40 og 41).

Similarisering

I disse tilfælde er det dog næppe to oprindelige våbener der er stykket sammen til ét. Der er snarere tale om det heraldiske fænomen, som Sven Tito Achen har døbt: similarisering.⁴⁴ Herved skal forstås »at et våben fra begyndelsen komponeres, eller senere ændres eller øges med det bevidste formål at skabe en lighed med et andet eller flere andre våbener.« Det afgørende er, at ligheden er tilstræbt.

Især fra udenlandsk heraldik kan der hentes en mængde eksempler på similarisering. Det er almindeligt at frisiske borger- og bondevåbener er lodret delte med en halv ørn i det ene felt. I visse landsdele findes ørnen i omtrent halvdelen af alle våbener. Ørnen, der oftest er sort i guldfelt, er det tyske riges våben, og dens optagelse i en frisers våben må oprindeligt have markeret en eller anden tilknytning til riget. Efterhånden som ørnen blev almindelig i Frisland, opfattedes den som noget typisk frisisk, altså snarest som udtryk for en lokal patriotisme.

En helt parallel demonstration af national eller politisk tilknytning fremgår af mange italienske våbener.

Her havde man forkærlighed for et meget aflangt skjold – hestehovedskjold – der tillod, ja undertiden næsten krævede, anvendelsen af et skjoldhoved med særlige mærker. I norditalienske våbener finder man ofte en ørn i skjoldhovedet som udtryk for pro-kejsrerlige synspunkter. En tilsvarende sympati for den syditalienske herskerfamilie (slægten Anjou) blev udtrykt gennem liljer i skjoldhovedet. Mindst et halvt dusin mærker er brugt på samme måde i skjoldhoveder: capo di Francia, capo di Savoia o.s.v.

Similariseringen præger også megen kommunal heraldik. Mange våbener for county councils i England indeholder mindelser om feudaltidens dominerende slægter: Lancasterfamiliens røde roser i Lancashire, Yorkernes hvide roser i Yorkshire o.s.v. Similariseringen viser sig ofte ved at kommuner i samme distrikt (amt eller landskab) vælger de samme farver til deres våbener. Et moderne eksempel er de nyskabte grønlandske våbener der gennemgående er holdt i sølv og blå, valgt efter rigsvåbenets grønlandske sølv bjørn i blå felt.

I franske byvåbener ser man meget hyppigt et skjoldhoved med de 3 gyldne franske liljer på blå bund. Under Napoleon var liljerne erstattet af kejsers symbol: bierne. Det er eksempel på en anden form for similarisering, den påtvungne, eller i hvert fald ovenfra dirigerede. Det mest vidtrevne forsøg i den retning er formentlig netop Napoleons heraldiske system. Alle hertuger skulle føre et rødt skjoldhoved med sølv stjerner, alle militærpersoner skulle føre en kanton (d.v.s. en firkant i øverste højre hjørne af skjoldet) med et sværd; hvis de var grever, var kantonen blå, hvis de var baroner, var den rød o.s.v. Resultatet var særdeles kedsommeligt i kraft af sin ensartethed.

Det mest imponerende tilfælde af denne art kan formentlig hentes fra den ungarske heraldik. Efter at have vundet en stor sejr i 1604 foretog fyrst Stefan Bocskay

en masseadling af ikke mindre end 9.267 krigere. De fik alle samme våben, bl.a. med en drage, der var hentet fra fyrstens eget våben!

Sven Tito Achen gør selv opmærksom på, at det kan i reglen at afgøre, om der foreligger similarisering eller neden (efterligning, markering af tilknytning) og hvad der skyldes påbud fra oven. Endnu vanskeligere er det i reglen at afgøre, om der foreligger similarisering eller differentiering (brisering). Det er vist almenmenneskeligt, både at ville hævde sin individualitet og at markere et fællesskab med andre. I heraldikken kan begge disse tendenser resultere i dannelsen af våbengrupper. For forskeren bliver det afgørende, om det er forskellen eller ligheden som er tilsigtet.

Vasalvåbener

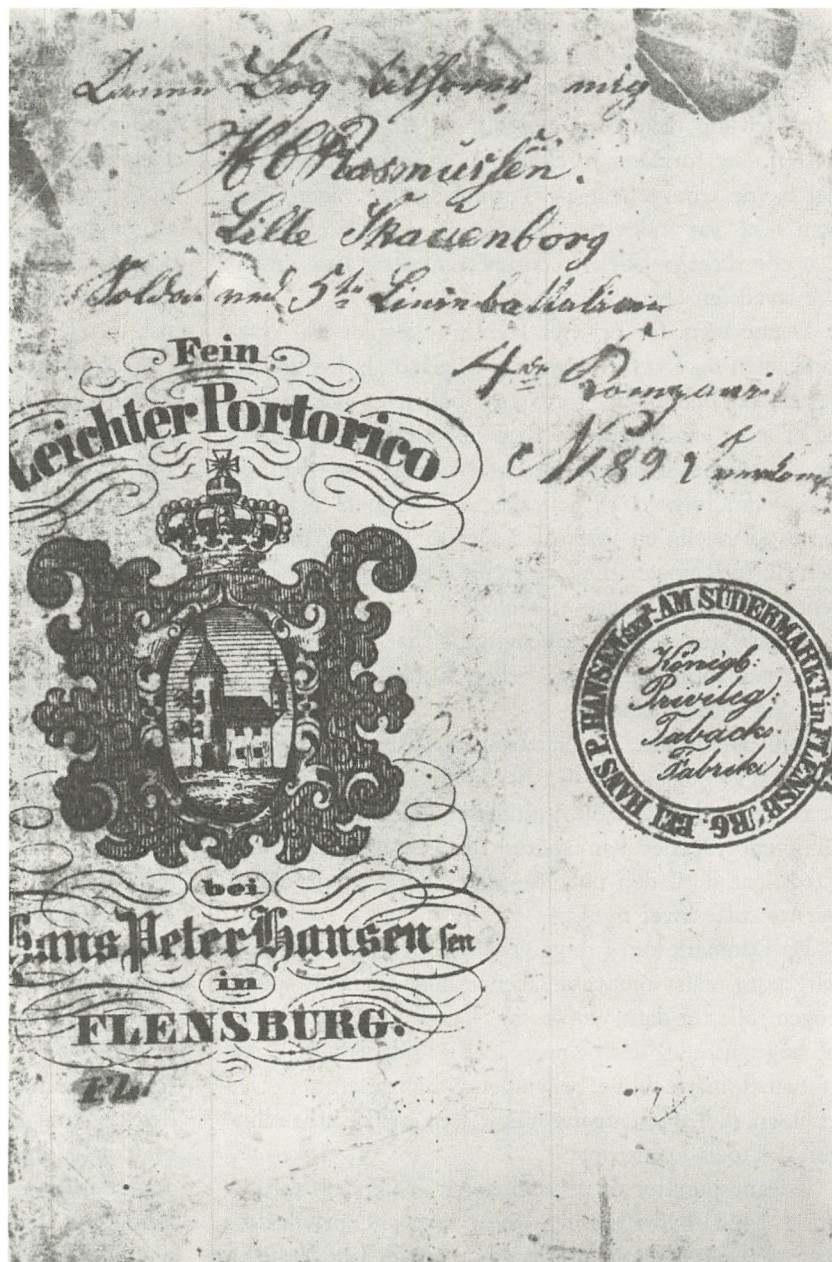
Spørgsmålet har stor interesse når man studerer de grupper af mere eller mindre ensartede våbener, som findes rundt om i Europa. For eksempel er våbener med skaktavlede felter almindelige i Pommern, hundehoveder langs Rhinen, hjortevier i Würtemberg o.s.v. Hvis der er tale om at et oprindeligt våben i varierede former er ført af forskellige slægtslinjer, så foreligger der en differentiering, som tilfældet er med de danske løver. Men ensartetheden kan måske også skyldes et fælles vasalforhold. Som nævnt side 8 har en vasal nemlig ofte ført sin lensherres våben, eventuelt med en ændring der bevirkede at vasaller under samme overherre førte ensartede, men ikke helt ens våbener. På denne måde opstod der omkring en lensherre en gruppe våbener med fælles præg, og det er muligt at kortlægge sådanne vasalsammenhænge i det middelalderlige Europa.

Den tyske kejsers mærke var en sort ørn i guldfelt, og kejsers vasaller, markgreverne af Brandenburg førte et skjold med en rød ørn i sølvfelt. Af markgrevernes vasaller førte nogle igen en ørneklø, en ørne-

III. 40–41. I byvåbener kunne man godt markere, både hvem man var, og hvem man hørte under. Der er derfor en morsom lighed – og forskel – mellem Ribes og Flensborgs våbener. Ribe lå i kongeriget og kombinerede følgelig billedet af sin domkirke med (halvdelen af) de 3 kongelige leoparder (ill. 40). Flensborg, der lå i hertugdømmet Sønderjylland, førte også et bygningsværk i våbenet, men sammen med (halvdelen af) de 2 hertugelige leoparder (ill. 41). En sammenligning af de to illustrationer – fra henholdsvis 1200- og 1800-tallet viser iøvrigt, hvor dårligt det stod til med heraldisk smag og kunstnerisk udtryksevne i sidste århundrede.

III. 41.

vinge eller et ørnehoved i skjoldet, men fælles for dem alle var, at skjoldmærket var rødt på sølvbund.

Mange tyske borge blev forsvaret af riddere, castellani, der tog navn efter borgen og våben efter borgherren. Det forklarer forekomsten af en række slægter, der havde samme navn og omtrent samme våben, men som ikke var indbyrdes beslægtede. I reglen tilhørte den ene slægt højadelen (borgherrens slægt) og de andre lavadelen (hans vasaller).

Denne form for brisyre kendes ikke blot fra Tyskland, men også fra Frankrig og England. Jarlen af Leicester, de Bellomont, førte som våben et »femblad«, og et stort antal slægter i Leicestershire og tilgrænsede grevskaber førte et lignende våben som tegn på deres vasalforhold til jarleslægten. Slægten Berkeley førte oprindeligt en sparre ledsaget af 10 kors, men da den fik forlæninger i Leicestershire, erstattede den korsene med lige så mange »femblade«.

Ved at studere disse våbengrupper har man en hidtil uudnyttet mulighed for at belyse Europas feudale opbygning i middelalderen.

Det kan tilføjes, at det danske rigsvåbens fornemste mærke, Valdemarernes tre blå løver i guldfelt, måske er et vasalvåben af tysk oprindelse. Valdemar d. Store, til hvem våbenet kan spores tilbage, aflagde nemlig 1162 lensed til den hohenstaufiske kejser, hvis våben var tre sorte løver i guld.⁴⁵

Da Danmark kun i ringe grad har været feudaliseret, har spørgsmålet om vasalvåbener ikke tidligere spillet nogen rolle for dansk forskning. I første udgave af denne bog måtte jeg derfor nøjes med at udtrykke håb om at emnet måtte blive behandlet i faglitteraturen. Det er siden sket, først og fremmest i en række afhandlinger af Troels Dahlerup.⁴⁶

Udgangspunktet er de adelsbreve vi kender fra omkring 1420, hvori der ikke blot tales om privilegier, men også om den adledes skjold og hjelm. I de fleste af

disse tilfælde udstedes brevene på forbøn af en højadelsmand, og den adede får ofte sin velynders våben, enten uden ændringer eller lettere modificeret. Man har tidligere ment at der her forelå en eller anden form for slægtsskab, måske illegitimt. Thiset har dog anset det for sandsynligt, at der i et enkelt tilfælde var tale om at velynderen havde belønnet en trofast tjener med adelig frihed og tillige med en variant af sit eget våben. Dahlerup påviser nu en række tilfælde hvor der faktisk er tale om en sådan »foged-vasallitet«.

Man ser ofte at én våbentype er karakteristisk for en bestemt landsdel, og i sådanne tilfælde kan det måske ligefrem være vidnesbyrd om at en hel egn lavadel har stået i »vasalforhold« til egnens stormandsslægt. Som eksempel nævnes de mange lavadelige våbener med stjerner fra Vestjylland, hvor slægten Gyldenstjerne residerede på Tim. I andre tilfælde, hvor der er våbenlighed mellem en stormandsslægt og en lavadelsslægt fra samme landsdel, kan Dahlerup påvise – eller i hvert fald sandsynliggøre – at der også har foreligget et tjenesteforhold. Det gælder således slægterne: Flemming – Navl, Altena – Norby (af Uggerslev), Kabel – Delleesen, Podebusk – Poul Pedersens slægt m.fl. Dahlerup kan derfor konkludere, »at ikke mindst takket være heraldikken bliver vi nu i stand til at få et betydeligt mere varieret billede« af den senmiddelalderlige adel. En væsentlig del af den har langtfra været en godsbesiddende stand, men må snarest betegnes som en funktionærgruppe.

Når man har disse tilfælde in mente og dertil lægger de tidligere nævnte muligheder for varierende våbenføring, herunder nedarvning gennem spindeliner, åbner der sig store muligheder for et fornyet studium af den middelalderlige adels genealogi og heraldik.

Undertiden vil blot et enkelt opslag i adelsårbogen kunne opklare et gammelt problem. Når Thiset skriver om slægten Munk af Fjellebro, at den på grund af sit

våben, en bjørnelab, kunne nedstamme fra slægten Bjørn, så er der nu næppe grund til at lede efter en sådan sammenhæng. Den første Munk var i 1446 husfoged på Bygholm, som rigsråd Johan Bjørnsen havde i pant indtil 1451. Atter et eksempel på heraldisk vasallitet.

Der kendes adskillige omfattende våbengrupper, som bør friste forskningen. Allerede Thiset nævner, at våbener med 2 horn er karakteristiske for en række sjællandske slægter⁴⁷ og våbener med bjælke for en del jyske familier.⁴⁸ Henry Petersen har også gjort opmærksom på, at våbener med 3 ens figurer er særlig karakteristiske for Vendsyssel.⁴⁹ Dahlerup har selv skitseret en sammenhæng mellem en række sjællandske slægter der førte variationer af det tværstribede Hvidevåben, enten på grund af slægtskab eller vasallitet. Han har også fremsat en hypotese om, at en række – nu meget forskellige – østjyske våbener skulle have udviklet sig af ét oprindeligt stamvåben, en takket skråbjælke.⁵⁰

De »almindelige figurer« der findes i et våben kan opfattes både som billeder og som symboler. Betragter man våbenet som afbildning af en genstand, det være sig et levende væsen, et redskab, et krigsvåben eller en bygning, må man gøre sig to forhold klart. Våbenet skulle, i hvert fald i sin oprindelse, tjene til identifikation, og våbenbilledet måtte derfor fremtræde tydeligt og letgenkendeligt. Det vil sige, at detaljer blev udeladt, mens karakteristiske træk blev overdrevet. Samtidig skulle våbenbilledet helst udfylde skjoldet på en æstetisk tilfredsstillende måde. Det er bl.a. derfor heraldikkens løver kunne være udstyret med to eller tre haler, der skulle udfylde et tomt hjørne af skjoldet, og man kan næppe af den grund slutte sig til eksistensen af to- eller trehalede løver. Det vil derfor ofte være sådan, at god heraldik er dårlig virkelighedsgengivelse hvad enkeltheder angår, men det kan omvendt ske, at dårlig heraldik afslører et virkelighedstræk, der har været stærkt nok til at modstå den heraldiske stilisering.

Et andet forhold er, at heraldikken som kunstart – brugskunst om man vil – udtrykker sig i de skiftende stilarters sprog. Netop dette kan imidlertid give kunsthistorikeren værdifulde oplysninger. En lang række af heraldiske motiver, for eksempel løver, ørne og liljer, går igen i utallige våbener. Samtidige gengivelser af alle danske våbener med løver som motiv – lige fra den første heraldiske løve (leopard) gjorde sin entré i 1190 til helt moderne udgaver af samme dyr – vil vise en lang række kunstneres, og dermed stilarters, løsning af en og samme kunstneriske opgave. Motivet er fælles: en løve, og den skulle indpasses i en given ramme: et skjold, oftest af beskeden størrelse. Netop fordi disse

betingelser er ens, bliver selve våbentegningen så meget mere oplysende om kunstneren og stilen. Man må derfor formode, at en detaljeret gennemgang af de nævnte løvevåbener – eller af andre motiver – må kunne fortælle noget om hvornår de forskellige stilarter er nået til Danmark, i hvilken del af landet de først træffes, og hvor længe de har været om at brede sig over hele Danmark. Man vil nok også kunne spore, fra hvilke fremmede lande man har modtaget sine påvirkninger, og man vil i nogle tilfælde kunne spore fremmede kunstneres arbejde i Danmark.

Der synes ikke at være foretaget dyberegående undersøgelser efter disse retningslinjer,⁵¹ men det skal nævnes at Thiset strejfer problemet i sin studie over gamle danske signetstikkere.⁵² Han påviser således at en række fynske adelssegl kan henføres til 3 gravører, hvoraf de 2 formentlig er indvandrede tyskere. Lignende undersøgelser over segl fra bestemte landsdele eller slægtskredse kan formentlig give interessante oplysninger, og det ville også være naturligt at lede efter ligheder i motiv og teknik ved de herredssegl der blev skabt for eksempel i forbindelse med kongehyldningen i 1648.

Billedindhold

Det er iøvrigt ikke mindst herredsvåben og byvåben der er blevet analyseret med henblik på deres billedindhold. Problemet – om disse segl indeholder korrekte gengivelser af bygnings- og landskabsbilleder – er først og fremmest af sigillografisk interesse. Der er derfor kun grund til at citere konklusionen på Chr. Axel Jensens snart klassiske afhandling, nemlig at seglene »vir-

kelig kan give os adskillige oplysninger om arkitektur og topografi i middelalderen«. ⁵³

Et andet område, hvor våbenets eller seglets indhold har spillet en rolle for forskningen, er studiet af skibstypernes udvikling. I et tysk værk herom ⁵⁴ findes givet en lang række købstadssegl med skibsbilleder, og disse segl nævnes som nogle af de vigtigste kilder til belysning af skibenes udseende i middelalderen. Navnlig når det gælder om at fastslå hvornår de forskellige skibstyper har afløst hinanden, kan disse daterede segl give vigtige oplysninger.

På tilsvarende måde kunne man tænke sig en række andre våbenbilleder benyttet, for eksempel dragter ⁵⁵ og redskaber.

Blot skal man bestandig ved tolkningen af våbenbilleder passe på at der ikke foreligger forvanskninger eller misforståelser. Når en seglstampe fra 1300-årene viser et skib og omskriften Olav Kogca, ⁵⁶ er det naturligt at opfatte skibet som en kogge, men seglet viser en helt anden skibstype. (Illustration 42). Hvis et byvåben forestiller et bygningsværk – byport, borg eller lignende – kan man heller ikke være sikker på at der er tale om en bygning der virkelig har ligget i byen. Meningen er måske blot, at den skal *symbolisere* en by.

Symbolik

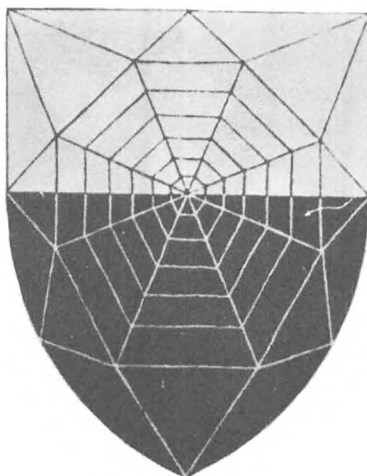
Her kommer man ind på et spændende, men vanskeligt område, nemlig våbeners symbolindhold. Spørgsmålet bliver ikke: hvad forestiller våbenbilledet, men hvad betyder det. Mange af de figurer man finder i våbener, især dyr og planter, men også farverne, har i tidens løb været knyttet til en række menneskelige egenskaber: styrke, uskyld, vagtsomhed og så videre, og det er fristende at tolke denne heraldiske billedverden som et udtryk for svundne tiders tanker.

Vanskelighederne er imidlertid åbenbare. Selv om et dyr eller en plante *kan* have en symbolværdi, behøver

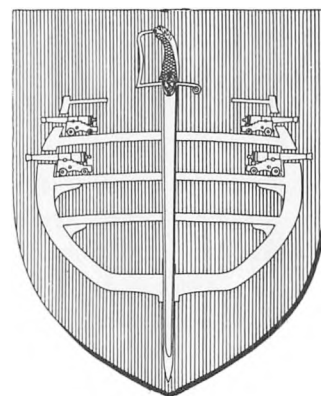
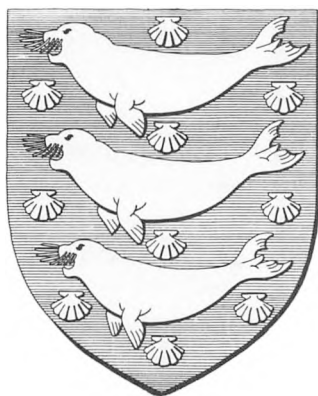
Ill. 42. Olav Kogca's seglstampe fra 1300-årene blev fundet på Tårnborg voldsted i 1931 og købt af Nationalmuseet for 20 kr. Trods ejerens navn viser stampen ikke den skibstype, der kaldes en kogge.

den ikke nødvendigvis at have det, hver gang figuren optræder i et våben. Selv hvor der er grund til at antage at et våbenbillede kan tolkes symbolsk, skal man dog have et godt kendskab til den person der har valgt våbenet for at være sikker på sin tolkning. For de ældre slægtsvåbeners vedkommende vil man ofte være i den situation, at man nok kan datere våbenets første forekomst, men ikke dets oprindelse, hvorfor man ikke kan henføre det til nogen bestemt person og tid. Når det drejer sig om middelalderens våbener, vil man altså sjældent kunne sige hvorfor en slægt har sat dette eller hint mærke i sit våben. I flere tilfælde kan man forestille sig at et våben har haft en symbolsk betydning

Ill. 43. Disse 3 kommunale våbener fra Grønland er alle holdt i blåt og hvidt. Kangatsiak fører en fjeldrype og en nymåne. Sisimiut et hvalroshoved. Begge dyrene er typiske for lokaliteterne. Egedesminde våben er tværdelt af hvidt og blåt, heri et spindelvæv af modsat farve. Tværdelingen anskueliggør kom-

munens beliggenhed mellem, mod nord Baffins Bugten med dens ismasser og mod syd Davis Strædet og dets åbne vand. Spindelvævet står for kommunens grønlandske navn: edderkoppestedet.

Ill. 44. I minelæggeren Sjællands våben er 3 sæler (Sæl-land) omgivet af ibsskaller (muslingeskaller), der skal symbolisere øens kyster. Inspektionsskibet Fyllas våben går tilbage til fre-gatten Fyllas gallionsfigur fra 1816: gudinden Fylla – her

voxende op af en bouvølge. Våbener for ubådsdepotskibet Henrik Gerner viser dels en sabel, dels et »middelspant« fra en af Henrik Gerner's skibskonstruktioner.

(jævnfør afsnittet om similarisering og vasallitet s. 38 ff.), men man må nok også regne med at skjoldmærkerne tit er valgt efter deres dekorative egenskaber. Som nævnt har anvendelsen af – og synet på – våbenskjolde skiftet karakter i tidens løb, således at man lægger stadig større vægt på symbolikken. Langt størsteparten af de våbener der opstår i dag, både slægtsvåbener, kommunevåbener og hærens, luftvåbenets og flådens heraldik, er gennemsymbolske. Undertiden i betænkelig grad. (Illustration 43 og 44). For våbener der er skabt i de sidste 4–500 år vil man derfor ofte med held kunne foretage en symbolanalyse, men det er meget tvivlsomt om heraldikkens første århundreder på dette område har været præget af ganske den samme tankegang, som vi er.

Dertil kommer at symboler kan skifte indhold, ja deres indhold kan endda være af en ganske privat og oftest uigennemskuelig art. Thiset beretter, at en forlængst afdød minister ved sin udnævnelse til storkorsridder konstruerede et våben, hvori man så en enlig lille fugl ved en strandbred. Formentlig en regnspove. Excellencen var en vældig jæger, og han havde engang i to hele dage forfulgt en sådan regnspove før han omsider fik den nedlagt. For ham var fuglen derfor blevet et symbol på udholdenhed. Men hvordan skulle nogen mon kunne tolke dette symbol, hvis ikke man netop kendte den personlige baggrund?⁵⁷

I en afhandling om det danske kongevåben er A. D. Jørgensen inde på den tanke, at hjerterne eller søbladene i Valdemarernes våben er symbol for de »lave svømmende øer«, anbragt omkring de tre blå løver, »tegnet på rigets tre hovedsunde«. Ideen om at løverne skulle repræsentere Øresund, Store Bælt og Lille Bælt kendes allerede fra 1600-tallet.⁵⁸ Det synes umiddelbart urimeligt at bruge løver som symbol på sunde, når skibe, fisk og bølger stod til rådighed, og teorien holder da heller ikke stik. Den er imidlertid typisk for

de mange forsøg, der er gjort på at give våbenskjolde en symbolsk betydning.

Om adskillige slægtsvåbener findes der sagn, som beretter, hvorledes våbenet er opstået. Slægten Fasti (Splid, Skram) førte i sit skjold en såkaldt stormstige. Navn og våben bringes i forbindelse med hinanden i en tradition, der beretter at den ene af to brødre, som deltog i stormen på en fæstning, bad den anden sætte stormstigen fast i muren, så ville han selv bestige den. Kongen, der havde hørt råbet »fast i«, gav ham siden dette som tilnavn og en stormstige til våben. I de fleste tilfælde er der meget ringe grund til at fæste lid til sådanne våbensagn, der i reglen blot er en senere tids forsøg på at forklare et våbens udseende.

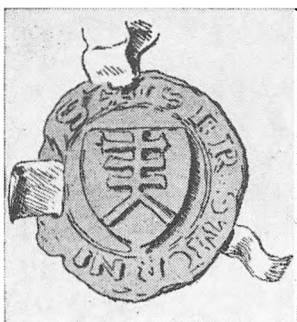
Bomærker og våbener

Der har været gjort forskellige forsøg på at knytte forbindelse mellem bomærker og våbener. Det er således en almindelig opfattelse at alle de polske urvåbener vidner om en sådan sammenhæng. De indeholdt nemlig oprindelig bomærker som efterhånden blev stileret og gjort »heraldiske«. En buet streg blev til en halvmåne, en hestesko eller et horn, og kombinationer af streger kunne blive til kors, sværd eller pile.

Normalt regner man med at den polske heraldik indtager en særstilling på dette punkt, og man definerer groft sagt forskellen på bomærke og våben sådan: bomærker er ufarvede streger, våbener er farvede flader. Nu findes der imidlertid mange våbener som ikke kendes i nogen farvet gengivelse – og som måske aldrig har været tænkt i farver. Samtidig findes bomærker hyppigt gengivet som farvelagte figurer. Overgangen mellem de to former kan derfor være glidende, således at man ikke altid kan afgøre hvad der er hvad.

Bomærket triskelen (tre ben der er tegnet sammen) kendes som mærke allerede fra bronzealderen. Det findes imidlertid også som våbenmærke i et norsk segl

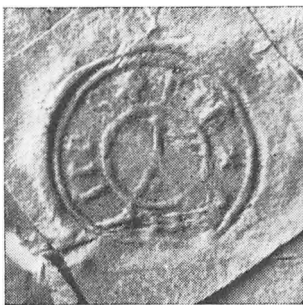

Ill. 45. Slægten Fasti førte en stormstige i sit våben. Her er den gengivet efter Christian Astradsens segl 1361.

Ill. 46. Også Astrad Pedersen var af slægten Fasti. Men hans segl fra 1400 viser en bomærkelignende variant af slægtsvåbenet.

Ill. 47. Bonden Nis Osteresen forseglede i 1556 med en stormstige. Måske var han af Fastislægten – hans efternavn kunne også tyde på det. Oster er nemlig den jyske form for Astrad.

1303 og et svensk 1343,⁵⁹ og det udgør endelig øen Mans våben. Et andet bomærke, pentagrammet (marekorset eller femstjernen), kendes også som våbenmærke, nemlig for den danske adelsæt Skave. Den har ført det i sit skjold siden 1356. Det er tidligere nævnt side 33 at adskillige adelige, foruden af våbener, også har benyttet sig af bomærker.

Nu er bomærkerne imidlertid adskilligt ældre end heraldikken, og de var stærkt benyttede som ejermærker, ikke mindst på kvæg. Man må antage, at adskillige af de adelsmænd, der i 1100-tallet antog et våben som de første i deres slægt, har haft et bomærke, måske endda et mærke der havde fulgt slægten eller gården i generationer. Det vil derfor være rimeligt, om man har søgt at videreføre bomærket i heraldiske former. En meget stor del af de ældste våbener består af rent heraldiske figurer dannet af rette linjer, der godt kunne tænkes opstået med bomærker som forbilleder.

Et eksempel hentet fra den tidligere nævnte adelslægt Fasti er ganske oplysende. Første gang slægtens våben, en stormstige, træffes, er i Christian Astradsens segl 1361 (illustration 45). Våbenbilledet minder meget stærkt om en almindelig udbredt bomærketype, så det ville ikke være urimeligt at antage at slægten har videreført et bomærke som våben, og at figuren siden er opfattet som en stormstige. Der er et forhold der kunne tale herfor. Christian Astradsens brodersøn, Astrad Pedersen af Ørs, brugte år 1400 et segl der viser et bomærke (illustration 46). Der er imidlertid ikke tvivl om at dette bomærke er stærkt i slægt med »stormstigen«. Tænker man sig blot de to skråstreger forskudt til den nederste ende af den lodrette streg, har man slægtsvåbenet.

Fastislægtens ældste generationer synes at have hørt hjemme i Sydvestjylland, i enen mellem Varde og Ribe. Fra samme område stammer det ret ualmindelige mandsnavn Astrad, senere afsvækket til Oster, der føl-

ger slægten i flere generationer. Men navnet forekommer også blandt bønder. Ved midten af 1500-tallet levede således bonden Nis Ostersen i Vejrup, et sogn, der ligger midt mellem Varde og Ribe. 1556 har han sat sig segl under et dokument, og der kan næppe, skønt seglet er noget beskadiget og utydeligt, være tvivl om at det viser en »stormstige«. (Illustration 47). Dette sammentræf, både med hensyn til navn og segl, må formentlig betyde, at bonden Nis Ostersen er en ætling af Fastislægten.

Der er i vore arkiver et meget stort antal segl, der stammer fra borgere og bønder. Materialet er ikke særlig påagtet, men det skulle kunne give mulighed for at belyse adelsslægters »nedsynken« i bondestanden og dermed give bidrag til studiet af væsentlige landbohistoriske og socialhistoriske problemer.

Forskellige forhold tyder på et slægtsskab mellem Fastiætten og de jyske stormænd, brødene Svend og Astrad Thrugotsen. I sin danmarkshistorie identificerer Suhm Svend Thrugotsen med den østjyske sagnhelt Sven Fælding, og i en våbenfrise, der for nogle år siden blev afdækket i Vor Frue kirke i Aarhus, findes bl.a. malet et våben med en stormstige, og herover står: Sven Falling. Det vil derefter være en naturlig arbejdshypotese at regne med, at det jordegods, de første Fasti'er sad inde med, er en rest af Thrugot-slægtens besiddelser, og derved kan der måske skabes mulighed for en lidt nærmere bestemmelse af det økonomiske grundlag for en af Valdemarstidens stormandsslægter.

Byvåbener

Undersøgelser af våbeners oprindelse og symbolske karakter kan således føre ganske vidt, omend man for de middelalderlige slægtsvåbeners vedkommende oftest må standse med uforrettet sag. Her er der formentlig større resultater at hente ved undersøgelser over byers, herreders og institutioners våbener. Adskillige byer

synes således at have ført figurer der stammer fra deres grundlæggeres våben. Oplagt er tilfældet med Malmø der 1437 fik Erik af Pommerns tilladelse til at føre hovedet af den pommerske grif. Allerede i 1200-tallet førte Söderköping og Linköping henholdsvis en gående løve og et løvehoved, formentlig hentet fra grundlæggerens våbener. De førte i hvert fald begge en løve i deres skjold. Ja, den kronede løve i Ystads våben opfattes ligefrem som en demonstration fra den danske konges side (våben: 3 kronede løver) – vendt mod ærkebispem. Tilsvarende eksempler kendes fra Nordtyskland.⁶⁰ At der kan ligge politik i et våbens symbolik ses også af Blekinges segl. Det viste oprindelig en træbevokset høj, men da landskabet var blevet erobret af svenskerne, ændredes våbenet til et træ med (de svenske) 3 kroner om stammen.⁶¹

Det er imidlertid ikke altid et våbens symbol taler sandt. Men selv i så fald vil symbolikken dog ofte kunne fortælle noget, nemlig om den tid der skabte den falske udlægning.

I middelalderen brugte Aarhus by et segl, der viste to figurer siddende under en portal og flankeret af to tårne. Seglet brugtes sidste gang 1548, og 1581 finder man et andet mærke for byen: et skjold med tre årer. Dette skjold afløstes endelig i 1648 af et hus (et tag på fire stolper), hvori der er tre årer. Grunden til disse våbenændringer er, at man har villet give byen et talende våben, Aarhus – årehus.

Sproghistorisk set taler dette våben usandt, for Aarhus betyder: (byen ved) åmundingen. Til gengæld viser det at denne betydning var gået i glemme i 1500-tallet, og at man derfor har fortolket bynavnet på en ny måde.⁶² Man kan ved hjælp af herreds- og bysegel påvise adskillige andre eksempler på sådanne såkaldt folketymologiske stednavnetydninger.

Undertiden er forholdet dog langt mere indviklet end for Aarhus' vedkommende. Et spændende eksempel

findes i Karl Gustav Ljunggrens afhandling om »Halmstads äldsta sigill och medeltida tolkningar av namnet Halmstad«. ⁶³

Byens ældste segl, der dateres til omkring 1322, viser en hjelm hvorpå der er fire strå med aks, anbragt i form af et W. Man har drøftet om hjelmen skal være et talende våben (Halmstad = Hjelmstad), eller om hjelmen slet ikke skulle have nogen symbolsk betydning, men tværtimod have givet anledning til forskellige urigtige former af bynavnet: Helmstadhe eller Hiælmstadhe. Ljunggren nærmer sig problemet ad sproglig vej. I danske, middelalderlige kilder findes så godt som altid formen Halmstad, selv om kilderne er affattet på tysk, men i tyske kilder (tidligst 1362) træffes formen Helmstede. Det danske substantiv halm modsvares af det tyske Halm, så i den henseende var der ingen grund til at ændre navneformen i tyske kilder. Ljunggren mener imidlertid, at der her er tale om en såkaldt »urspårning«, d.v.s. at navnet på grund af en vis lydighed ændres, så det slutter sig til en anden navnetype. I den østlige del af Braunschweig ligger byen Helmstedt. På egnens dialekt var e-lyden blevet udviklet til et meget »lyst« æ, som godt kan forveksles med et a. For tyske øren har det danske og det tyske bynavn altså ofte lydt ens. Det sidste navn, der selvfølgelig var det bedst kendte i Tyskland, har derfor påvirket det danske navns stavemåde på tysk grund. Ljunggren mener følgelig at hjelmen i Halmstads våben er opstået som talende mærke på grund af sammenstillingen Halmstad – Helmstedt, og han konkluderer at hjelmen viser at den på tyske forhold baserede tolkning er blevet godtaget i byen. Våbenet vidner på utvetydig måde om, »att det tyska inflytandet i våra medeltida städer nått en betydande höjd även i Halmstad och detta redan i början av 1300-talet«.

Halmstads hjelm giver således ikke oplysninger om byens danske navn, men det gør måske de fire strå med

III. 48. Halmstads gamle byvåben blev ændret i 1603. Til de talende ax (= halm) på hjelmen føjedes nu 3 kronede hjerter i skjoldet. Der er næppe tvivl om, at de er udtryk for en politisk demonstration vendt mod Sverige.

aks som findes på hjelmen. De kan opfattes som en heraldisk illustration af forstavelsen Halm-, og på den måde giver våbenet to tolkningsforslag af byens navn;

den ene sigter på navnets danske og den anden, og mere fremtrædende, på navnets tyske form.

Iøvrigt er der et – i denne forbindelse – ganske pikant efterspil vedrørende symbolikken i Halmstads våben. 1603 fik byen et helt nyt segl med et regelret våben. I dette indgik både hjelm og halm fra det gamle segl, men dertil føjedes som noget nyt, et skjold der viser en bjælke belagt med 3 kronede hjerter. (Illustration 48). I disse år var Halmstad genstand for Christian 4.'s store interesse. Kongen forberedte sig på krig med Sverige, han forstærkede sine grænsefæstninger, og 1598 påbegyndtes bygningen af nye fæstningsværker rundt om Halmstad. Netop 1603 skulle der holdes et grænsemøde mellem danske og svenske i det nordlige Halland, og som indledning dertil mønstrede kong Christian tre faner ryttere i Halmstad. Ved mødet skulle man behandle forskellige stridsspørgsmål, bl.a. problemet om den danske konges ret til at føre de 3 (svenske) kroner i det danske rigsvåben. Det var det samme problem der i 1570 havde spillet en rolle ved udbruddet af den nordiske syvårskrig. På denne baggrund ligner det unægtelig en demonstration, at den magtglade konge gav sin nye fæstningsby et våben med 3 kroner. Men da det var i form af *kronede* hjerter, kunne svenskerne næppe rette formelle indvendinger herimod. Dette mærke var nemlig nært knyttet til kongens person. Christian 4. var interesseret i symboler; mest kendt er nok den rebus der pryder Rundetårn. Her er der en latinsk-hebræisk indskrift og forskellige symboler, blandt andet et hjerte og kongens kronede navnetræk. I hans private segl sås et kronet hjerte. Halmstads våben 1603 kunne derfor næppe være formet på en mere aktuel symbolsk måde.⁶⁴

Symbolindhold i nyere våbener

Ved nye våbener fra de senere århundreder er symbolikken som nævnt ofte meget fremtrædende, til tider

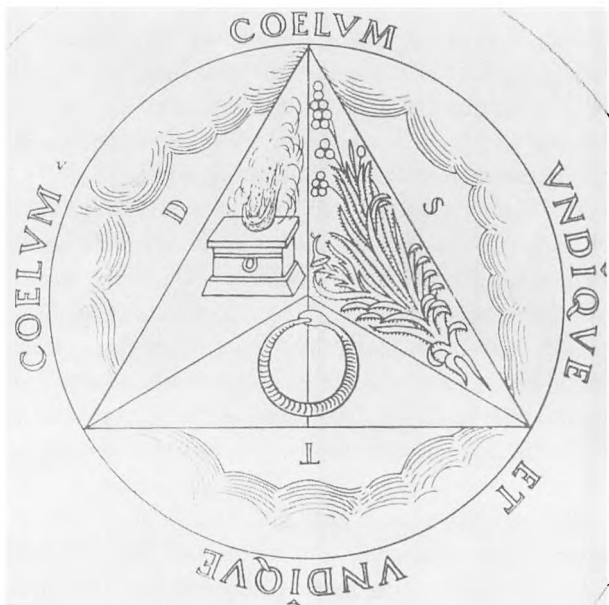
næsten dominerende, og af og til søgt. I renaissanceen spillede således impresaen (det vil sige et valgsprog + en figurlig fremstilling af valgsprogets mening) en rolle i den borgerlige heraldik. Et eksempel herpå er det ejendommelige våben som føres af Anders Sørensen Vedles adlede efterkommere.⁶⁵ (Illustration 49 og 50).

Ved adlinger brugte man ofte at lade våbenmærket symbolisere den adledes virksomhed eller en særlig mindeværdig begivenhed i hans liv. Da Peter Wessel blev adlet 1716 fik han et våben, som i andet felt viser en sølv ørn – han havde året før erobret den svenske fregat Hvita Örn – og da de store godsbesiddere Jens Bruun Neergaard og Jens Thomas Neergaard adledes 1780, fik de som våben tre hvedeax stukket gennem en krone.

Der er også megen symbolik i højadelens nye våbener. Både traditionel, som feltmarskal Hans Schacks 2 kommandostave, og mere usædvanlig, som når overtelegrafinspektør Johannes Emil Adeler fik en telegraf på sin hjelm.

Fra nyere tid kan nævnes to storkorsvåbener, det ene med en direkte, det andet med en indirekte symbolik. Professor F. L. Wimmers våben illustrerer den lærde runologs interesser ved at gengive ikke mindre end: en døbefont, et prospekt over Jellingehøjene samt et guldhorn (det lille). Desværre har tegneren ikke kunnet leve op til professorens valgsprog: Uklarhed er uvidenhedens skalkeskjul. (Illustration 51). Helt anderledes godt er forligsmand Erik Dreyers våben. Hjelmtegnets krumpasser og kugle er et gammelt drejersymbol – forligsmandens stamfar var drejer – og skjoldets sparre i »modsatte« farver anskueliggør forligsmandens arbejde: at slå bro over modsætninger. Ibsskallen tager sig nydeligt ud og er inspireret af Birgitte Gøyes våben. Hun var medstifter af Herlufsholm Skole, hvis elevforening forligsmanden var formand for. (Illustration 52).

Undertiden måtte symbolikken følge trop med den

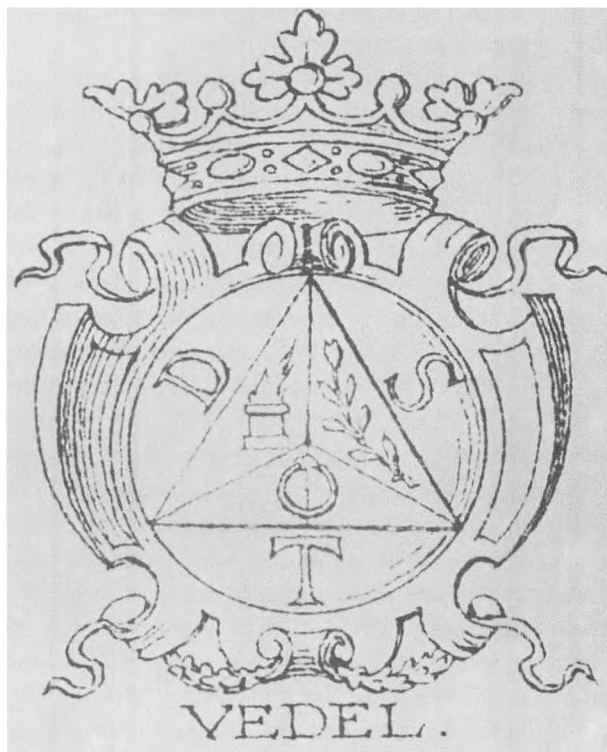

Ill. 49.

pågældende persons sociale opstigen. Bryggeren og handelsmanden Håkan Börjesön Bager i Malmø havde oprindeligt et segl, der viste et fyldt bæger og et dødningshoved, men da han blev »lantjägmästare« og fik tilsyn med Skånes skove, anskaffede han sig et nyt sigil med både skjold og hjelm, og begge steder anbragtes et træ.⁶⁶

Talende våbener

En anden form for symbolik findes i de såkaldte talende våbener. Her er der overensstemmelse mellem slægtsnavnet og våbenet: slægten Oxen har en ox i skjoldet, slægten Barfod en bar fod o.s.v. Man er ikke veget tilbage for udlægninger der nærmer sig brandere. I slægten Folsachs våben findes bl.a. en løve der holder en sammenbundet sæk (en fuld sæk), to slægter Brandt

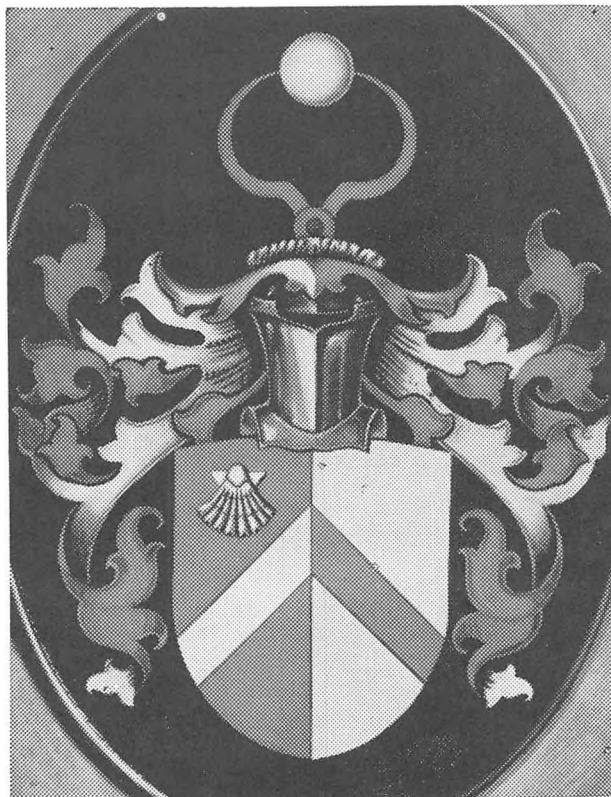
Ill. 50.

Ill. 49–50. Anders Sørensen Vedel benyttede sig af forskellige »mærker« der var fyldt med symbolik. I denne version (ill. 49) ser man et brændende alter og bogstavet D (= deus, gud), en blomstrende gren og bogstavet S (= sanitas, sundhed) samt en slange der bider sig selv i halen og bogstavet T (= tempus, tiden). Inden for cirklen (= himmelhvælvingen) er der antydning af skyer, og den latinske indskrift betyder: himlen omgiver alt, overalt er himlen os nær. Det samme mærke går næsten uændret igen i det våben Vedels efterkommere fik bevilget i 1866 (ill. 50.) Det er unægtelig vanskeligt at beskrive i det almindelige heraldiske fagsprog. H. Storcks tegning af det må siges at være en god løsning af en næsten umulig opgave.

Ill. 51.

Ill. 51–52. To storkorsvåbener der både i heraldisk og kunstnerisk henseende er karakteristiske for deres tid. F. L. Wimmers våben (ill. 51) fra 1910 med døbefont, Jellingehøje og guldhorn er udtryk for en noget bastant og overlæsset symbolik. Erik Dreyers våben (ill. 52) fra 1960 har også et symbolindhold, men det er udtrykt smukt og elegant.

Ill. 52.

har ført henholdsvis »en salamander i en ild« og en ørn, der vokser op af et bål, og baron Ludvig Holberg har i hvert fald til tider brugt et våben, hvis hjerteskjold viser et hult bjerg. I mange tilfælde er navnet dannet af våbenet, men det omvendte kunne også ske.

De talende våbener lader sig udmærket forene med den mere direkte form for symbolik. I Wessels ovennævnte våben indgik således også en tordenkile – Tordenskjold. En række velklingende eksempler kan hentes fra svensk heraldik. Mange af de soldater der adledes under Trediveårskrigen fik talende våbener, der klart

angav den adledes erhverv: Silverpatron, Sabelfelt og Gyllenpistol. Men da krigen ebbede ud, skiftede symbolsproget; således fik den nybagte adelsmand Taubefelt en fredsdue i sit våben.⁶⁷

Shakespeare-forskning

Som noget ret specielt kan det endelig nævnes, at selv i litteraturhistorien har heraldiske argumenter og symboltolkninger fundet plads. Alfred v. Mauntz har skrevet et særdeles grundigt værk om »Heraldik in Diensten der Shakespeare-Forschung«, Berlin 1903. Et af kapitlerne handler om Shakespeares »heraldische Ausdrucksweise«, og forfatteren giver en meget indgående gennemgang af digtet »The Phoenix and Turtle«, som han mener at kunne give en helt ny tolkning på heraldisk grundlag.

VÅBENET SOM EJERMÆRKE

Heraldikkens betydning for historikeren ligger i, at der kan etableres en forbindelse mellem våbenet og den der har benyttet det. Der kan være tale om en direkte forbindelse hvor våbenet var et ejermærke, for eksempel på signetet der blev brugt til besegling eller på genstande af næsten enhver art: glas, porcelæn, sølvtøj, møbler og meget andet. Hvis genstanden tilhørte et ægtepar, kunne den forsynes med begge parters våbener – et såkaldt alliancevåben. Man finder imidlertid også en mere indirekte forbindelse, nemlig når genstande blev prydet med en eller flere personers anevåbener. Det sidstnævnte ses især på gravsten.

Det er den meget udstrakte anvendelse af våbenmærker, der bevirker at næsten alle grupper af historikere: lokal- og rigshistorikere, kirke- og personalhistorikere, landbo- og kunsthistorikere kan blive stillet over for spørgsmålet: Hvad kan dette våben fortælle mig?

Våbennøgler

Allerførst må man dog spørge: Hvad forestiller våbenet, og hvilken slægt har ført det? Nu er man så heldigt stillet at der ikke blot står forskellige hjælpemidler – våbennøgler eller herolder – til rådighed, men også en fortrinlig håndbog der gennem eksempler viser hvordan man benytter disse hjælpemidler. (Se litteraturlisten s. 68 f.). Våbennøgler er i reglen opbygget enten systematisk eller alfabetisk. Begge systemer har fordele og ulemper. En alfabetisk nøgle er umiddelbart nemmest at gå til, men kræver dels at benytteren klart kan se hvad våbenet forestiller (er det en hund, ulv, ræv o.s.v.) og dels kender navnet på det han har set, for eksempel at et »rektangel« i heraldikken kan hedde en billet. Den systematiske nøgle kræver nogen he-

raldisk viden af sin benytter, men skulle til gengæld lede sikkert til målet, selv om våbengengivelsen er utydelig eller eventuelt noget forvansket.

Der er navnlig grund til at være på vagt, når man benytter de heraldiske registre der findes i Henry Petersens og Thisets segludgaver. De bygger nemlig på hvad udgiveren mente våbenet forestillede. Det er imidlertid nævnt (side 35) at allerede i samtiden kunne for eksempel et træ opfattes som en ørneklø, og at det pågældende våben af Thiset blev rubriceret mellem hjortevierne. Her må man ganske simpelt tage fantasien til hjælp og regne med at et våben i tidens løb kunne undergå forandringer, at den der har gengivet våbenet – en signetstikker, maler eller træskærer – kan have misforstået det, og at systematikeren kan have fejltolket det.

Selv en tilsyneladende tydelig gengivelse kan volde vanskeligheder. Illustration 53 viser to våbener på bunden af et dåbsfad i Nim kirke. Hvad forestiller det våben der er graveret under bogstaverne AM? Umiddelbart kunne man tro at det viser tre genstande, to mindre over en større. Det er imidlertid forkert. Linjerne inde i skjoldet er sekundære kontureringer af en skjolddeling, der slet ikke er markeret. I virkeligheden er våbenet vandret delt (tværdelt), og det øverste felt er lodret delt.

Der er imidlertid tale om et såkaldt alliancevåben, som næsten altid viser to ægtefællers våbener, mandens til (heraldisk) højre, konens til venstre. Det sidste våben lader sig heldigvis let bestemme som slægten Emmiksens skrådelte skjold med tagsten i underste felt. Gennem adelsårbogens stamtavle over slægten finder man derpå frem til Magdalene Emmekesdatter, der var

Ill. 53. En stærkt forstørret gengivelse af bunden på et dåbsfad viser to initialer og to våbener. Det er svært at identificere våbenet til heraldisk højre, men det andet våben kan – via en heraldisk nøgle – bestemmes som slægten Emmikensens. Ved hjælp af initialerne kan man finde hvilken Emmikensen der er tale om og dermed identificere dennes ægtefælle og det første våben. På denne måde kan man opdage, hvem der har skænket dåbsfadet – og omtrent hvor gammelt det er.

gift med Albert Maltesen. Han var af slægten Viffert, hvis våben netop var tværdelt, første felt delt. Han omtales i perioden 1536–86. Her er der altså overensstemmelse mellem stil, våben og initialer.

Identifikationen lykkedes dog langtfra altid. Adskillige tusinde borgerlige våbener er ikke registreret i noget heraldisk værk, og selv for adelens vedkommende kan der dukke ukendte våbener op. De middelalderlige skjoldefriser i Aarhus Vor Frue er et godt eksempel herpå. Endelig kan våbengengivelser være så utydelige, at ethvert forsøg på identifikation er håbløst.

Er identifikationen imidlertid lykkedes, således at man kan henføre våbenet til en bestemt slægt, og helst også en bestemt person, har man ofte indvundet væsentlig ny viden. Først og fremmest at den pågældende person har levet og har ført det foreliggende våben. Dette kan placere personen i en kronologisk og måske slægtsmæssig sammenhæng. Herved får man tillige en placering af den genstand – dokument, bygning, sukkerbøsse, kiste, gravsten – våbenet er anbragt på. I mange tilfælde vil våbenet kunne datere genstanden, men det vil tillige ofte kunne belyse den på mange andre måder. De foregående sider har givet en del eksempler herpå – i dette kapitel vil våbenet først og fremmest blive behandlet som ejermærke.

Datering af breve efter segl

I de tilfælde hvor et brev er udateret, og hvor indholdet ikke fortæller noget om hvornår det er blevet til, kan en identifikation af udsteder og medbeseglere og en sammenligning med, hvad man ellers ved om de pågældende, deres død og eventuelt deres myndighedsalder, give holdepunkter for en bestemmelse af brevets udstedelsesdato. Nøjagtig samme fremgangsmåde kan benyttes til at kontrollere om et brev virkelig stammer fra det tidspunkt, det selv angiver.

I »Danmarks Breve fra Middelalderen« findes et

udateret brev,⁶⁸ som redaktionen har henført til 1415, dog med et spørgsmålstegn efter. Dette årstal må imidlertid være forkert, det viser allerede brevets beseglingsforhold. Blandt vidnerne findes en vis Niels Iversen, og hans segl under brevet er en gengivelse af slægten Rosenkrantz' våben. Om Niels Iversen Rosenkrantz ved man, at han var gift med Christine Absalonsdatter Ulfeld, der i et brev fra 9. september 1413 kaldes Niels Iversens enke. Det førstnævnte brev må altså være fra før denne dato.

Identifikation af personer

Brugen af slægtsnavne er en forholdsvis moderne skik, selv inden for adelen træffer man den ikke hyppigt i middelalderen. De adelige, der optræder i dokumenterne, omtales oftest blot med fornavn og patronymikon. Derfor kan det være svært at skelne mellem en række samtidige adelsmænd, der for eksempel alle omtales i kilderne som: Anders Jensen. I mange tilfælde vil et bevaret våbensegl være den eneste mulighed man har for at placere personerne på kendte slægters stamtavler, og dermed tillige måske i en godshistorisk sammenhæng. Ja, vor viden om en persons existens kan afhænge af et heraldisk fund.

Adelsslægten Krabbe af Roskilde består kun af ganske få personer. Om en af dem – Bothulph Krabbe – vides kun at han i 1424 omtales som boende i Ørby på Samsø. Strengt taget kunne man ikke være sikker på at han hørte til denne slægt, der førte tre vinger om en rose i sit våben – der findes nemlig hen mod en halv snes adelsslægter med navnet Krabbe. Imidlertid fandt man i 1950 på Tranebjerg kirkegård på Samsø en seglstampe med netop dette våben og omskriften: Willum Botulphsen Krabbe. Før kendte man ikke existensen af denne Willum, det gør man nu, og man kan ud fra våbenet slutte, at han og hans far har hørt til Roskilde-Krabberne.⁶⁹

I enkelte adelsætter har et fast slægtsnavn været brugt allerede i middelalderen, men selv hvor man finder en person betegnet med et sådant slægtsnavn, er det ikke overflødigt at se nærmere på våbenet. Thiset lader i Danmarks Adels Aarbog 1887 slægten Bildt – der førte en eller tre liljer i sit våben – nedstamme fra tre brødre: Jep, Lasse og Per Bildt. Størstedelen af slægten nedstammer fra Jep Bildt, om hvem man ikke ved andet end at hans børn i 1493 holdt skifte med deres farbroder Lasse Bildt. Nu er det pågældende dokument imidlertid bevaret; under det hænger Lasse Bildts segl, og det viser et firdelt skjold, så de to brødre må sikkert, trods deres tilnavn, henregnes til en anden slægt.⁷⁰

I stamtavlen over slægten Spend⁷¹ anføres Godske Spend til Øland som søn af Anders Spend til Rammegaard og Mette Godskesdatter Friis, dog med tilføjjelsen: »han må vel efter sit navn at dømmes være en dattersøn af Godske Friis, skønt hans besiddelse af Øland skulle henvise ham til en anden linje af slægten«. Dette dilemma er i sig selv slemt nok, men værre bliver det. I Landsarkivet i Viborg findes et tingsvidne fra 1541, underskrevet og beseglet af »Gosk Spendh til Ølandh«, og seglet viser – ikke Spendslægtens sparre – men enten et takket skjoldhoved eller fire opstående spidser.⁷² Efter dette kan Godske Spend formentlig højst på mødrene side have tilhørt Spendætten, men hvilken slægt han har været af, og hvorfra han har fået navnet Godske, må foreløbig stå hen i det uvisse. Så meget er imidlertid klart, at adelsårbogens stamtavle og Ølands ejerhistorie må revideres.

Disse to eksempler viser, at man ikke uden videre kan bygge på Thisets stamtavler over danske adelslægter; historikeren har tit nodig selv at gå til de heraldiske kilder. Så fremragende Thisets arbejde end var for sin tid, trænger det dog nu til en kritisk bearbejdelse.

Bygherrer

For museumsmanden er et våben ofte et vigtigt middel – undertiden det eneste – til at bestemme en genstands alder og proveniens. Det er selvfølgelig særlig heldigt hvis man står overfor alliancevåbener eller anevåbener, men blot et enkelt våben, eller del af et våben, kan være tilstrækkeligt. I visse tilfælde nødvendigt. Til belysning heraf skal anføres to eksempler, ét fra middelalderens kirkebyggeri, ét fra det 20. århundredes landbohistorie.

På Kunstakademiet i København gennemgik man nylig arkitekt Hans J. Holms efterladte tegninger. Der var en mængde vedrørende herregården Sanderumgård, som Holm havde opført 1870–72. Mellem dem var også en tegning af en stald, dateret 1866. Tegningen har imidlertid ikke forbindelse med byggeriet på Sanderumgård. Trods megen efterforskning var det ikke muligt at finde frem til, hvem tegningen var lavet for, og hvor bygningen eventuelt var opført. Indtil en heraldisk kyndig så nærmere på en af tegningens detaljer: vindfløjen. Foruden en laurbærkrans, kan man her se nogle kornax stukket gennem en krone. Kronen og axene er slægten Neergaards våben!

I arkitekt Holms arkiv lå en liste over lokaliteter hvor han havde arbejdet, dog uden årstal eller navn på bygherrer. Ved en gennemgang af listen viste det sig hurtigt, at den eneste mulighed inden for familien Neergaard, var ejeren af Fuglsang på Lolland, Rolf Viggo Neergaard. Fuglsangs hovedbygning er opført af arkitekt Zinn 1868–69. Forinden havde Holm givet tegninger til såvel hovedbygning som avlsgård. De færreste af disse bygninger blev opført, men endnu står den herskabsstald, hvis tegning altså findes på Kunstakademiet.⁷³

Arkitekturhistorikere har hidtil været noget usikre med hensyn til datering af hvælvene i Vor Frue kirke i Aarhus. Nu er gåden løst, takket være et kalkmaleri

der findes bag orglet i kirkens vestende. Skønt billedet aldrig har været overkalket, er det enten slet ikke nævnt i de gængse opslagsværker, eller omtalt med disse misvisende linjer: »En bispehelgen, måske Sankt Nikolaus, et Gyldenstjerne-våben og en ulæselig indskrift«. (Illustration 54).

Våbenet viser godt nok en syvtakket stjerne af guld i grønt felt – Gyldenstiernes farver er guldstjerne i blå. Nu skal man, som tidligere nævnt, ikke være for sikker på kalkmaleriers farver, de ændrer sig i tidens løb, og der er faktisk andre slægter der fører syvtakkede stjerner i skjoldet. I dette tilfælde var hjelmtegnet afgørende. Gyldenstiernerne har normalt 2 arme der holder et spejl besat med påfjer, men kalkmaleriets hjelmtegn er en stjerne. Herefter var det naturligt at henføre våbenet til den jyske Hvide-slægt. Stilistisk hører våbenet nærmest hjemme i midten af 1300-tallet, og slægtens mægtigste mand på det tidspunkt var Stig Andersen Hvide til Bjørnholm.

Ud fra denne antagelse kunne man begynde at finde mening i indskriften. Pludselig kunne vi se at der stod: dnm Stigotv Aderss milite (hr. Stig Andersen, ridder). Efterhånden faldt de fleste brikker på plads. I dag kan man læse ud af indskriften, at kirkens hvælv er gjort ved Stig Andersen og hans hustru fru Tove til sankt Nikolaus ære. Bispeskikkelsen er altså den hellige Niels, og de rester der kan ses af en stifterskikkelse, er Stig Andersen. Ydermere kan hvælvene dateres til perioden mellem 1348 da Stig Andersen kom hjem som hovedsmand fra Estland og 1369, da han døde.⁷⁴

Alliancevåbener

Hvor der er tale om alliancevåbener, er man i reglen særlig heldigt stillet. Illustration 55 viser et sådant på en dansk sølv sukkerbøsse. Sølvmærket angiver at sukkerbøssen er lavet mellem 1770 og 1795, men våbenerne giver en nøjere datering. Det ene tilhører slægten

Ill. 54. Bag orglet i Aarhus Vor Frue kirke findes en lang og næsten ulæselig latinsk indskrift. Takket være våbenet, og ikke mindst hjelmtegnet med den 7-oddede stjerne, kan man nu tolke skriften og dermed datere kirkens hvælvinger.

Ill. 55. Et alliancevåben på en sølsukkerbøsse kan fortælle hvem der har ejet sukkerbøssen, og hvornår den er lavet.

Flindt, det andet v. Benzon, og det eneste punkt, hvor de to slægter »skærer« hinanden, er ved ægteskabet mellem generalkrigskommissær Caspar Flindt og Frederikke Marie Elisabeth v. Benzon. Ægteskabet blev indgået 1789, og sukkerbøssen er formentlig fra dette år, vel en bryllupsgave.⁷⁵

Det er ikke altid nødvendigt at have et helt våben til sin rådighed, det sker at et brudstykke er nok til at give den nødvendige oplysning. I en afhandling om Riber Kærgaards bygningshistorie⁷⁶ skriver H. K. Kristensen at rigsråd Niels Lange, der ejede gården 1535–65, ikke synes at have foretaget bygningsarbejder på den; der kan i hvert fald ikke med sikkerhed påvises bygningsdele fra hans tid. H. K. Kristensen har imidlertid siden ændret mening,⁷⁷ da han blev opmærksom på at der i Den antikvariske Samling i Ribe findes et brudstykke af en sten med årstallet 1552 og med en del af et adeligt våben. (Illustration 56). Ifølge museumsprotokollen er stenen skænket samlingen af en tidligere møller, som havde fået den på Kærgård; at stenen også stammer derfra, viser våbenet, skønt kun en ringe del af det er bevaret.

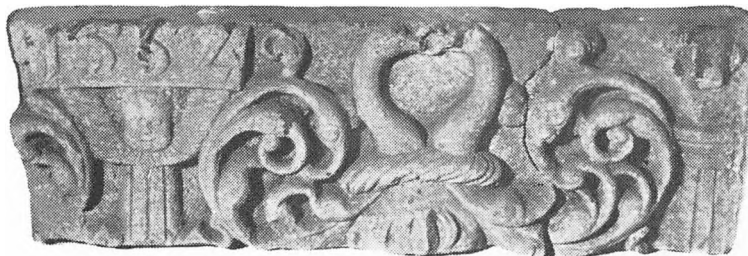
På stenen ses til venstre det øverste af en pilaster med et englehoved og derover en plade med årstallet 1552. Til højre derfor er en hjelm med to svanehalse,

der holder en ring i næbbene. Som stenens opbygning er, må der også have været en hjelm (og et skjold) på den anden side af englehovedet. Vi må altså stå overfor en såkaldt bygningstavle, og det bevarede hjelmtegn er – som det heraldisk venstre – bygherrens hustru. Syv danske adelsslægter har haft de to svanehalse som hjelmtegn, blandt dem er slægten Skeel. Stenen hidrører fra Riber Kærgaard og stammer fra et år Niels Lange ejede gården. Niels Langes hustru var Abel Skeel. Det er dermed bevist, at dette ægtepar i 1552 lod udføre et ret betydeligt bygningsarbejde på Riber Kærgaard, og bygningshistorikeren har nu ét sikkert holdpunkt ved en undersøgelse af gårdens arkitektur.

Brudekister?

Det er tidligere nævnt – side 26 – hvordan nogle våbener på en adelig kiste kunne datere denne, samt vise hvem der havde ejet den. Sådanne adelige kister er ikke helt ualmindelige. De betegnes i reglen som brudekister, og våbenudmykningen opfattes som henvisende til brudens familie – hendes eget våben, eller hvis der er flere, hendes anevåbener. Sådant vil forholdet nok også være i de fleste tilfælde, men våbenerne kan også stamme fra både brudens og brudgommens slægter. En malet kiste på Nationalmuseet (nr. D 3999) viser således to Bille-våbener, initialerne SB og KB samt årstallet 1661. Den må derfor stamme fra Steen Billes bryllup med Karen Bille i 1661. Hvis man nu ikke havde haft både initialer og årstal, kunne man have troet at kisten havde tilhørt dette ægtepars datter Sophie og at den stammede fra hendes bryllup i 1686. For dateringen af en kiste bliver det altså afgørende om man opfatter dens våbener enten som brudens eller som brudeparrets (ane)våbener. Dertil kommer, at ikke enhver kiste med våbener behøver at være lavet til et bryllup. Et adeligt ægtepar kan jo udmærket på

Ill. 56. Selv om der kun er bevaret et brudstykke af denne bygningstau, nu opbevaret på et museum, kan det karakteristiske hjelmtegn (2 svanehalse) vidne om, at Niels Lange lod udføre et større byggeri på Riber Kærgård i 1552.

et senere tidspunkt i deres ægteskab have anskaffet sig en kiste, udsmykket med deres våbener.

Det skete ikke sjældent at sådanne kister blev malet op og udsmykket med nye våbener og eventuelt også et nyt årstal. Uden at det gamle årstal nødvendigvis blev malet over. En sådan kiste – der findes i privateje i Skagen – er således dateret både 1656 og 1759. Den er tillige forsynet med initialerne EM SF EM SM og 4 våbener der lader sig bestemme som

Reedtz Sehested Sehested Gyldenstierne

Umiddelbart kunne man ikke konstatere om våbenerne hørte sammen med det ældste eller det yngste årstal. Opgaven måtte i første omgang gå ud på at finde en række adelige ægteskaber der passede med våbenerne. Det viste sig, at der kun var én mulig løsning:

Margrethe	Malte	Jens	Sophie
Reedtz	Sehested	Sehested	Gyldenstierne
Frederik Sehested	gift 1706 med	Birgitte Sehested	
død 1726		død 1755	

Det sidstnævnte ægtepar passer dog hverken med initialerne eller med noget af de to årstal. Kisten må have tilhørt et af deres børn. Opstiller man deres anevåbener, således at man med den vanlige courtoisi spejlvender (eller ombytter) de fædrene, får man rækkefølgen:

farmor farfar morfar mormor

– altså netop den orden, hvori våbenerne findes på kisten.

Det er heller ikke svært at finde ud af hvilket af Sehested-ægteparrets børn, der er tale om. Det må være datteren Else Margrethe, hvis initialer passer med kisten: E(lse) M(argrethe) S(ehesteds) F(ædrene) [aner] og E(lse) M(argrethe) S(ehesteds) M(ødrene) [aner].

Else Margrethe Sehested levede fra 1708 til 1775, og hun blev i 1737 gift med Werner Rosenkrantz til Villestrup. Våbener og initialer hører altså sammen, og begge hører til kistens opmaling fra 1759. Nogen brudekiste er der således heller ikke tale om i dette tilfælde. Iøvrigt er tidspunktet spændende. Netop 1759 fik Werner Rosenkrantz og Else Margrethe Sehested udsmykket deres riddersal på Krabbesholm af maleren O. C. Wassmann; arbejdet betegnes som et hovedværk i jysk rokokomaleri. Ifølge Weilbachs kunstnerlexikon var han deres husmaler – han har blandt andet malet en signeret bordplade for dem – og han boede på den tid i St. Arden, lige ved deres andet gods Villestrup. Mon ikke det er ham, der er mester for opmalingen af kisten?

Anevåbener

En særlig faldgrube må nævnes. Ved heraldisk udsmyk-

ning kan flere – i reglen fire – våbenmærker samles i ét skjold, således at hvert af de oprindelige skjolde får tildelt ét felt. Resultatet af en sådan sammenstilling kan virke overraskende og give anledning til misforståelser. I bogen »Dansk Sølv« er gengivet et sådant våben på en gryde, og i billedteksten står: »... et borgerligt våben med initialerne CH . AG 1649 ...« (Illustration 57). Opløser man det sammensatte våben, ser man

Ill. 57. Dette våben på en sølvgrøde ser forvirrende ud, og det er da også fejlagtigt blevet opfattet som et borgerligt våben. De 4 hjelme viser imidlertid at der ikke er tale om ét slægtsvåben – skjoldet rummer mærkerne for 4 adelslægter.

imidlertid at våbenerne hentyder til Christoffer Hvas til Kås og hans hustru Anne Glambek, altså et adeligt ægtepar. Våbenet viser iøvrigt at Christoffer Hvas ikke brugte sin egen slægts våben, men sin fars mormors, og at hans hustru brugte navnet Glambek og ikke Staver-skov, som hendes gren af slægten ellers kaldte sig.⁷⁸

Våbenanetavler

En helt speciel kildegruppe er våbenanetavlerne. Skikken med at sammenstille en række våbenskjolde, som tilsammen udgør en anetavle, er kommet til landet fra Tyskland i slutningen af 1400-årene. I begyndelsen blev anevåbenerne anbragt på gravsten, men siden også på epitafier, malet på kirkens væg, broderet på tæpper eller stukket i kobber til gengivelse i den trykte ligprædiken.

Adskillige af disse anetavler stammer fra 1500-tallet, og hvis de rækker 5–6 generationer tilbage i tiden, vil det sige at tavlernes ældste generation godt kan have levet før år 1400. Dersom man kan stole på den – ofte mundtlige – tradition, der ligger bag tavlernes opstilling af anevåbenerne, skulle man her kunne få et kærkomment supplement til adelslægternes genealogi. Våbenerne er nemlig anbragt efter bestemte systemer. Den almindeligste rækkefølge er: (F betyder fader, M moder) F M FM MM FFM MFM FMM MMM o.s.v. – eller opstillet i aneskema, hvor tallene angiver våbenernes rækkefølge:

1 Farfars far	5 Farfars mor	3 Farmors far	7 Farmors mor	2 Morfars far	6 Mor'ars mor	4 Mormors far	8 Mormors mor
1 Farfar		3 Farmor		2 Morfar		4 Mormor	
1 Far				2 Mor			
1							

Der kendes imidlertid også andre opstillingsystemer. Man kan for eksempel tage alle faderens aner før moderens; det vil altså give rækkefølgen: 1, 3, 5, 7 og 2, 4, 6, 8. Anetavlen kunne også opdeles i grupper der blev opstillet symmetrisk, eller eventuelt spejlvendt overfor hinanden. Dertil kommer at der ikke sjældent

er fejl i rækkefølgen, selv om våbenerne iøvrigt er rigtige.

Ill. 58. Kirsten Bølles gravsten (ca. 1604) med anevåbener for den afdødes 32 tip-tipoldeforældre. Stenens heraldiske oplysninger rækker altså 5 generationer – eller ca. 200 år – tilbage i tiden og kan derfor supplere de sparsomme skriftlige genealogiske kilder.

Materialet og dets systemproblemer er endnu langt fra gennearbejdet, så det er meget svært at udtale sig om, hvor pålidelige våbenanetavlerne er. Det er givet, at der vil være en del fejl med hensyn til de ældste generationer, men der vil dog også kunne findes oplysninger, som ikke fremgår af det samtidige brevstof.

Illustration 58 viser den 1604 afdøde Kirsten Bølles gravsten med 32 anevåben. På stenens heraldisk højre del er de 16 fædrene våben. De 6 første kommer i rigtig rækkefølge, men med nr. 7 (skjoldet med det omvendte anker) er der kommet uorden i systemet. Det følgende våben – nr. 8 – viser tre skaktavlede sparrer (slægten Sparre i Sjælland) og skulle være Kirsten Bølles fars mormors mors, jvfr. aneskemaet ovenfor. Dette stemmer udmærket med adelsårbogens stamtavle, hvor den pågældende hedder Gyde og er datter af Johannes Trugilsøn Sparre. Adelsårbogen kender imidlertid ikke hendes moder. Ifølge gravstenen skulle Gydes mødrene våben være det sekstende og sidste (nederste række nr. 4 fra venstre), og det viser Fiendættens våben, en pil mellem tre stjerner. Gyde Johannesdatter hørte hjemme i Sigersted sogn, og 1402 ejede hendes broder Bo Johansøn i samme sogn en hovedgård, der 1408 og 1436 tilhørte Lasse Fiend. Der kan derefter ikke være tvivl om at Gyde Johannesdatters mor var af slægten Fiend, og at de to jævn gamle mænd Bo Johansøn og Lasse Fiend var fætre, der hver havde arvet en part i hovedgården i Sigersted efter deres fælles bedstefar. Gravstenens våbenskjolde har altså ikke blot givet en tilføjelse til Sparreættens stamtavle, men giver også et korrektiv til Sigersteds godshistorie.

Heraldik og genealogi

Der kan findes mange andre eksempler på, hvordan heraldikken via genealogien bliver en vigtig hjælpevidenskab for historikeren, det må være tilstrækkeligt at henvise til endnu et tilfælde. I en stor afhandling⁷⁹

søger Henry Bruun gennem en skildring af Abraham Brodersens liv at udforske, om der bag Kalmarunionens grundlæggelse i første række lå nordisk idépolitik eller dansk magtpolitik. Netop i denne forbindelse er Abraham Brodersens oprindelse af væsentlig betydning, men uheldigvis er han en homo novus, hans forældre og øvrige forfædre er ukendte. Ved en analyse af samtidige dokumenter og stærkt støttet af, hvad disses segl og våbenmærker fortæller, kan Henry Bruun imidlertid påvise at slægten hørte hjemme i grænseområdet mellem Nordhalland, Västergötland og Småland og altså var omtrent lige så meget svensk som dansk.⁸⁰

Arbejder man med identifikation af våbener må man, som tidligere nævnt, være forberedt på at en våbenudsmykning kan have undergået ændringer, undertiden endda betydelige ændringer. På det såkaldte »Trollarnes Silfwerkar« findes et Trolle- og et Gyldenstiernevåben, og man har derfor ment at det oprindelige ejerpar var rigsråd Erik Trolle (død 1529) og hans hustru Karin Gyllenstierna. De to hjelmtegn passer imidlertid dårligt i sammenhængen. Gyldenstiernevåbenet har på hjelmen to vesselhorn, ikke som vanligt to arme der holder et spejl; og Trollevåbenet er forsynet med to gemsehorn i stedet for det sædvanlige troldehoved. Gåden blev løst af Harald Fleetwood,⁸¹ der lagde mærke til en ejendommelighed ved sølvkarrets udsmykning. De to våbenskjolde er emaljerede sølvplader som ikke er loddet på karret, men holdes fast af små indadbøjede kløer; emaljen ville nemlig ikke kunne holde til den varme, som er nødvendig ved en lodning. Derimod er hjelmtegnene loddet fast, da de ikke er emaljerede. Erik Trolle var første gang gift med Ingeborg Thott, der var enke efter rigsråden Gustaf Karlsson Gumsehuvud (død 1486). Thotternes hjelmtegn er to vesselhorn og Gumsehuvuds to gemsehorn, og sidstnævnte ægtepars gravsten viser to hold horn af nøjagtig samme art og type som dem man finder på sølvkarret. Karret har

altså først tilhørt dem, men er gået i arv (gennem ægteskab) til Erik Trolle og Karin Gyllenstierna, som har erstattet det oprindelige ejerpars letflyttelige skjolde med deres egne, men har måttet lade de fastloddede hjelmtegn blive siddende.

Dette eksempel viser lidt om, hvilke vanskeligheder historikeren kan stå overfor, når han arbejder med heraldik.

PERSPEKTIVER

Heraldik – den levende anvendelse af våbenmærker – har på mere end én måde krav på historikerens opmærksomhed. Brugen af skjoldmærker og hjelmtegn – i felt eller turnering, i seglenes juridiske verden, som praktisk ejermærke eller som dekorativt og symbolsk element – er en del af fortidens liv. En skildring af middelalderens samfundssystem og tankeverden bliver rigere og mere dybtgående, når man inddrager heraldikkens vidnesbyrd. Fra senmiddelalderen og fremefter blev heraldikken i stigende grad et middel til at symbolisere position og idealer. Studiet af våbenmærker kan derfor i koncentreret form kaste lys over en periodes ideer og forestillinger samt over kunstneriske udtryksmåder.

Heraldikken – forstået som studiet af våbenmærkerne, deres udvikling og skiftende anvendelse – er derfor en selvstændig videnskabelig disciplin, der sammen med andre fagområder søger at udforske fortiden. Heraldikken har sine egne kilder, problemstillinger og arbejdsmetoder. Jeg har søgt at give et indblik i denne verden for at demonstrere heraldikkens selvstændige værdi, og tillige for at give den nødvendige baggrund for den forsker, der ønsker at udnytte heraldikkens store muligheder som hjælpevidenskab.

Enten man betragter arbejdet med de heraldiske kilder som mål eller som middel – i praxis vil der ofte være tale om et vekselspil mellem de to betragtningsmåder – har heraldikken meget at give. Jeg håber denne bog har antydnet perspektiverne og derved kan inspirere til et fortsat og uddybet studium af dansk heraldik.

HERALDISK LITTERATUR

Denne liste præsenterer et *udvalg* af heraldiske værker, kildeudgaver og andre hjælpemidler hvorigennem yderligere litteratur vil kunne findes. Der er også medtaget en del specialafhandlinger, navnlig når de har metodisk interesse. Det er en selvfølge at listen står i stor gæld til Achen og Rostock's nedennævnte bibliografi.

Bibliografier

Sven Tito Achen og Ole Rostock: Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589–1669, 1971. Dette brillante værk omfatter nogenlunde alt hvad der, uanset sprog, er trykt eller udgivet i Danmark om heraldik, herunder flag og faner, sigiller, bomærker og symbolik samt adskillig udenlandsk litteratur af interesse for danske forhold. De ca. 2.600 numre henviser såvel til selvstændige publikationer som til artikler i tidsskrifter og blade og til afgrænsede afsnit i bøger, der også behandler andre emner. Indholdet er ordnet systematisk og forsynet med alfabetisk forfatterregister.

Louis Bobé: Adelsgenealogisk forskning i Danmark gennem tiderne. (Danmarks Adels Aarbog 1933). Skønt hovedvægten naturligt ligger på det genealogiske område, indeholder artiklen dog også omtale af mange heraldiske kilder (våbenbøger m.m.).

Poul Reitzel: Oversigt over heraldisk-genealogisk litteratur i udlandet. (Hefte 30 af Våbenførende slægter i Danmark, 1959). Den udvalgte litteratur er ikke ordnet systematisk, men efter lande.

A. Berghman: Heraldisk litteratur. (Meddelanden från Riksheraldikerämbetet IV, 1935). Indeholder et udvalg af litteratur fra hele verden, og der gives en kort karakteristik af de enkelte værker.

P. B. Grandjean: Sigillografisk litteratur. Kritiske bemærkninger og principielle spørgsmål. (Historisk Tidsskrift, 10. rk., bd. 5, 1941, s. 702–14). Behandler et udvalg af international litteratur gennem ca. 100 år.

Heraldik i almindelighed

P. B. Grandjean: Dansk Heraldik, 1919. Anmeldt af H. B. N. Seesten i Dansk Adels Blad, 9. årg. 1919, s. 13–16 og 43–44 (besvaret af forfatteren i En heraldisk kritik, 1919) og af Ernst v. d. Recke i Personalhistorisk Tidsskrift, 7. rk., bd. 4, 1920, s. 140–53 (besvaret af forfatteren sst. 7. rk., bd. 4, 1920, s. 201–03). Det er standardværket i dansk heraldisk litteratur, indholdende et væld af oplysninger og henvisninger. Emnet gennemgås systematisk, og bogen er blevet normgivende m.h.t. dansk heraldisk terminologi. Også en mængde udenlandske heraldiske fagudtryk findes heri. Forsynet med fortrinlige registre.

P. B. Grandjean: Dansk Sigillografi, 1944. Anmeldt af Harald Jørgensen i Historisk Tidsskrift, 11. rk., bd. 1, 1945, s. 564–65. Behandler snart sagt alle tekniske spørgsmål i forbindelse med segl. Forsynet med litteraturliste og sagregister.

A. Thiset: Nogle bemærkninger om dansk heraldik i fortid og nutid. (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie, II rk., bd. 17, 1902, s. 1–36). En lettilgængelig og interessant redegørelse.

Ernst v.d.Recke: Heraldik. (Salmonsens Konversationsleksikon, 1921). Udmærket behandling af heraldikkens opståen og udvikling i de forskellige lande.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, 1956 ff. Indeholder under forskellige opslagsord mange heraldiske artikler med litteraturhenvisninger. Heraldisk Tidsskrift giver løbende orientering om det heraldisk indhold af leksikonnet.

Heraldisk Tidsskrift 1960 ff. Nordisk tidsskrift med både specielt heraldiske og mere historisk orienterede artikler af høj kvalitet samt anmeldelser af dansk og udenlandsk litteratur. 2 hefter udgør en årgang, og for hvert 10. hefte findes forfatter- og sagregister.

Ernst Verwohlt: Borgerlig heraldik i dansk middelalder. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 1, 1961, s. 95–104). Værdifuld oversigt.

Ernst Verwohlt: Dansk våbenret. (Personalhistorisk Tidsskrift, 13. rk., bd. 6, 1958, s. 1–17).

Heraldiske kilder

(Seglsamlinger, se heraldiske nøgler)

Alle de her nævnte segludgaver indeholder beskrivelser af seglene og oplysninger om deres omskrifter og opbevaringssted.

Henry Petersen: Danske kongelige sigiller samt sønderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller 1085–1559 udg. af A. Thiset 1917. Indeholder også dronningernes segl. Sigillerne er gengivet i tegning.

P. B. Grandjean: Danske kongelige segl fra Frederik II's, Christian IV's og Frederik III's tid 1559–1670, 1951. Indeholder også dronningers og kongebørns segl. Fotografisk gengivelse.

Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede, 1897. Medtager ikke adel der var knyttet til byerne, stod i kirkens tjeneste (de skal søges i forfatterens udgave af gejstlige segl) eller benyttede segl med bomærker. Seglene gengives i tegninger ordnet kronologisk efter det år seglet før-

ste gang findes. Personregister og heraldisk register. Genoptrykt 1977.

A. Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, (1898–)1905. (Anmeldt af Kr. Erslev i Historisk Tidsskrift, 7. rk., bd. 6, 1905, s. 138–39). Gengivet i fototypi på grundlag af tegninger. Alle kendte segl er medtaget, dog er landsarkivernes materiale ikke benyttet. Udgaven er foretaget efter andre retningslinjer end foregående værk, således medtages alle heraldiske segl, uanset om ejeren har været adelig, borger eller bonde. Adelige bomærkesegl er ikke medtaget. Seglene er ordnet efter skjoldfigur, derunder efter slægt og person, og der findes såvel heraldisk register som navnerregister. Den seglhistoriske indledning rummer mange interessante, heraldiske iagttagelser. Genoptrykt 1977.

A. Thiset og P. L. Witttrup: Nyt dansk Adelslexikon, 1904. Alfabetisk fortegnelse over alle slægter der hører til den danske adel. Giver for hver slægt en beskrivelse af våbenet.

H. Storck: Dansk Vaabenbog, 1910. Indeholder tegninger af alle danske, adelige slægtsvåben, alfabetisk ordnet. Knytter sig nøje til foregående værk.

Danmarks Adels Aarvog, 1884 ff. Giver, foruden stamtavler, en række gengivelser af adelige våbener, til dels i farver. Samlet register i hvert bind.

Danmarks breve fra Middelalderen (Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis), 1894–1939. Er en fortegnelse over og et udtog af samtlige danske breve, der arkivalisk hørte hjemme i middelalderens Danmark. Der gives for hvert brev oplysninger om antal segl, til hvem af udstederne seglene refererer, henvisninger til segludgaverne, evt. hvilken slægt seglets ejer tilhørte og gengivelse af seglets omskrift, hvis det giver oplysninger, der ikke fremgår af selve brevet. Brevene er ordnet kronologisk, der er sted- og personregister.

- Diplomatarium Danicum, 1938 ff. Indeholder en fuldstændig udgave af alle breve vedrørende Danmark på originalsproget. Foreløbig er udkommet perioderne 789–1223 og 1250–1366. Person- og stedregister i hvert bind. Oplyser for hvert brev antal segl (bevarede og tabte), de enkelte segls ejere, seglenes befæstelse, materiale, farve og eventuelle tilstand, samt giver henvisning til seglværkerne. Udgaven er oversat til dansk i Danmarks Riges Breve. Heri findes ikke oplysninger om seglene.
- Chr. Axel Jensen: Danske adelige gravsten 1470–1600, 1951. Nævner på hvilke adelige gravsten, der findes anevåben, men ikke hvilke våben. I planchebindet er gengivet godt 100 gravsten.
- Henry Petersen: Danske gejstlige sigiller fra middelalderen, 1886. (Anmeldt i Historisk Tidsskrift, 6. rk., bd. 1, 1887, s. 725–45, af A. Thiset, der har væsentlige indvendinger bl.a. med hensyn til nøjagtigheden af seglgengivelserne). Indeholder segl, der stammer fra alle typer gejstlige personer – også klostrenes rent verdslige forstandere. Der kan her findes adelige, heraldiske segl, som mangler i udgaven af adelige segl. Seglene, der er tegnet, er ordnet stiftsvis. Der er en seglhistorisk indledning, personregister, heraldisk register og register over religiøse fremstillinger.
- Poul Reitzel: Våbenførende slægter i Danmark, 1945 ff. Indeholder mest borgerlige, men også enkelte adelige slægter, ialt ca. 600. For hver slægt findes en våbengivelse i tegning eller seglfotografi og en beskrivelse med oplysninger om våbenets alder. Register over slægtsnavne. I værket findes den tidligere nævnte bibliografi over udenlandsk litteratur og den nedennævnte Dansk Våbenherold.
- P. B. Grandjean: Danske købstæders segl indtil 1660, 1937. Fotografisk gengivelse, seglhistorisk indledning.
- P. B. Grandjean: Slesvigske købstæders og herreders segl indtil 1660, herunder landskabers segl, 1953. Fotografisk gengivelse.
- P. B. Grandjean: Danske herreders segl indtil 1660, herunder lands- og birkese gl. Med supplement til Danske købstæders segl, 1946. Fotografisk gengivelse, seglhistorisk indledning.
- Sven Tito Achen: Danske kommunevåbener. (Hvem Hvad Hvor 1967, også i særtryk). Farvegengivelser af alle kommunale våbener og oplysninger om deres oprindelse. Nye kommunale våbener publiceres løbende, såvel i Heraldisk Tidsskrift som i Hvem Hvad Hvor.
- P. B. Grandjean: Danske gilders segl fra middelalderen, 1948. Fotografisk gengivelse, seglhistorisk indledning.
- P. B. Grandjean: Danske håndværkerlavs segl, 1950. Fotografisk gengivelse, seglhistorisk indledning.

Heraldiske nøgler og herolder m.m.

Medens det er forholdsvis let at finde hvilket våben en bestemt slægt har ført, er det langt vanskeligere at identificere et ukendt våben for at bestemme dets ejer. De følgende værker behandler dette problem. Jvfr. ovenfor under heraldiske kilder.

Sven Tito Achen: Identifikation af anonyme våbenskjolde, 1972. God oversigt over den praktiske fremgangsmåde ved identifikation af såvel danske som udenlandske våbener. Der gives en indgående beskrivelse af hjælpemidlerne og eksempler på deres anvendelse.

Poul Reitzel: Dansk Våbenherold. (Hefte 24–28 af Våbenførende slægter i Danmark, 1954 ff.). Der medtages slægter der tilhørte danske adel 1660, senere tilkomne adelsslægter, enkelte af de slægter, der uddøde før 1660, fremmed adel i Danmark, slægter optaget i Våbenførende slægter i Danmark, militær-

- slægter efter Hirsch: Danske og norske Officerer 1648–1814, og der er suppleret med hvide riddere og storkorsriddere. Våbenerne er ordnet alfabetisk efter den dominerende figur i fornemste felt, og der inden for synes ordenen tilfældig. Kun den dominerende figur eller fornemste felt er beskrevet. Der gives ikke oplysninger om hjelmtegn.
- Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle, 1973. Der medtages alle de våbener der findes i Nyt dansk Adelslexikon (se ovenfor under dette). Våbenerne, der er ledsaget af tegninger (hentet fra H. Storck: Dansk Vaabenbog), er opstillet i en række systematisk ordnede grupper, hvortil der findes en speciel nøgle. Der er alfabetisk register over slægtsnavne. Værket giver ingen identifikation af hjelmtegn.
- Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt dansk Adelslexikon, 1959. Også her medtages alle våbener der findes i Nyt dansk Adelslexikon, inklusive en række varianter. Ordningen er systematisk, således at man begynder ved en hovednøgle og bliver ledet frem til det rigtige våben gennem et system af spørgsmål. Det skulle lette identifikationen ved våbener, hvor skjoldmærket er utydeligt. Våbenbeskrivelsen er så fuldstændig som det er nødvendigt for at skelne de enkelte våbener fra hinanden. Bogen indeholder en tilsvarende systematik til identifikation af hjelmtegn.
- Rigsarkivets seglsamling (ca. 300.000 segl). Til en del af disse – især danske borgerlige segl – findes på læsesalen en Borgerlig Herold udarbejdet 1936 af P. B. Grandjean, hvor ca. 2600 våbener er ordnet alfabetisk efter skjoldfigur. En anden del af samlingen (ca. 4.000 segl), hvoraf mange er uidentificerede og udenlandske, er ordnet på samme måde.
- Frederiksborgmuseets seglsamling (ca. 110.000 segl). Den borgerlige afdeling (danske, men især norske segl) omfatter små 7.000 stk. (m. dubletter) og er ordnet alfabetisk efter våbenmærke. Omkring 2100 danske adelssegel er ordnet på samme måde.
- Stadsarkivets seglsamling på Københavns rådhus omfatter ca. 10.000 danske adelssegel.
- Frithiof Dahlby: Svensk heraldisk Uppslagsbok, 1964. En heraldisk nøgle der omfatter adelen i Sverige, undtagen slægter der er uddøde før 1626. Våbenerne er opstillet efter en kombination af alfabetisk og heraldisk systematik.
- Specialafhandlinger*
- Hvad er heraldik?
- Arvid Berghman: Vad menas med ett vapen? (Heraldisk Tidsskrift, bd. 1, 1960, s. 7–9).
- Hans Krag: Hvad menes med et våben? (Sst., bd. 1, 1961, s. 123–26).
- Knud Prange: Hvad er et våben? Eller hvordan er vores forhold til heraldikken? (Sst. bd. 2, 1966, s. 118–30).
- H. Berner Schilden Holsten: Nogle genealogiske studier i dansk heraldik. (Fortid og Nutid, bd. 16, 1945, s. 89–118). Studier over oprindelsen af især den danske højadels våbener.
- Henrik Berner: Sammensatte danske adelsvåbener. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 1, 1960, s. 76–79). Redegørelse for hvad der findes i det såkaldte »Berners kartotek« på Rigsarkivet. Kartoteket omfatter sammensatte danske adelsvåbener og giver oplysninger om, hvornår et sådant våben er opstået, og hvad de forskellige felter af våbenet repræsenterer m.m.
- C. G. U. Scheffer: Heraldiken i dag. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 2, 1966, s. 180–84). Spændende undersøgelse af heraldikkens forhold til moderne maleri.
- Datering, ægthed og fortolkning
- O. H. M. baron Haxthausen: Prinsessens altertavle.

- (Heraldisk Tidsskrift, bd. 1, 1964, s. 429–31). Se foran s. 22f.
- Knud Prange: En adelig kiste – og et heraldisk problem. (Mark og Montre, 1970, s. 36–42). Se foran s. 26.
- Samme: »– og 8 våbener fra Aal Kirke«. (Fra Ribe Amt 1975, s. 259–70). Se foran s. 27.
- Samme: Bonde af Thy, en standshistorisk studie. (Bol og By, bd. 5, 1964, s. 47–70). Se foran s. 29f.
- Individualitet og fællesskab
- Troels Dahlerup: Variationer og mutationer. Adelshistoriske problemer i heraldisk belysning. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 2, 1965, s. 65–80). Se foran s. 35.
- Sven Tito Achen: Similarisering – en forsømt side af det heraldiske studium. (Sst., bd. 2, 1967, s. 201–11). Se foran s. 38f.
- Jan Raneke: Medeltida vapengrupper. (Sst., bd. 1, 1961, s. 105–14).
- Troels Dahlerup: Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder. (Sst., bd. 2, 1968, s. 303–11). Se foran s. 42.
- Samme: Kabelslægtens våben og vasaller. (Sst., bd. 2, 1968, s. 345–53). Se ligeledes s. 42.
- Henrik Berner: Bitegn og deres anvendelse i dansk heraldik. (Personalhistorisk Tidsskrift, 12. rk., bd. 5, 1951, s. 173–80).
- Samme: Gyldenløvernes våbener og de deraf afledede. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 3, 1971, s. 153–63). Se foran s. 36f.
- Billede og symbol
- A. Thiset: Lidt om gamle danske signeter og signetstikere. (Tidsskrift for Kunstindustri, 6. årg., 1890, s. 127–38).
- Chr. Axel Jensen: Sfragistik og topografi. En studie over bygnings- og landskabsbilleder på danske middelaldersigiller. (Festskrift til Kristian Erslev, 1927, s. 179–86).
- Helge Søgaard: Aarhus bys segl. (Aarhus Stifts Aarbøger 1954, s. 5–21). Se foran s. 49.
- Karl Gustav Ljunggren: Halmstads äldsta sigill och medeltida tolkningar av namnet Halmstad. (Föreningen Gamla Halmstads Årsbok, 1937, s. 64–72). Se foran s. 50.
- Märtha Hähnel: Halmstads krönta hjärta. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 2, 1965, s. 25f.). Se ligeledes s. 51.
- Per Hougaard: Om Anders Sørensen Vedels mærke. (Sst., bd. 2, 1967, s. 249–60). Se foran s. 51.
- Heribert Seitz: Tre kronor som europeisk symbol och svenskt riksvapen. (Sst., bd. 1, 1960, s. 60–71). Smukt eksempel på at en heraldisk studie kan kombineres med politisk historie, kirkehistorie, etnologi og litteraturhistorie. Debatten om emnet er fortsat i senere bind af tidsskriftet.
- Paul Warming: Christian 1.s skjoldholdere. (Sst., bd. 1, 1960, s. 2–6). Viser kongens vexlen af skjoldholdere i forskellige politiske situationer.
- Sven Tito Achen: Trolle-våbenet. (Sst., bd. 2, 1965, s. 9–24). Interessant gennemgang af et enkelt våbens historie samt vurdering af et våbensagn.
- Våbenet som ejermærke
- Claus M. Smidt: Heraldik som arkitekturhistorikerens hjælpevidenskab. (Heraldisk Tidsskrift, bd. 4, 1975, s. 28f.). Se foran s. 58.
- H. K. Kristensen: Byggeperioder og bygherrer på Riber Kærgaard. (Fra Ribe Amt 1956, s. 121–31). Niels Lange som bygherre på Riber Kærgaard. (Sst. 1959, s. 677–79). Se foran s. 60.
- Henry Bruun: Abraham Brodersen. (Historisk Tidsskrift, 11. rk., bd. 3, 1950, s. 48–136). Se foran s. 64.

Harald Fleetwood: Trollarnes silverkar. (Svensk Personhistorisk Tidskrift 1946, s. 8–13). Se foran s. 64.

Albert Fabritius: Breide-stenene og deres våbenproblemer. (Danmarks Adels Aarbog 1958–59). Elegant eksempel på hvad studiet af våbenanetavler kan give af oplysninger.

Samme: Rotfeld-dugen i Stockholm (sst. 1953) og Det Sehestedske gravgitter i Aarhus Domkirke (sst. 1956). Indgående undersøgelser af opstillingsprincipper for våbenanetavler.

Samme: Våbenanetavler. (Personhistorisk Tidsskrift, 16. rk., 4. bd., 1976, s. 117–31). Sammenfattende fremstilling.

ILLUSTRATIONSFORTEGNELSE

- 1 s. 8 Exempler på god og dårlig heraldik. Tegnet af Claus Bering og gengivet med tilladelse af Politikens Forlag.
- 2 s. 10 Farveskraveringer. Tegnet af Gunnar Hjernøe.
- 3 s. 10 Nummerering af felter. Tegnet af Gunnar Hjernøe.
- 4-16 s. 11 Heraldiske figurer m.m. Tegnet af Gunnar Hjernøe.
- 17 s. 11 Vesselhorn. Tegnet af Gunnar Hjernøe.
- 18 s. 12 Johan af Holstens segl 1345. Gengivet efter Henry Petersen: Danske kongelige sigiller, nr. 172.
- 19 s. 12 Gerhard af Holstens segl 1321. Sst., nr. 164.
- 20 s. 13 Gerhard af Holstens segl 1340. Sst., nr. 167.
- 21 s. 13 Johan af Holstens segl 1330. Sst., nr. 170.
- 22 s. 14 Hjelmtyper. Tegnet af Knud Prange.
- 23 s. 15 (Ulrich Friedrich) Woldemar v. Löwendals exlibris, ca. 1750. Tegnet af Antoine, stukket af Etienne. Gengivet efter Ex Libris, 1945, nr. 2, s. 15. Fot. Henrik Prange.
- 24 s. 17 Knud Brahes våben 1580. Gengivet efter Christen Holcks stambog med tilladelse af lensbaron Mogens Holck, Holckenhavn.
- 25 s. 17 Tycho de Hofmans våben. Gengivet efter: Kort afhandling om tiende, 1750. Tegnet af Tuscher, stukket af Lode. Fot. Henrik Prange.
- 26 s. 18 Skuespilleren Poul Reumerts exlibris. Tegnet af Hans Flygenring. Fot. Henrik Prange efter original i dr. h. c. Ole Rostocks eje.
- 27 s. 19 Amtsforvalter H. J. Swanes exlibris. Tegnet af Le Corbusier. Fot. Ole Woldbye efter original i Kunstindustrimuseet.
- 28 s. 20 Bo Bojesen: Mejerigsvåben, Politiken den 22. okt. 1963. Gengivet med tegnerens tilladelse. Fot. Henrik Prange.
- 29 s. 24 Alliancevåben på elfenbensæske. Tilhører greve Greger Ahlefeldt-Laurvig-Bille til Egeskov. Gengivet med tilladelse fra ejeren og Nationalmuseets 3. afdeling, herregårdsundersøgelserne. Fot. N. Elswing.
- 30 s. 25 Gravsten i Aal kirke over Bertel Hansen (død 1494) og hans hustru Gunde samt over Jens Juel (død ca. 1553) og hans hustru Vibeke Lunge. Gengivet efter Søren Abildgaards tegning fra 1774 i Nationalmuseets 2. afdeling. Fot. Nationalmuseet, 2. afdeling.
- 31 s. 26 Iver Grøn og Berette Munks kiste på Esbjerg Museum, 2. halvdel af 1500-tallet. Fot. Esbjerg Museum.
- 32 s. 28 Side af våbenbog fra Det kgl. Bibliotek: Gammel kongelig Samling, folio 1088, fol. 8. Fot. Det kgl. Bibliotek.
- 33 s. 29 Detalje af bisp Iver Munks gravsten, 1539. Fot. efter afstøbning på Frederiksborg Slot.
- 34 s. 30 Esge Jensen Bondes segl 1459 (Repertoriet, 2. rk., nr. 999). Fot. Ejvind Rasmussen, Landsarkivet, Viborg.
- 35 s. 30 Bord Jensen Bondes segl 1446. Gengivet efter tegningen i Thiset: Danske adelige sigiller, M 12. Fot. Ejvind Rasmussen, Landsarkivet, Viborg.
- 36 s. 30 Det samme segl gengivet efter originalen (Repertoriet, 1. rk., nr. 7605). Fot. Ejvind Rasmussen, Landsarkivet, Viborg.
- 37 s. 34 Auti Knudsens seglstampe, begyndelsen af 1300-tallet. Nationalmuseet D 10.170. Fot. Nationalmuseet, 2. afdeling.
- 38 s. 36 Slægten Löwensøns våben, tegnet af Frederik Britze 1937. Gengivet efter Danmarks Adels Aarbog og Heraldisk Tidsskrift.
- 39 s. 36 Familien Löwensons våben, tegnet af Jan Raneke 1971. Gengivet efter Skandinavisk Vapenrulla og Heraldisk Tidsskrift.
- 40 s. 40 Ribe bys segl 1295. Gengivet efter Grandjean: Danske købstæders segl. Fot. Henrik Prange.
- 41 s. 41 Flensborgs byvåben på tobakspakning, siden anvendt som bogomslag. Begyndelsen af 1800-tallet. Privat-eje. Fot. Ejvind Rasmussen, Landsarkivet, Viborg.
- 42 s. 45 Olav Kogca's seglstampe, 1300-tallet. Nationalmuseet D 12.726. Fot. Nationalmuseet, 2. afdeling.
- 43 s. 46 Våbener for de grønlandske kommuner Kangatsiak, Egedesminde og Sisimiut, 1969-71. Tegnet af Claus Acton Friis og gengivet efter Heraldisk Tidsskrift. Fot. Henrik Prange.
- 44 s. 46 Våbener for minelæggeren Sjælland, inspektionsski-

- bet Fylla og ubådsdepotskibet Henrik Gerner, 1962 –64. Tegnet af henholdsvis Claus Achton Friis, Sv. Lindhardt og A. Ø. Johnsen. Gengivet efter Heraldisk Tidsskrift. Fot. Henrik Prange.
- 45 s. 48 Christian Astradsens segl 1361. Gengivet efter Henry Petersen: Danske adelige sigiller, nr. 547.
- 46 s. 48 Astrad Pedersens segl 1400 (Repertoriet, 1. rk., nr. 4381). Fot. Rigsarkivet.
- 47 s. 48 Nis Ostersens segl 1556. Ribe bispearkiv nr. 912, Landsarkivet, Viborg. Fot. Rigsarkivet.
- 48 s. 50 Halmstads våben 1603. Gengivet efter Heraldisk Tidsskrift. Fot. Henrik Prange.
- 49 s. 52 Anders Sørensen Vedels mærke på Tobias Gemperlins portræt af ham 1578. Tegning efter maleriet af Svend Aage Voigt Andersen. Gengivet efter Heraldisk Tidsskrift. Fot. Henrik Prange.
- 50 s. 52 Slægten Vedels våben af 1866. Tegnet af H. Storck. Fot. Henrik Prange.
- 51 s. 53 Professor F. L. Wimmers våben som storkorsridder 1910. Tegnet af H. F. Funch. Fot. Henrik Prange efter exlibris i dr. h. c. Ole Rostocks eje.
- 52 s. 53 Forligsmand Erik Dreyers våben som storkorsridder 1960. Tegnet af Sven Tito Achen. Her gengivet efter pladen i Frederiksborg Slotskirke udført af Franz Sedivy.
- 53 s. 56 Dåbsfad i Nim kirke, 1500-tallet. Fot. O. Villumsen Krog.
- 54 s. 59 Kalkmaleri i Aarhus Vor Frue kirke, midten af 1300-tallet. Fot. Lennart Larsen, Danmarks Kirker, Nationalmuseet.
- 55 s. 60 Alliancevåben på dansk sølvsukkerbøsse, ca. 1789. Gengivet med tilladelse af Politikens Forlag.
- 56 s. 61 Bygningstavle på Riber Kærgård, 1552. Den antikvariske Samling i Ribe. Gengivet efter Fra Ribe Amt med tilladelse af førstelærer H. K. Kristensen.
- 57 s. 62 2 + 2 anevåben på sølvgryde, 1649. Gengivet efter Heraldisk Tidsskrift.
- 58 s. 63 Kirsten Bølles gravsten i Tersløse, ca. 1604. Gengivet efter Chr. Axel Jensen: Danske adelige gravsten.

NOTER

1. Se for eksempel Claude Blair: *European Armour c. 1066 – c. 1700*, London 1958.
2. Hans Krag: Hvad menes med et våben? *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 1, 1961, s. 123–26. Se endvidere Knud Prange: Hvad er et våben? *Sst.*, bd. 2, 1966, s. 118–30.
3. A. Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905, s. VI.
4. Samme: Nogle bemærkninger om dansk heraldik i fortid og nutid, *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, II rk., bd. 17, 1902, s. 11.
5. Sven Tito Achen: Danmark, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1969, s. 445 f.
6. Otto Haxthausen: Dronning Margrethe II's våben, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 3, 1973, s. 297–305.
7. En udmærket gennemgang heraf er H. Berner Schilden Holsten: Nogle genealogiske studier i dansk heraldik, *Fortid og Nutid*, bd. 16, 1945, s. 89–118.
8. Se herom Henrik Berner: Sammensatte danske adelsvåbener, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 1, 1960, s. 76–79.
9. Hallvard Trøtteberg i *Kulturhistorisk Leksikon*, artiklen: Skjoldholder.
10. Se for eksempel C. G. U. Scheffer: *Heraldiken i dag*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1966, s. 180 ff.
11. Henholdsvis *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 3, 1972, s. 262 f. og *Kulturhistorisk Leksikon*, bd. 16, 1971, s. 134 ff.
12. Exemplet bygges på O. H. M. baron Haxthausen: Prinsessens altertavle, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 1, 1964, s. 429–31.
13. A. Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905, F 57 og 34, F 43 og 28.
14. Knud Prange: En adelig kiste – og et heraldisk problem, *Mark og Monte*, 1970, s. 36–42.
15. Samme: »– og 8 våbener fra Aal Kirke«, *Fra Ribe Amt 1975*, s. 259–70. Artiklen behandler også andre heraldiske problemer i forbindelse med det pågældende manuskript.
16. Samme: Bonde af Thy, en standshistorisk studie, *Bol og By*, bd. 5, 1964, s. 47–70, specielt s. 52 ff.
17. A. Thiset: Nogle bemærkninger om dansk heraldik i fortid og nutid, *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, II rk., bd. 17, 1902, s. 23 f.
18. Samme: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905, s. VII.
19. *Historisk Tidsskrift*, 5. rk. bd. 1, 1879, s. 605.
20. *Danmarks Adels Aarbog 1888*, s. 58.
21. Knud Prange: *Heraldik og historie*, 1. udg. 1962, s. 47 og 49.
22. Troels Dahlerup: Variationer og mutationer. Adelshistoriske problemer i heraldisk belysning, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965, s. 65–80.
23. For eksempel Mads Jonsen: 1457 bomærke, 1478 skjold og hjelm med Huitax-våben, Tyge Andersen (Godov): oprindelig et hjerte, 1470 Godov-ernes ulvehoved i skjold og på hjelm, og Anders Esbernsen (Sandberg): ca. 1500 en fugl, 1503 Sandberg-ernes tredelte skjold.
24. Ingrid Lysdahl: Roskildeborgernes segl 1270–1450, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 3, 1974, s. 441–51, specielt s. 448 f. Se i øvrigt Allan Tønnesen: Slægterne Lilliefeld og Rosenvinges brug af bomærker. *Sst.*, bd. 2, 1967, s. 275–79.
25. *Danmarks Adels Aarbog 1905*, s. 323 f.
26. Det findes i Universitetsbiblioteket Bergen, Bergen Museums brevsamling, pergament nr. 106, og er publiceret af Johan A. Wikander: Admiral Jens Muncks fedrenevåpen, *Norsk Slekthistorisk Tidsskrift*, bd. XXII, h. 3, 1970, s. 227–32.
27. Ernst Verwohlt: Roskilde bys våben og segl og Ingrid Lysdahl: Roskildeborgernes segl 1270–1450, begge i *Heraldisk Tidsskrift*, henholdsvis bd. 2, 1966, s. 165 f. og bd. 3, 1974, s. 444.
28. A. Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905, s. VII.
29. Marianne Antoniewitz: Vallø gods og dets ejere indtil 1461, 1976, s. 19.
30. Det sidste skjold kendes ikke fra noget seglaftryk, men fra Auti Knudsens seglstampe på Nationalmuseet, nr. D 10.170.
31. A. Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede, 1905, s. VIII.
32. *Danmarks Kirker*, Århus Amt, 3.

- bd., 1976– , s. 1091 ff. Bindet er p.t. under udgivelse.
33. Troels Dahlerup: Variationer og mutationer, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965, s. 65–80.
  34. Danmarks Adels Aarbog 1888, s. 68 f. og 1901, s. 238 ff.
  35. Se for eksempel *Äldre svenska Fräl-släkter*, bd. 1, Stockholm 1957, s. 1, 7, 26, 53, 76 og 163. Jvfr. Hans Gillingstam: *Ätterna Oxenstierna och Vasa under Medeltiden*, Stockholm 1952, s. 8–12.
  36. Henrik Berner: *Gyldenløvernes våbener og de deraf afledede*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 3, 1971, s. 153–63.
  37. Henry Petersen: *Danske gejstlige sigiller fra det 13. og 14. århundrede*, 1897, nr. 14 og 898 samt Th. Thaulow: *Lille-Juulernes slægtbog*, 1925, s. 32.
  38. A. Thiset: *Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede*, 1905, s. VII.
  39. Artiklen *Slæktvapen* af C. G. U. Scheffer og H. Trætteberg.
  40. *Kulturhistorisk Leksikon*, artiklen *Vase* af Hans Gillingstam. Se også samme forfatter: *Kunde man under medeltiden upptaga vapen från sin hustrus släkt?*, (*Svensk*) *Personhistorisk Tidskrift*, 1960.
  41. *Misfostret* er afbildet i *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1968, s. 354.
  42. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1883, s. 1–54, specielt s. 23 f.
  43. Henry Petersen: *Danske kongelige sigiller*, 1917, nr. 130 og 132.
  44. Sven Tito Achen: *Similarisering – en forsømt side af det heraldiske studium*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1967, s. 201–11. De følgende sider bygger i høj grad på denne afhandling.
  45. Samme: *Danmarks kongevåben*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1969, specielt s. 446 f.
  46. Det drejer sig om 3 artikler: *Variationer og mutationer*, *Våbengrupper*, *similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder samt Kabelslægtens våben og vasaller – alle i Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965–69, henholdsvis s. 65–80, s. 303–11 og s. 345–53 – samt om: *Lavadelens krise i dansk senmiddelalder*, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., bd. 4, 1969, s. 1–44, specielt s. 25–34.
  47. *Historisk Tidsskrift*, 5. rk., bd. 1, 1879, s. 609. Det drejer sig om slægterne *Tå*, *Skytte*, *Sosadel*, *Snubbe* og *Basse* (yngre).
  48. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2. rk., bd. 5, 1890, s. 110. Det drejer sig om slægterne *Munk*, *Sommer*, *Lykke*, *Krabbe*, *Roed*, *Kirt*, *Brok*, *Griis*, *Hval*, *Kande* og *Soop*.
  49. *Danske Magazin*, 4. rk., bd. 5, 1884, s. 238 f. Det drejer sig om slægterne *Sehested*, *Rotfeldt*, *Vognsen* (*Stenshede*), *Hagel*, *Bagge* og *Knogmose*.
  50. *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965, specielt s. 77–80 og 74–77.
  51. Se dog *Francis Beckett: Danmarks Kunst II*, 1926, kap. 17.
  52. *Tidsskrift for Kunstindustri* 1890, s. 127–38.
  53. *Sfragistik og topografi*, en studie over bygnings- og landskabsbilleder på danske middelaldersigiller. *Festskrift til Kristian Erslev*, 1927, s. 179–86.
  54. *Bernhard Hagedorn: Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert*, Berlin 1914.
  55. Jvfr. G. Demay: *Le costume au moyen-âge d'après les sceaux*, Paris 1880.
  56. *Nationalmuseet*, nr. D 12.726.
  57. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, II rk., bd. 17. 1902, s. 29 f.
  58. C. G. U. Scheffer: *De svenska akterna i 1600-talets trekronorsstrid*, *Nordiske arkivstudier tilegnet Harald Jørgensen*, 1977, s. 272.
  59. *Huitfeldt-Kaas: Norske Sigiller*, pl. II, nr. 32 og B. E. Hildebrand: *Svenska Sigiller*, 2. h., 3. ser. no. 580.
  60. Se bl.a. C. G. U. Scheffer: *Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965, s. 83 ff, specielt s. 86 f.
  61. C. G. U. Scheffer: *Svensk vapenbok för landskap, län och städer*, Stockholm 1967, s. 7.
  62. *Helge Søgaard: Aarhus bys segl*, *Aarhus Stifts Aarbøger* 1954, s. 5–21.
  63. *Föreningen Gamla Halmstads Årsbok* 1937, s. 64–72.
  64. *Märta Hähnel: Halmstads krönte hjärta*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1965, s. 25 f.
  65. *Per Hougaard: Om Anders Sørensen Vedels mærke*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1967, s. 249–60.
  66. *Einar Bager: Med penna och ritstift*, *Malmø* 1947, s. 64 f.
  67. *Rutger Croneborg: Något om symboler och attribut i svenska adelsvapen från medeltid och Vasatid*, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, 1969, s. 393–404.
  68. I rk., bd. 3, U 447.
  69. *Danmarks Adels Aarbog* 1954, II, s. 4 ff.
  70. I *Danmarks Adels Aarbog* 1893, s.

534 er Thiset blevet opmærksom på dette forhold.

71. Danmarks Adels Aarbog 1918, s. 423.
72. Aalborg bispearkiv, nr. 106.
73. Claus M. Smidt: Heraldik som arkitekturhistorikerens hjælpevidenskab, Heraldisk Tidsskrift, bd. 4, 1975, s. 28 f.
74. Danmarks Kirker, Århus Amt, 3. bd., 1976-, bindet er p.t. under udgivelse.
75. Sven Tito Achen: Heraldik for samlere, Jeg er samler, bd. 2, 1956, s. 390–414.
76. Fra Ribe Amt 1956, s. 121–31.
77. Sst. 1959, s. 677–79.
78. Dette forhold er påvist af O. H. M. baron Haxthausen, Heraldisk Tidsskrift, bd. 2, 1965, s. 55.
79. Historisk Tidsskrift, 11. rk., bd. 3, 1950–52, s. 48–136.
80. Også Kr. Erslevs artikel: Slægtskabsforbindelser mellem dansk og svensk adel i tiden før Kalmarunionen, Personalhistorisk Tidsskrift, 1. rk., bd. 3, 1882, s. 18–39 bygger i høj grad på heraldiske argumenter.
81. Trollarnes silverkar, (Svensk) Personalhistorisk Tidsskrift 1946, s. 8–13.

